

L 84-3
III

ZINĀTNISKĀS
ATSKAITES SESIJAS
MATERIĀLI
PAR ARHEOLOGU
UN ETNOGRĀFU
1981. UN 1982. GADA
PĒTĪJUMU
REZULTĀTIEM

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

PHYSICS DEPARTMENT
5712 S. UNIVERSITY AVE.
CHICAGO, ILL. 60637

L 84-3
III

L
902

Latvijas PSR Zinātņu akadēmija
Vēstures institūts

ZINĀTNISKĀS ATSKAITES SESIJAS MATERIĀLI
PAR ARHEOLOGU UN ETNOGRĀFU
1981. UN 1982. GADA PĒTĪJŪMU REZULTĀTIEM

E T N O G R Ā F I J A

Rīga "Zinātne" 1984

63.4(2)
Z1 667

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTEKA

~~84~~

20-344
0306024295

Redakcijas kolēģija:
S.Cimermanis / atb. red. /, M.Kuplais,
I.Ronis

Izdots saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas
Redakciju un izdevumu padomes 1984. gada 5. aprīļa lēmumu

Z 0507000000-055
MB11(11) - 84

© I.PSR ZA Vēstures institūts, 1984

S.Cimermanis

ETNOGRĀFU 1981. UN 1982.G. EKSPEDĪCIJAS
KULDĪGAS UN VENTSPILS RAJONOS

Turpinot Kurzemes vēsturiski etnogrāfiskā apgabala sistemātisku izpēti, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vestures institūta un ražošanas apvienības "Daiļrade" organizētā etnogrāfu ekspedīcija 1981.g. jūlijā stacionāri strādāja Kuldīgas raj. Alsungas ciematā, Edoles un Gudenieku ciemos, kā arī Ventspils raj. Jūrkalnes ciemā, bet atsevišķi ekspedīcijas dalībnieki maršruta braucienos vāca materiālus arī Kuldīgas raj. Kurmales, Laides, Padures, Turlavas ciemos, Liepājas raj. Lažas, Sakas ciemos, Ventspils raj. Ziras un Zlēku ciemos. 1982.g. jūlijā ekspedīcija strādāja Ventspils raj. Anceš, Jūrkalnes, Popes, Puzes, Tārgales, Ugāles, Užavas, Zlēku ciemos, kā arī Piltene un tās izpildkomitejai pakļautajā teritorijā.

Ekspedīcijās piedalījās ZA Vestures institūta etnogrāfijas nodaļas darbinieki S.Cimermanis, A.Jansone, L.Jefremova, V.Kronis, V.Podnieks, J.Rudzītis, J.Simsons, M.Slava, A.Tūna, r/a "Daiļrade" mākslinieki E.Bikše, A.Celmiņa, S.Kalniete, A.Spāge, Ventspils vestures muzeja darbinieces A.Burkovska, I.Štrumfa un muzeja aktiviste Z.Gutmane, Ventspils rajona arhitekta I.Dansone, arhitekti V.Antoņenko, D.Ādamsone, G.Ādminis, V.Bērziņa, L.Biseniece, A.Bisenieks, M.Ezergaile, Z.Gaile, M.Galarovskis, I.Kārkliņa, M.Kārkliņš, I.Lindberga, M.Muceniece, A.Skujņa, J.Spolis, I.Ziemeņa, A.Žeikare, māksliniece R.Kalniņa, Latvijas PSR Izglītības ministrijas Skolotāju kvalifikācijas celšanas institūta metodiķe M.Trepša, RPI studenti arhitekti I.Jurāne, A.Putniņš un Rīgas lietišķās mākslas vidusskolas audzēkne A.Raņķe.

Ekspedīciju sagatavošanas braucienos Ventspils rajonā kopā ar S.Cimermani piedalījās A.Burkovska, I.Dansone,

I.Štrumfa, Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Ventspils rajona nodaļas priekšsēdētāja vietniece C.Kārklīņa, Popes ciema Tautas deputātu padomes izpildkomitejas bij. priekšsēdētājs J.Teibe.

Ekspedīciju sekmīgu darbu nodrošināja palīdzība, kuru saņemam no LKP Kuldīgas un Ventspils rajonu komiteju un Tautas deputātu padomju (TDP) izpildkomiteju vadītājiem, no pēdējo ciemu TDP izpildkomiteju priekšsēdētājiem, kolhozu valžu priekšsēdētājiem, padomju saimniecību un skolu direktoriem. Viņi deva sākotnējos norādījumus par iespējamiem pētniecības objektiem un ziņu sniedzējiem, nodrošināja ekspedīcijas dalībniekus ar naktsmītnēm un citu nepieciešamo, transportu ar vajadzīgo remontu. Šajā sakarā īpaši pateicamies Ventspils rajona TDP izpildkomitejas toreizējam priekšsēdētājam I.Terentjevam, priekšsēdētāja vietniekiem L.Goldbergai un J.Gulīņam, Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Ventspils rajona nodaļas priekšsēdētāja vietniecei C.Kārklīņai, Ventspils rajona arhitektei I.Dansonei, Ances ciema TDP izpildkomitejas priekšsēdētājai V.Janovai, Jūrkalnes ciema TDP izpildkomitejas priekšsēdētājai D.Kalniņai, Popes ciema TDP izpildkomitejas bij. priekšsēdētājam J.Teibem, Puzes ciema TDP izpildkomitejas priekšsēdētājai Dz.Cīrulei, kolhoza "Draudzība" valdes priekšsēdētājam J.Freimanim un priekšsēdētāja vietniekam I.Šulcam, padomju saimniecības "Užava" direktoram M.Zviedrītīm, Tārgales un Užavas astoņgadīgo skolu direktorēm A.Ķīķaukai un V.Žigalkinai, Kuldīgas rajona Alsungas ciemata TDP izpildkomitejas priekšsēdētājam J.Dupatam, Ēdoles ciema TDP izpildkomitejas priekšsēdētājai A.Jonelei, Gudenieku ciema TDP izpildkomitejas priekšsēdētājam A.Tubelin, kolhoza "Leņina ceļš" valdes priekšsēdētāja vietniekam U.Bumbierim un Alsungas vidusskolas direktoram J.Preisam-Prūsīm.

Ekspedīcijām nepieciešamā transporta sekmīgu darbu nodrošināja ZA Vispārējās daļas garāžas šoferi P.Kalējs, I.Katjajs, M.Mišarins, Ventspils rajona TDP izpildkomitejas šoferi A.Rendenieks un J.Straume.

Ekspedīciju dalībnieki vāca ziņas par iedzīvotāju nodar-

bošanos, it īpaši par zveju (S.Cimermanis), kokamatniecību (V.Kronis), adīšanu un aušanu (E.Bikše, A.Celmiņa, A.Jansone, S.Kalniete, R.Kalniņa, A.Raņķe, M.Slava, M.Trepša), par svarīgākajām materiālās kultūras nozarēm, sevišķi par tautas celtniecību (S.Cimermanis un visi arhitekti), apģērbiem (R.Kalniņa, M.Slava), mēbeļem u.c. mājas iedzīves priekšmetiem (S.Cimermanis, A.Burkovska, V.Kronis, Ā.Spāge un visi arhitekti), par lauku iedzīvotāju ģimeni (L.Jefremova, A.Tūna), kalendārajām un darba ieražām (J.Rudzītis), sociālistiskajām sadzīves ieražām (J.Simsons), par kultūras dzīvi laukos un lauku iedzīvotāju kultūras sakariem ar brālīgo padomju republiku iedzīvotājiem (V.Podnieks). Ventpils vēstures muzeja darbinieki vāca eksponātus un kompleksas ziņas muzeja fondu un zinātniskā arhīva papildināšanai. Arhitekti un mākslinieki zīmēja materiālās kultūras objektus un to detaļas, īpašu uzmanību veltot konstruktīvajiem un dekoratīvajiem elementiem. Ekspedīciju darbinieki kopumā par vienu no galvenajiem uzdevumiem izvirzīja materiālu vākšanu par tautas lietišķo mākslu. Ekspedīciju kopīgais ieguvums - ap 10 000 materiālu uzskaites dokumentālo vienību (materiālās kultūras objektu, darba paražiem, sadzīves ainu u.c. apraksti, teicēju stāstījumu pieraksti, zīmējumi, dokumenti, to kopijas vai izraksti, melnbaltie fotoattēli, krāsu diapozitīvi u.c.) un vairāki siesti uz Ventpils vēstures muzeju pārvestu vai vēlākai pārvešanai apzinātu priekšmetu.

Savāktos materiālus izmantosim valsts plānā paredzēto monogrāfisko un kolektīvo pētījumu uzrakstīšanai, tai skaitā arī Baltijas tautu vēsturiski etnogrāfiskā atlanta trešā sējuma "Tautas celtniecība" un vairāku zinātniski praktisku materiālu krājumu par tautas lietišķo mākslu sagatavošanai. Kultūrvēsturiski nozīmīgākos tautas celtniecības objektus ieteiksim iekļaut vietējās un republikas nozīmes arhitektūras pieminekļu sarakstos.

Ekspedīcijās fiksēto materiālās kultūras objektu un pierakstīto ziņu vairums attiecas uz laiku no 19.gs. pēdējā ceturksņa līdz 20.gs. 80. gadu sākumam. Tomēr atsevišķi objekti

vai to daļas bija radušies krietni agrāk un datējās pat ar 18.gs. otro pusi. Daļa vecākās un vidējās paaudzes teicēju varēja sniegt ziņas arī par 18.gs. otrās puses un visa 19.gs. parādībām, jo 1) savā atmiņā bija saglabājuši faktus, par kuriem stāstījuši vecāki un vecvecāki, 2) jaunībā bija redzējuši un pat izmantojuši celtnes, darbarīkus, mājas iedzīves priekšmetus u.c. lietas, kas veidotas 18. un 19. gs.

Pētīto apvidu celtnes u.c. materiālās kultūras objekti, kas radušies 19.gs. otrajā pusē un pat 20.gs. pirmajos gadu desmitos, nereti bija pārmantojuši kultūrvēsturiski visai senas formas un konstruktīvos elementus. Vairākās Alsungas, Gudenieku, Jūrkalnes un Zlēku ciemu dzīvojamās mājās vēl bija saglabājušās atsevišķas seno dūmistabu detaļas un Jūrkalnes ciemā pat vēl viena 20.-30. gados celta dūmistaba. Samērā bieži atradām aptēstu baļķu gulbūvē krusta pakšos celtas ēkas ar baļķu zeltiņiem, kuros saglabājusies visai senā iežmaugu konstrukcija (zeltiņu baļķu galos iecirstos robos iespīlētas jumta kārtis). Daudzās lauku sētās atradām no bluķa izdobtas tvertnes, senlaicīgās konstrukcijās darinātus statņu krēslus u.c. priekšmetus, kuri dos iespēju skaidrot materiālās kultūras objektu attīstības mezgla punktus.

Ekspedīcijas strādāja kultūrvēsturiski un etniski ļoti interesantos apvidos. Daudzus gadsimtus te saskārās latviešu un Kurzemes lībiešu kultūras, risinājās lībiešu un latviešu saplūšanas un kultūru mijiedarbības process. Jūrmalas lībiešu ciemos Lielirbē, Lūžņa, Miķeļtornī un to apkārtnē strādāja un reizēm pat apmetās uz pastāvīgu dzīvi no Sāmsalas pārnākušie igauņi. Alsungas novada (bij. Alsungas, Basu, Gudenieku, Jūrkalnes pag.) kādreizējais īpašnieks vācu muižnieks J.Švērinis 1623.g. pārgāja katoļticībā, ieviesa katolicismu visā novadā un sekmēja poļu ieplūšanu tajā. Katolicisma pastāvēšana bija viens no faktoriem, kas sekmēja dažādu arhaismu saglabāšanos pašreizējā Alsungas ciematā, Gudenieku un Jūrkalnes ciemos. Ekspedīcijās pētīto apvidu daļa ietilpa 1617.g. dibinātajā Piltenes apgabalā, kura sākumi meklējami vācu feodāļu 1234.g. radītajā Kurzemes bīskapijā un kuram bija savi īpaši likumi -

Piltenes statūti, kas šajā teritorijā daļēji bija spēkā līdz pat 1938.g. 1. janvārim. Balstoties uz šiem statūtiem, muižnieki līdz pat Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvarai centās reglamentēt apgabala zemnieku, zvejnieku un amatnieku saimniecisko darbību, tai skaitā arī tautas celtniecību. Pētilo apvidu muižās un pilsētās 19.gs. un 20.gs. sākumā dzīvoja un strādāja diezgan daudz privileģētu amatnieku vāciešu, kuriem bija kontakti ar vietējiem amatniekiem latviešiem un lībiešiem. Tas sekmēja darba pieredzes apmaiņu, racionālu darbarīku, paņēmieni, darinājumu formu un nosaukumu pārņemšanu.

Minētie un citi vēsturiskie un etniskie faktori sekmēja materiālās kultūras objektu savdabīgu formu, konstruktīvo un rotājošo elementu, kā arī nosaukumu izveidošanos.

Pētilo apvidu iedzīvotāju nodarbošanās 19.gs. un 20.gs. sākumā bija daudzveidīgāka nekā citos Kurzemes novados, jo šai daudzveidībai bāzi nodrošināja dabas apstākļi. Līdzās lauksaimniecībai, kas bija iedzīvotāju vairuma galvenā nodarbošanās nozare, jūrmalā, gar Ventu, Irbi un pie ezeriem tika piekopta zveja. Tur dzīvoja arī cilvēki, kas bija specializējušies zvejas rīku izgatavošanā, laivu būvē u.c. jūrmalniekiem nepieciešamajos darbos, tajā skaitā zivju apstrādē. Ziemeļkurzemes lībiešu ciemos kopš 19.gs. pēdējā ceturksņa pastāvēja nelielas zivju konservu darbnīcas - "kūri", no kurām daļu bija dibinājuši Tallinas zivju konservu fabrikanti. Mežainajos apvidos daļa iedzīvotāju iesaistījās kokmateriālu sagatavošanā, izvešanā, pludināšanā, darvas tecināšanā. No 1862. līdz 1905.g. pašreizējā Ventspils raj. teritorijā jūrmalā (Lielīrbē, Lūžņā, Miķeļtorni u.c.) uzbūvēja vismaz 40 burukugus, kuru būvdarbos un tiem nepieciešamo materiālu sagatavošanā piedalījās vietējie amatnieki. Gan jūrmalas ciemu, gan tālākas apkārtnes vīri brauca uz kūgiem. Zemniekiem, zvejniekiem u.c. iedzīvotājiem nepieciešamos darbarīkus, mēbeles, saimniecības piederumus, apģērbus, audumus, transporta līdzekļus u.tml. gatavoja gan lietotāji, gan specializējušies meistari. Arī ēkas cēla gan paši lietotāji, gan namdari

un būvgaldnieki.

Pastāvot dažādām nodarbošanās nozarēm, no kurām daļai bija sezonas raksturs (zveja, meža darbi, koku pludināšana u.c.), laika gaitā attīstījās samērā daudzveidīga iedzīvotāju sociālā struktūra. Līdzās turīgiem, vidējiem un trūcīgiem zemniekiem - zemes nomniekiem vai īpašniekiem - dzīvoja plašas bezzemnieku masas - vaļinieki, kalpi, puisi, meitas, amatnieki u.c., kas savukārt dalījās sīkākās grupās. Pēc pašreizējiem datiem, pētītajiem apvidiem īpaši raksturīga sociālā grupa kapitālisma periodā bija vaļinieki, kas dzīvoja zemnieku vai zvejnieku mājās, maksāja saimniekam par mitekli zīnāmu naudas summu, atstrādāja norunātu dienu skaitu vai arī veica noteiktu darba daudzumu. Pārējo laiku vaļinieki pelnījās pie saimniekiem, zvejā, meža darbos, strādāja kādu amatu u.tml.

19.gs. 70. gados bij. Alsungas, Gudeniēku, Jūrkalnes, Ulmales un Užavas pagastos mezauglīgos mežainos purvājos vairākiem simtiem ilgus gadus dienējušiem cariskās armijas kareivjiem u.c. bezzemniekiem tika izdalīti 3-3,3 des. lieli zemes gabali, t.s. zaldātu zemes, uz kuriem to īpašnieki centās ierīkot savu saimniecību. Izveidojās savdabīgs trūcīgo zemnieku - rokpeļņu slānis, kuru darbība maz atšķīrās no jau minēto vaļinieku darbības. Mums izdevās atrast 1872.g. zīmētu bij. Pilsberges muižas zemes gabala plānu, kurā redzams gabala sadalījums 82 vienībās - saimniecībās. Katrai jaunajai saimniecībai aramzeme bija iedalīta vienā, pļavas otrā un gaņības trešajā vietā (streijgabalos). Izdevās uzmērīt dažu šādu saimniecību 19.gs. pēdējā ceturksnī celtās dzīvojamās un saimniecības ēkas. Zaldātu zemes gabali tajā laikā izdalīti arī bij. Piltenes, Turlavas, Sarkanmuižas u.c. pagastos.

Kopumā ekspedīcijas deva daudz jaunu kultūrvēsturiski nozīmīgu ziņu, kuras papildina pašreizējos priekšstatus par Kuldīgas un Ventpils rajonu iedzīvotāju dzīves veidu un kultūru kā pagātnē, tā mūsdienās.

S.Cimermānis

ZEMNIEKU UN ZVEJNIEKU CELTNES KULDĪGAS UN
VENTSPILS RAJONOS 19.GS. UN 20.GS. SĀKUMĀ

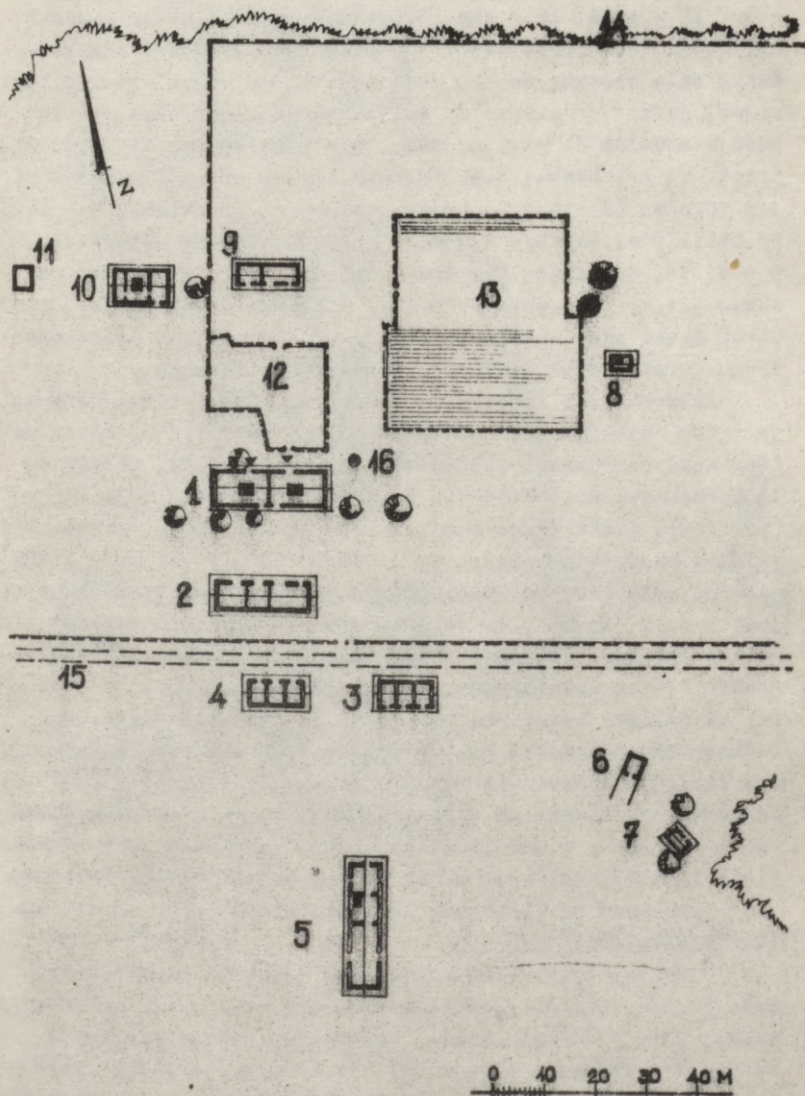
1981. un 1982.g. ekspedīcijās liela vērība tika veltīta zemnieku dzīvojamām un saimniecības ēkām kā vieniem no būtiskākajiem tradicionālās materiālās kultūras objektiem. Īpašu uzmanību veltījām celtnu plānojuma, konstruktīvo elementu un rotājošo detaļu attīstības gaitas, atsevišķu tipu un variantu izplatības, sociālās un etniskās piederības skaidrošanai, jo, kā jau minēts, pēdējie apvidi bija dažādu etnisku kopību saskares un kultūru mijiedarbības zona. Rūpīgi pētījām dzīvojamo un saimniecības ēku apkures ierīces, jo tās tāpat kā konstruktīvās detaļas ir vieni no visvājāk izzinātajiem Latvijas tautas celtniecības elementiem.

19.gs. un 20.gs. pirmajos gadu desmitos pētīto apvidu zemnieki un zvejnieki dzīvoja viensētās un samērā izklaidus novietotu sētu grupās. Blīvāka apbūve bija t.s. zaldātņu zemju masīvos, kur atsevišķām ģimenēm izdalītie gabali parasti rindojās gar ceļa malu. Katrai sētai bija savs nosaukums, kuru veidoja pēc saimnieka uzvārda, sētas novietojuma raksturīgām pazīmēm, pārmantoja no iepriekšējām paaudzēm, izdomāja. Zaldātu zemju gabali kādu laiku pēc izdalīšanas saglabāja arī plānos atzīmēto numuru. Sētu grupām bija kopīgi nosaukumi, piemēram, Rāpati Piltenē, Lielirbe, Lūžņa, Pize (Miķeļbāka, Miķeļtornis) Ancē u.c., kuru ietvaros katrai sētai bija savs māju vārds. Atsevišķas sētu grupas līdz mūsdienām saglabājušas ciema nosaukumu, piemēram, Kangratciems un Libciems Užavā, Pankšu ciems un Pasilciems Zlēkās, Topciems Popē u.c. Zaldātu zemju (sētu) grupām apkārtējie iedzīvotāji dažkārt deva specifiskus nosaukumus, kuri norādīja uz šo saimniecību cilmi (atvaļinātie cariskās Krievijas armijas karavīri), - "Krievnieku ciems" Turlavā, "Krievlauki" pie Ventspils, "Krievciems" Piltenē u.tml., vai arī uz sīkzemnieku smago ekonomisko stāvokli un atšķirīgo, bieži nekvalitatīvo būv-

veidu, - "Timzenieku būdas" Gudeniekos, "Muciņu būdas" Alsungā, "Kazlēnu ciems" Turlavā u.c. Apdzīvoto vietu nosaukumu cilmes un pārmantošanas noskaidrošana ir īpašu pētījumu uzdevums, kas var sniegt nozīmīgus datus sociālās un etniskās vēstures problēmu risināšanai.

19.gs. un 20.gs. sākumā zemnieku un zvejnieku sētu nepieciešamas ēkas bija dzīvojamās mājas, klētis, kūtis, stalli, pirtis, rijas, šķūņi un pagrabi (kartupeļu bedres). Zvejnieku sētās tām vēl pievienojās dūmnami, Ventas nēgu zvejnieku mājās arī nēgu ceptuves, dravnieku sētās - bišu mājiņas, darvdegu sētās - meža vai mežmalā ierīkoti darvas cepļi, amatnieku sētās - kalves, galdnieku darbnīcas u.c. 20.gs. būvēja īpašus kuļamšķūņus, graudu kaltes, betonētus pagrabus un ledus pagrabus. Alsungas, Gudenieku un Jūrkalnes apkārtnē atsevišķās sētās vismaz kopā 19.gs. pēdējā ceturksņa pagalmā cēla īpašas ēciņas vai nojumes maizes krāsns iemūrēšanai. Citos Kurzemes apvidos šādas būves neesam uzmērijuši.

Zemnieku un zvejnieku sētu plānojumi visai daudzveidīgi. Tos noteica saimniecību lielums, tajās turamo lopu un dzīvojošo cilvēku skaits, sētas iemītnieku nodarbošanās un sociālais sastāvs. No šiem faktoriem izrietēja saimniecībai vajadzīgo ēku skaits, raksturs un lielums. Ēku izvietojumu savukārt noteica apbūvējamā laukuma reljefs un celtņu izmantošanas raksturs. Ēkas centās izvietot augstākās vietās, kas sevišķi sakāms par dzīvojamām mājām, klētīm un rijām, lai tās būtu sausākas un lai rijas krāsni kā ugunsnedrošu celtnes daļu varētu iedziļināt zemē. Kūtis un stallus mēdza būt zemāk par dzīvojamo māju un klēti, lai virca nesūktos pagalmā. Jūrmalas zvejnieku sētās ēkas iespēju robežās izvietoja uz smilšu pauguriem, lai starp tiem esošās melnzemes ieplakas izmantotu dārziem, tīrumiem, pļavām. Tādēļ zvejnieku sētās celtņu savstarpējie attālumi nereti bija palieli, kā tas redzams Lūžņas "Jaunbeltu" 19./20.gs. mijas situācijas shēmā (1.att.: 1 - dzīvojamā māja, 2 - klētis, kūris, tiklu būdas, 3 - saimnieka kūtis, 4 - vaļinieku kūtis, 5 - rija, 6 - pagrabs, 7 - vecā bišu mājiņa, 8 - jaunā bišu mājiņa, 9 - dūmnams, 10 -

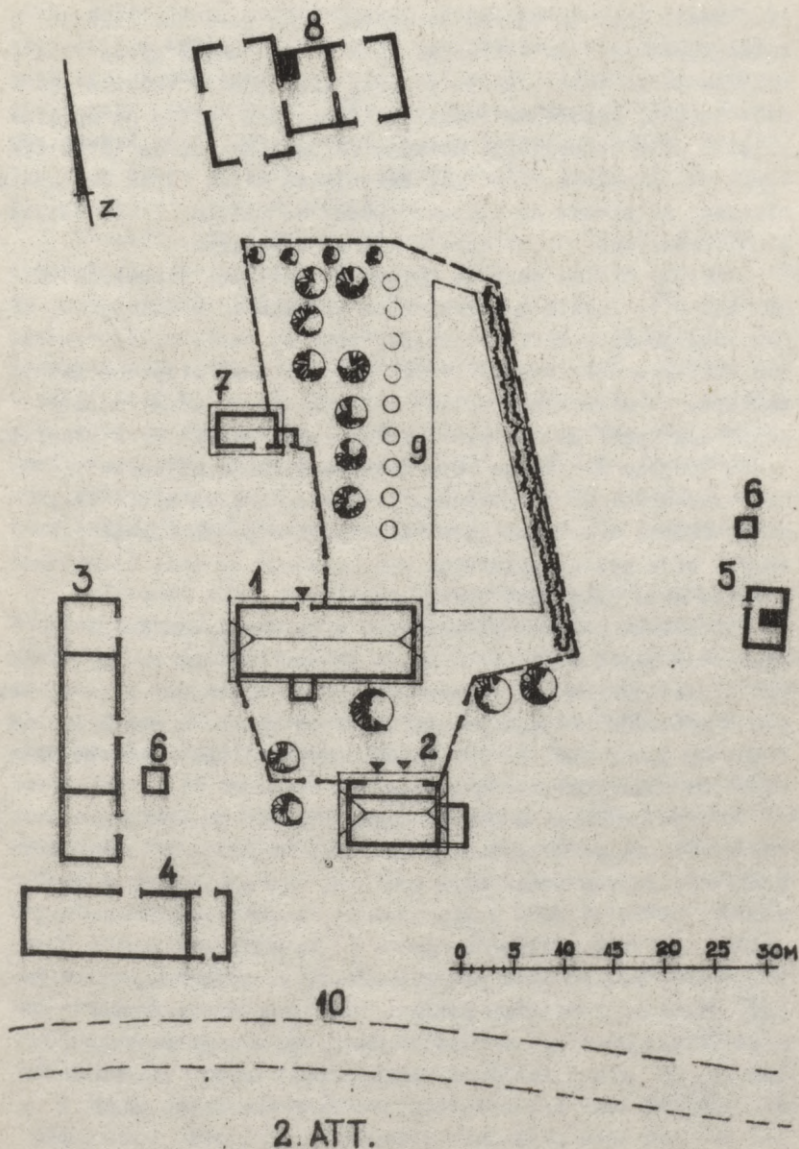

4. ATT.

pirts, 11 - pagrabs, 12 - augļu dārzs, 13 - sakņu dārzs, 14 - meža, 15 - ceļš, 16 - aka. Dzīvojamo māju un klēti parasti novietoja vienu pret otru, lai starp tām veidotos pagalms. Kutis cēla iesāpus no šīm ēkām pagalma malā vai arī aiz tām. Rijas, pirtis, dūnnamus un kalves kā ugunsnedrošas celtnes būvēja attālāk no pārējām ēkām, pie kam, kā tas labi redzams 1.att. un arī Užavas c.p. "Mitos", rijas priekšā veidoja rijas pagalmu (2.att.: 1 - dzīvojamā māja, 2 - klēts, 3 - zirgu stallis ar barības šķūni, 4 - govju kūts ar pelavnieku, 5 - pirts, 6 - akas, 7 - šķūnītis, 8 - rijs, 9 - augļu un sakņu dārzs, 10 - ceļš). Trūcīgo zemnieku sētās parasti bija tikai divas ēkas - dzīvojamā māja un kūts, kuras novietoja vienu otrai paralēli, atstājot starp tām pagalmu.

Ekspedīcijās fiksētajām 19.gs. un 20.gs. pirmajos gadu desmitos celtajām dzīvojamām mājām, pirtīm, rijām, kutīm dažāda augstuma pamati galvenokārt bija lentveida, mūrēti no laukakmeņiem. Starp lieliem laukakmeņiem nereti bija iemūrēti (ieķīlēti) mazāki, kas pamatos veidoja savdabīgu rakstu. Dzīvojamām mājām virs akmeņu mūra pamatā nereti vēl bija likta sarkano māla ķieģeļu kārtā. Tomēr nēcās sastapt arī tādas rijas, pirtis, kutis u.c. saimniecības ēkas, kurām pamatos bija akmens pavilgas. Klētim un tīklu būdām kā pamatus lika galvenokārt lielus laukakmeņus, lai ēka būtu pacelta virs zemes, lai pa paklēti brīvi staigātu vējš un uzturētu ēku sausu. Dažkārt ēku pamatnīcu balķus pietēsa tā, lai tie labāk uzgultos pavilgam. Atsevišķām saimniecības ēkām Alsungas, Gudenieku un Jūrkalnes ciemos kā tālas pagātnes reliktu atradām ozola vai sveķainas priedes blūķu pamatus. Gudenieku ciema "Gaidās" visai īpatnēji celtajai rijai resnas pamatnīcas bija liktas tieši uz zemes un tikai zem ēkas stūru statņiem pabērti nelieli laukakmeņi.

Visparastākais sienu materiāls zemnieku un zvejnieku ēkām bija divpusīgi aptēsti kakēti vai četrpusīgi aptēsti nekakēti priežu un egļu balķi, kurus ēkas stūros savienoja krusta vai gludajās pakšos vai arī ar gropētu statņu palīdzību. Lai ēkas varētu būvēt no isākiem balķiem, sienu vidusda-

lās, tāpat logu un durvju stenderēm lika gropētus statņus, kuru gropēs ielaida attiecīgi apdarinātus balķu galus. Starp balķiem kā siltumizolāciju parasti lika sūnas. Vecākās paaudzēs teicēji atcerējās redzējuši ēkas, kas celtas no apaļiem balķiem, bet ekspedīcijā atradām vairs tikai dažas tā celtas vecas saimniecības ēkas. Lai dzīvojamās mājas labāk saglabātu siltumu, to sienas no ārpusē apšuva ar dēļiem, retāk aplika ar niedrēm, bet 20.gs. apšuva arī ar ķieģeļiem.

19.gs. otrajā pusē un 20.gs. sākumā, bet visvairāk 20.-30. gados turīgākie zemnieki cēla ķieģeļu mūra dzīvojamās mājas, akmeņu mūra kūtis, staļļus, klētis, kuras biežāk redzējam Kuldīgās nekā Ventspils raj. Biežāk nekā Liepājas rajonā sastapām no māla kleķa celtas dzīvojamās un saimniecības ēkas, kas īpaši sakāms par Kuldīgas raj. Biežāk nekā zemnieku sētās ķieģeļu un akmeņu mūra celtnes atradām muižu kalpotājiem paredzētajos kompleksos, piemēram, Ēdoles c.p. "Svelmēs", Užavas c.p. "Ķemličos" u.c. Muižām piederējušās ēkas nereti bija celtas pildrežu konstrukcijā ar māla kleķa vai ķieģeļu mūra pildījumu starp statņiem.

Zemnieku celtnēm galvenokārt bija divslīpju jumti un divslīpju jumti ar pusšļaupumiem galos, pie kam pēdējie vairāk saglabājušies abu rajonu lauksaimnieciskajos apvidos, kur mazāk mežu. Četrslīpju jumtus sastapām vairākām nelielām klētiņām ar dūmnamiem, kā arī dažām muižu celtnēm. Lībiešu ēkām redzējam tikai divslīpju jumtus.

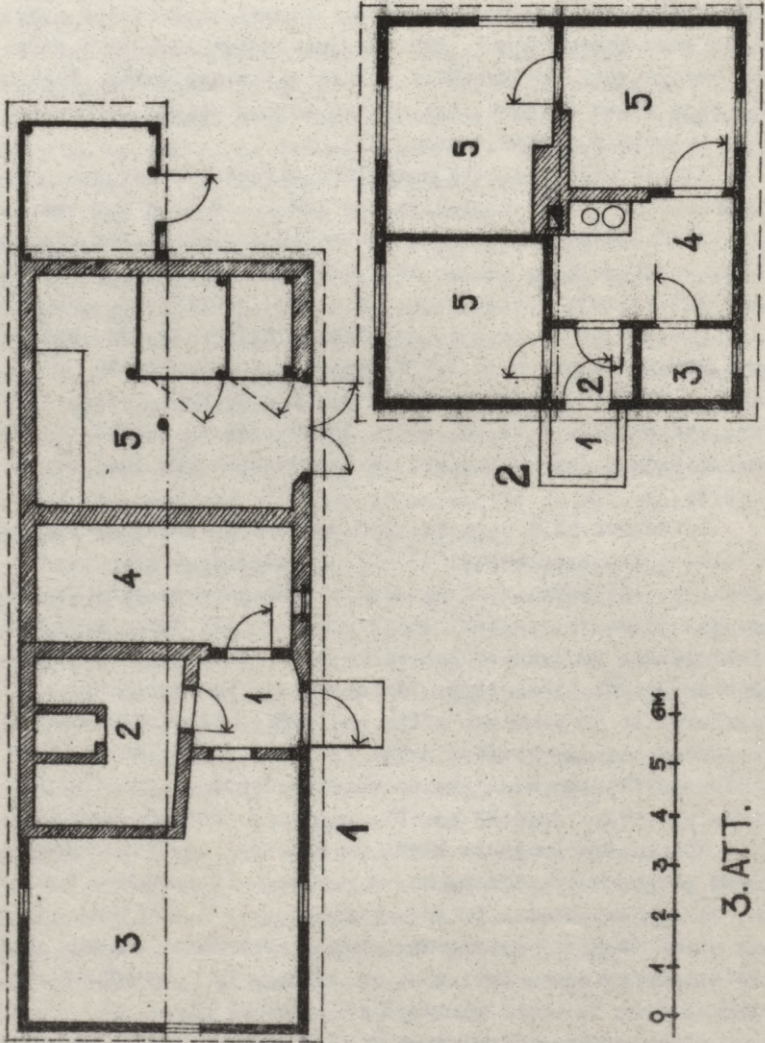
Jumtu jumšanai zemnieku sētās līdz 19.gs. beigām visvairāk izmantoja garkūļu salmus un lubas, pēdējās sevišķi bieži Ventspils rajona mežainajos apvidos, tai skaitā arī lībiešu ciemos. Salmu un lubu jumtu jumšana visumā izbeidzās 20.-30. gados. Atsevišķām ēkām šie jumti saglabājās arī ilgāk. Kopš 19.gs. 40. gadiem sāka pacelties balsis, ka lubu jumtiem patērē daudz augstvērtīgu priežu. Tāpēc, atbildot Kurzemes Domēņu valdes 1846.g. janvāra lūgumam, Mežu departaments jau 1846.g. 28. martā aizliedza lubu jumtu likšanu valsts muižu un zemnieku ēkām tajās muižās, kurās trūka salmu un niedru. Lai taupītu lubu plēšanai izlietojamās priedes, lubu jumtu

vietā vajadzēja likt egļu vai apšu šķindelju juntus. Par lubu juntu kādreizējo lielo izplatību Ventspils raj. liecināja ekspedīcijā atrastās 18. un 19.gs. celtās ēkas ar lubu juntiem tipiskajām spārēm - kabām vai vismaz izcirtumiem spāreņfīcās kabu ievietošanai. Kārniņu juntus zemnieku ēkām sastapām samērā reti, galvenokārt turīgo saimnieku sētās. Biežākie bija muižu celtnēm, tai skaitā muižas kalpu, mežsargu u.c. kalpotāju rīcībā nodotajām.

Ekspedīcijās iegūtie materiāli visumā atbilst J.Ludmera apkopotajiem ne visai precīzajiem 1883.g. datiem par zemnieku dzīvojamām mājām Kuldīgas un Ventspils apriņķos. Pēc šiem datiem, no ķieģeļu un akmeņu mūra Kuldīgas apr. bija celti 3,7% zemnieku dzīvojamo māju, Ventspils apr. - 0,67%, no koka attiecīgi - 90,64 un 84,33%, no kleķa - 3,78 un 0,98%. Kuldīgas apr. kārniņu junti bija 1,87% zemnieku dzīvojamo ēku, koka junti - 25,16%, salmu un niedru junti - 67,63%, Ventspils apr. attiecīgi - 8,78, 49,50 un 22,85%. Šajos skaitļos uzskatāmi atspoguļojas ekoloģiskā faktora nozīme ēku būvmateriālu izvēlē.

Dzīvojamā māja parasti bija savrupēka, kurā atradās dzīvojamās istabas un nepieciešamās palīgtelpas - priekšnami, virtuves, pieliekamie. Pētītajos ciemos parasta parādība bija zem dzīvojamās mājas ierīkoti pagrabi. Tikai retos gadījumos pirms 19.gs. 70. gadiem zem viena jumta apvienoja dzīvojamo māju un saimniecības ēkas. Tā, piemēram, Ventspils apr. Licentmuižā no 49 zemnieku sētām ap 1825.g. tikai viena dzīvojamā māja bija zem kopīga jumta ar stalli. Tāds būvveids bija sastopams trūcīgo zemnieku un muižu kalpotāju, galvenokārt mežsargu sētās. Kopš 19.gs. 70. gadiem dzīvojamās mājas celšana zem kopēja jumta ar klēti un pat kūti diezgan daudzveidīgos plānojuma variantos kļuva par parastu parādību t.s. zaldātu saimniecībās. Kā šādas būves piemēru publicējam Užas c.p. "Vēgneru" dzīvojamās mājas plāna shēmu (3.att.:1). Ēkā zem viena jumta apvienoti priekšnams (1), apvalkdūmenis - virtuve (2), istaba (3), klēts (4), kūts (5).

Visā apsektotajā teritorijā tāpat kā pārejā Kurzemē zem-

nieku un zvejnieku - latviešu tradicionālo māju raksturo divvai trijdaļīgs plānojums, kura principiālās shēmas ir nams + istaba un pieliekamais vai istaba + nams + istaba. Nams parasti apkurināms un caurstaigājams, bet var būt arī necaurstaigājams. Kā senlaicīgāko trūcīga zemnieka trijdaļīgās mājas piemēru publicējam Užavas c.p. "Ceļgalu" ēkas (celta 19. gs. pēdējā ceturksnī) plāna un garengriezuma shēmas (4.att.: 1 un 2). Ēkas vidusdaļā atrodas nams, kurš sadalās priekšnamā (1), simetriskajā apvalkdūmenī - virtuvē (2) un aiz tā esošajā nama dangā (3) malkas un saimniecības piederumu nolikšanai. Pa labi no priekšnama atrodas pieliekamais (4), pa kreisi - istaba (5) ar plīti un krāsni, kuru kurinā no apvalkdūmeņa. Apvalkdūmeņa stūrī atklāts payards, virs kura kāsi pakārtis katls, griestu līmeni un vairota ārdiņi gaļas, zivju, desu žāvēšanai. Namā, apvalkdūmenī un pieliekamajā māla klons, istabā - deļu grīda. Kā visās senlaicīgajās ēkās, arī "Ceļgalu" dzīvojamā mājā istabas un pieliekamā platums atbilst celtnes platumam.

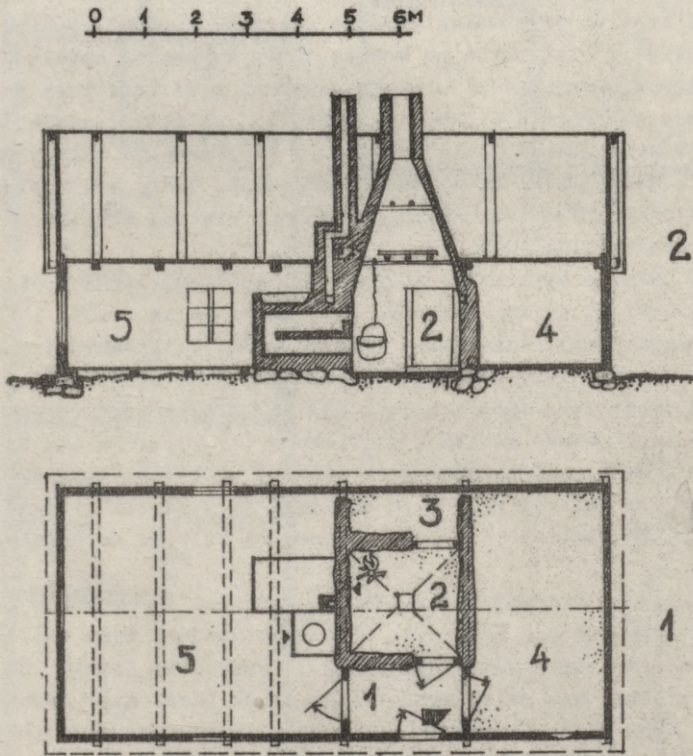
Kā nākošās attīstības pakāpes ilustrāciju sniedzam Užavas c.p. "Mitu" turīga zemnieka dzīvojamās mājas (celta 19. gs. pirmajā pusē) plāna shēmu (5.att.). Šai ēkai caurstaigājamā nama galos izveidoti divi priekšnami (1), starp kuriem atrodas simetrisks apvalkdūmenis (2) ar trim pavardiem. No nama pa labi saimes istaba (3), virtuve (4) un saimnieku istaba (5), pa kreisi saimnieku istaba (6) un pieliekamais (7). Šajā ēkā abi gali ar garen- un šķērssienām sadalīti sikākās vienībās, tā atdalot saimnieka ģimenei un kalpiem paredzētās telpas.

Līdzīgs plānojums ir ap 1850.g. celtajai Ances c.p. "Lāžu" dzīvojamai mājai (6.att.). Te caurstaigājamā nama centrā uzmūrēts simetrisks apvalkdūmenis (2), kurā divi pavardi un maizes krāsns, kas dzīvojamās telpas silda visai maz. Apvalkdūmenim abās pusēs priekšnami (1). Pa labi no nama saimnieku istaba (3) un vaļinieka istaba (4), pa kreisi goda istaba "dižistaba" (5), ēdamistaba (6) un virtuve "plītsnams" (7). Pieliekamais (8) un lievenis "veranda" (9) piebūvēti ap 1937.

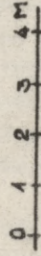
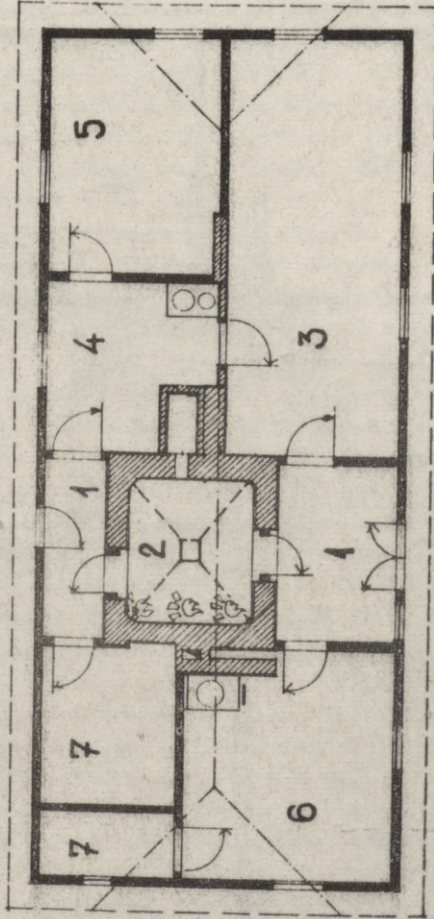
Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

84.

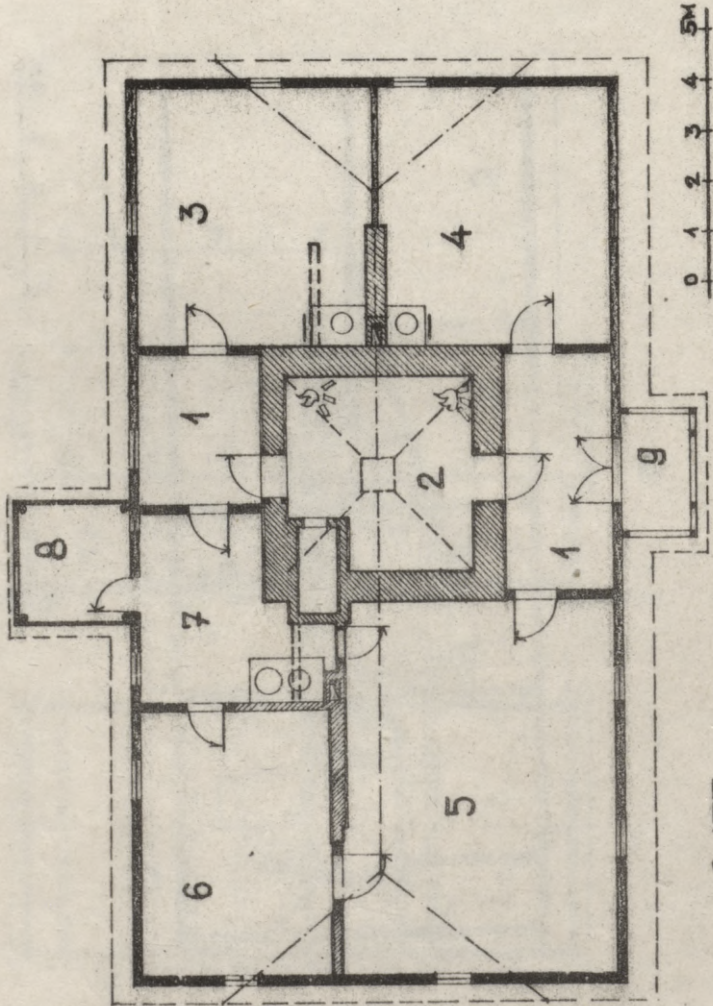
20.344

4. ATT.

5.ATT.

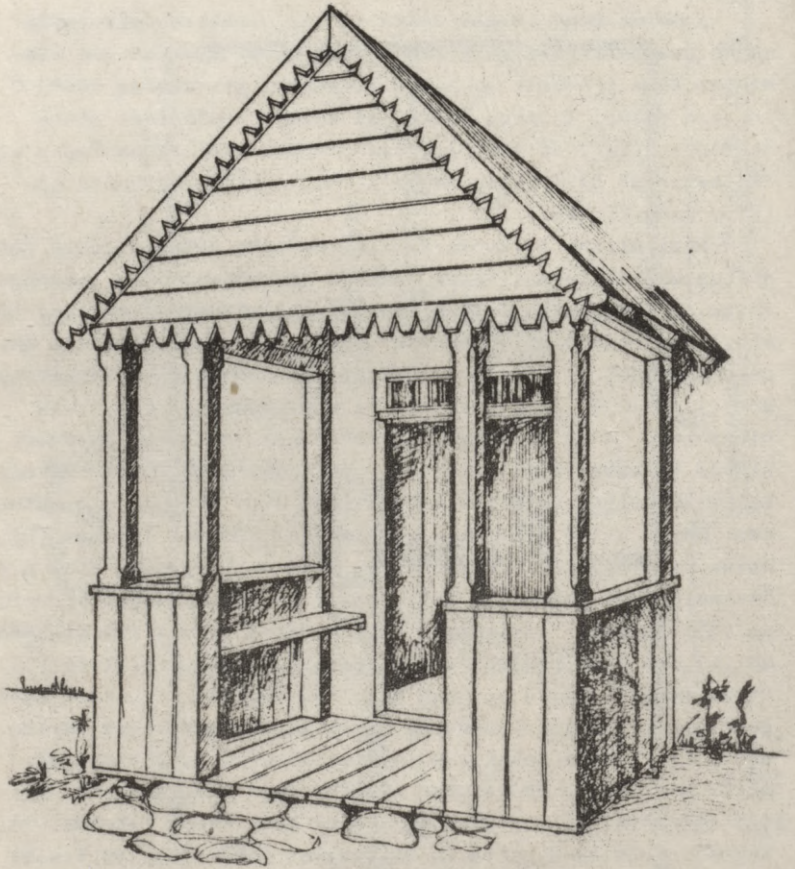

6. ATT.

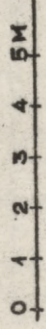
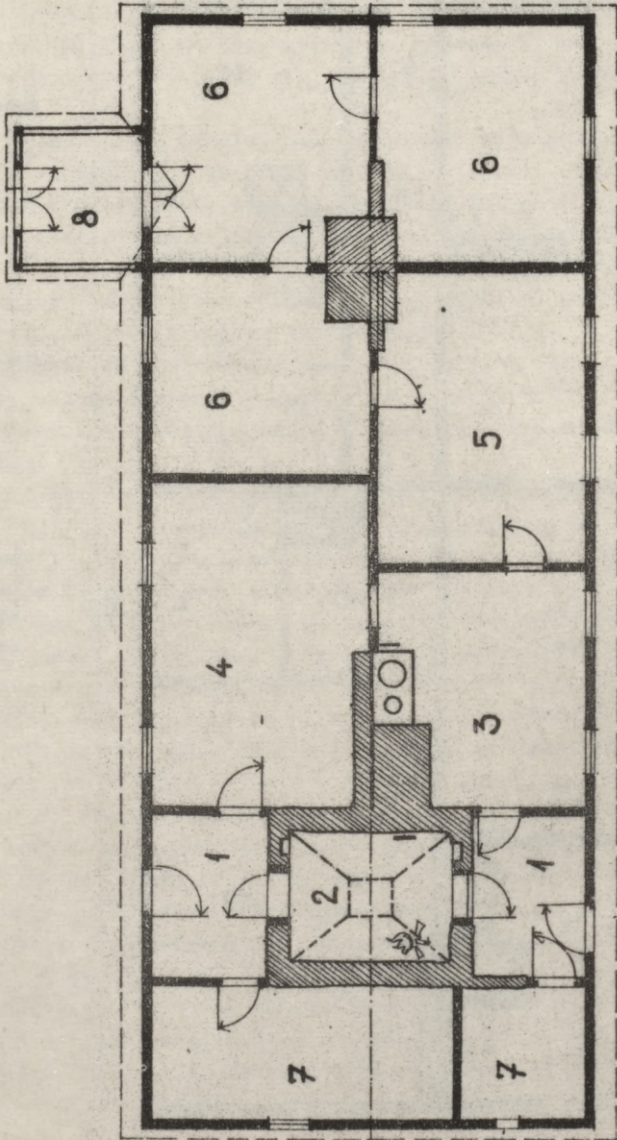
g. "Lāžu" dzīvojamā mājā jau saskatāmi kapitālisma laika turīgo zemnieku mājokļu veidošanas principi: izbūvēta gods istaba jeb zāle, ēdamistaba, virtuve, telpas apsilda ar sildmūriem.

Apmēram kopš 19.gs. vidus turīgo zemnieku dzīvojamām mājām pie saimnieku gala ieejas durvīm kā dekoratīvus elementus sāka piebūvēt stabotus lieveņus, griezumiem rotājot to vēja dēļus, zeltiņu apakšējos dēļus, noplacinot stabu šķautnes u.tml. Kā šādu lieveņu piemēru publicējam Popes c.p. "Kalnenieku" dzīvojamās mājas lieveni, kurš piebūvēts ap 1930. gadu (7.att.)

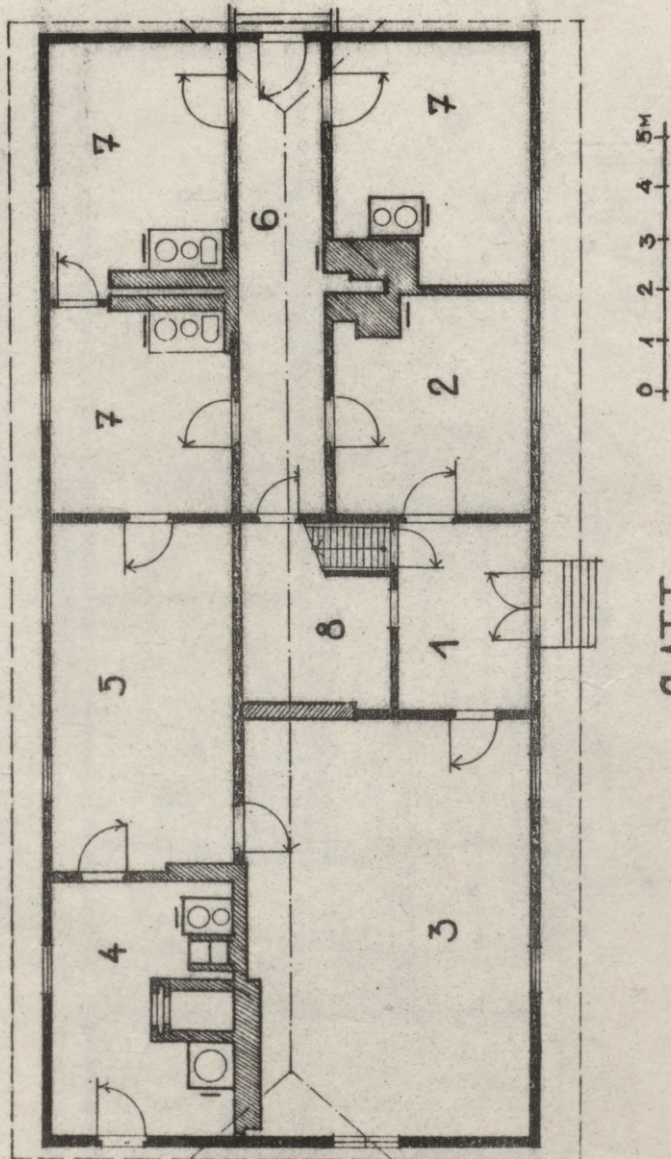
Kapitālisma laikmeta turīgu zemnieku sētās bijušos pretstatus saimnieku un laukstrādnieku dzīves apstākļos atspoguļo 20.gs. sākumā celtā Ugāles c.p. "Katlapu" dzīvojamā māja (8.att.) un Ances c.p. "Lonastes" dzīvojamā māja (9.att.), kas celta ap 1903.g. Pirmajā caurstaigājamo namu divos priekšnamos (1) sadala simetrisks mūrēts apvalkdūmenis (2), kurā viens pavards un virtuvē (3) esošās maizes krāsns kurtuve. Līdzas virtuvei saimes istaba "dižistaba" (4), kurā dzīvoja kalpi un puīši, un meitu istaba (5), kurā dzīvoja dienestnieces. Mājas vienu galu aizņem saimnieka ģimenes istabas (6), kurām savs apkures centrs. Mājas otrā galā atrodas divi pieliekamie (7). Saimnieku gala ieejai piebūvēta stiklota veranda (8). "Lonaste" saimnieku gala parādes durvis ved priekšnamā (1), no kura nokļūstam guļamistabā (2) un dižistabā (3). Otrās ieejas durvis no ēkas gala ved virtuvē (4), kurā iemūrēta plīts, maizes krāsns un liels katls lopbarības vārīšanai. No virtuves nokļūstam ēdamistabā (5), kurā dzīvojuši puīši un meitas. Mājas otrā - kalpu galā sava ieeja no āra ved koridorā (6), no kura durvis uz trim kalpu istabām (7). Katrā istabā sava plīts un sildmūris, bēt istabā pa kreisi no koridora visām trim kalpu ģimenēm kopīga maizes krāsns, kuru kurina no koridora. Koridora galā bijis pieliekamais (8). "Lonastes" dzīvojamai mājai līdzīgu 1885.g. celtu ēku, kurai kalpu gals veidots pēc koridora sistēmas, 1978.g. ekspedīcijā atradām Usmas c.p. "Vecbirzniekos". 19.gs. otrās

7. ATT.

8.ATT.

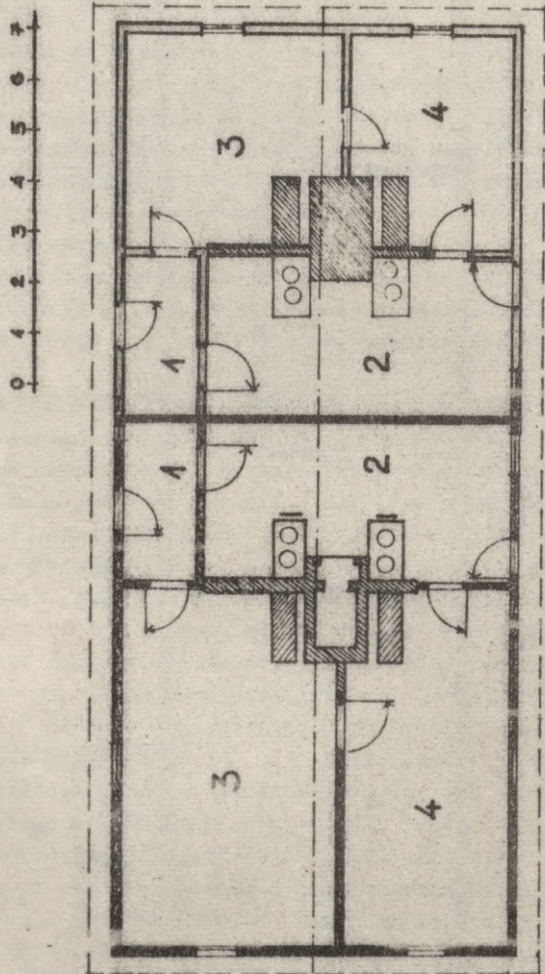
9.ATT.

pusēs un 20.gs. sākuma dzīvojamās mājas ar izteikti diferencētu saimnieku un kalpu galu atrastas visos ekspedīcijās pētītajos Kuldīgas un Ventspils raj. ciemos, kā arī agrākajos gados apsekotajos Talsu raj. Dundagas ciematā un Kolkas ciemā.

Raksturojot tradicionālo dzīvojamo māju plānojumu, jāatzīmē, ka pētītajos Kuldīgas un Ventspils raj. ciemos tāpat kā pārējā Ziemeļkurzemē vērojama tendence novietot apvalkdūmeni tuvāk ēkas vienam galam. Liepājas raj. turpretim to biežāk mūrēja dzīvojamās mājas vidū. Īpatnēji arī tas, ka Alsungas, Gudenieku, Jūrkalnes u.c. ciemos samērā bieži atradām maizes krāsnis, kuras iemūrētas kādā dzīvojamās mājas telpā vai apvalkdūmenī tā, ka nesilda nevienu istabu un tiek izmantotas tikai maizes cepšanai (3.att.:2; 6.att.:2; 9.att.:4). Līdzīgu parādību esam konstatējuši arī Talsu raj. Spārē, Košragā u.c. vietās.

Visos pētītajos ciemos vietējiem iedzīvotājiem jautājām, vai apvidū senāk nav celtas dzīvojamās mājas ar ēkas šķērsvirzienā ejošu caurstaigājamu neapkurināmu namu, kādas atradām Liepājas raj. Nicā, Pērkonē, Rucavā, Lietuvas PSR Kretingas un Šilutes raj. rietumdaļā. Tādu namu tur sauca par "garo namu", "vēja namu", "gaggi". Tā senākais drošais dokumentos atrastais datējums attiecas uz 1830.g. Visos Kuldīgas un Ventspils raj. ciemos par to saņemām noliedzošas atbildes.

Lielīrbē, Lūžņā un Miķeļtornī vēl atradām senās tradicionālās zvejnieku - lībiešu dzīvojamās mājas, kas veidotas it kā no trīstelpu sekcijām (priekšnams + virtuve + istaba), virknējot tās vienu otrai galā. Zleku mācītājs F.Beuningens 1893.g. publicēja no piecām šādām sekcijām sastāvošas lībiešu dzīvojamās mājas plāna shēmu. Mums 1982.g. izdevās uzņemt vairākas divsekciju mājas. Ilustrācijai publicējam Tārgales c.p. Lūžņas "Jaumbeltu" dzīvojamās mājas, kas bijusi celta "uz divi gali", plāna shēmu (10.att.). Katrs ēkas gals sastāvējis no priekšnoma (1), virtuves (2), dižistabas (3) un sanīstabas (4). Vēl esošā gala virtuvē atradušās divas plītiņas, kas sildījušas mūrīšus istabās, un maizes krāsns, kuras sil-

10. ATT.

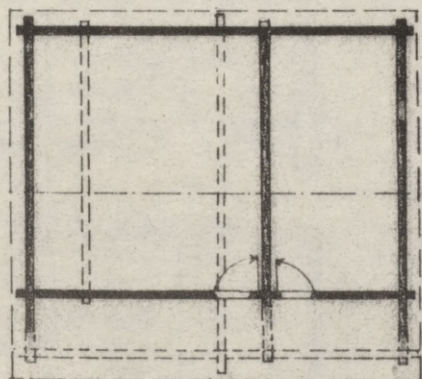
došā daļa iemūrēta istabās. Tāpat bijis izveidots arī ēkas nojauktais gals. Salīdzinot ar 1893.g. publicēto shēmu, mūsu piemērā dzīvojamā istaba ar garensienu pārdalīta dižistabā un sēnistabā. Šādu sekciju ēku rašanās, domājams, veicināja lībiešu lielo ģimeņu (vecāku un precētu bērnu), kalpu, vaļinieku, puīšu, meitu kopdzīve vienā sētā, kur 19.gs. dokumenti nereti uzrāda 20 un vairāk cilvēku. Daloties ģimenēm un veidojoties jaunām saimniecībām, rindu ēkas vairs necēla vai arī cēla no mazāk sekcijām. Miķeļtorņa "Nabeļos" 20.-30. gados celtas tam laikam parastas lībiešu dzīvojamās mājas plāna shēma redzama 3.att.:2. Tā sastāv no lieveņa (1), priekšnama (2), pieliekama (3), virtuves (4) un trim istabām (5).

Atradām vairākas kultūrvēsturiski interesantas muižu kalpu mājas. Popes c.p. "Rēdniekos" četrām ģimenēm paredzētā māja celta Kurzemei raksturīgajā trijdalīgajā ar caurstaigājamo apvalkdūmeni un diviem priekšnamiem veidā. No katra priekšnama divas durvis ved mājas galos esošajās kalpu istabās, kurās katrā dzīvoja viena ģimene. Edoles c.p. "Svelmēs" uzcelts komplekss 6 kalpu ģimenēm. Tās sastāvēja no sarežģītākā plānojuma dzīvojamās mājas, kurā katrai ģimenei paredzēta viena istaba, no seštelpu klētis un seštelpu kūts, kā arī no savdabīgi celtas māla kleķa rījas, kurai apkārt kolonāde. Ances c.p. "Vēveros" saglabājusies ap 1870.g. 6 ģimenēm celta kalpu māja. Tās vidusdaļā tāpat kā "Rēdniekos" divi priekšnami un caurstaigājams apvalkdūmenis, bet katrā galā pa lielai istabai ar trim logiem. Katrā istabā izvietojušās trīs kalpu ģimenes tā, lai ikviensai būtu savs logs. Apvalkdūmeni katrai ģimenei bijis šavs pavārds. Istabās bijusi viena no apvalkdūmeņa kurināma krāsns.

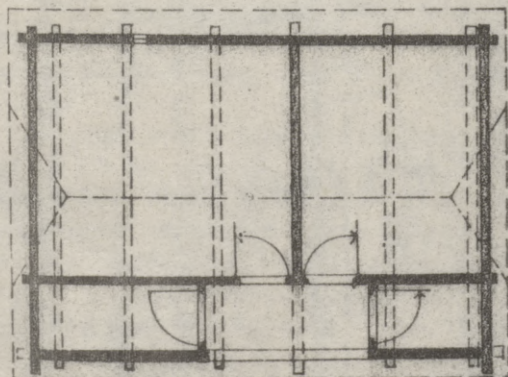
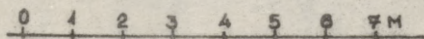
Pēc plānojuma, apveidiem, konstrukcijas un dekoratīviem elementiem visai daudzveidīgas arī ekspedīcijās fiksētās klētis. Mēs atradām gan mazas vientelpes un divtelpu klētis, gan monumentālas 5-6 telpu klētis, kas celtas atbilstoši zvejnieku vai zemnieku saimniecību lielumam un iemītnieku sastāvam. Analizējot jūrmalā bijušās Licentmuižas 49 zemnieku sētās ap 1825.g. izmantotās klētis, redzam, ka

50,7% no tām bijušas vientelpas, 34,2% - divtelpu, 6,8% - vientelpas klētis zem kopēja jumta ar stalli, 2,7% - vientelpas klētis zem kopēja jumta ar kādu citu telpu, 1,4% - divtelpu klētis zem kopēja jumta ar stalli un 4,2% - vientelpas klētis zem kopēja jumta ar vairākiem stajļiem (kutim) un vienu vai vairākiem šķūņiem. Iznāk, ka 85% klešu būvetas kā savrupēkas un tikai nepilnā trešdaļā saimniecību bijusi viena klētis. Visbiežāk viena saimniecībā bija vai nu divas vientelpas klētis, vai arī viena vientelpas un viena divtelpu klētis. Apvidos ar attīstītu lauksaimniecību bija lielāks divu un vairāk telpu klešu īpatsvars. Ekspedīcijās iegūtie dati apstiprina 19.gs. 20. gados fikseto klešu veidošanas principu saglabāšanos līdz pat 20.gs. 20.-30. gadiem. Visbiežāk atradām savrupceltas divtelpu klētis, kurās viena telpa paredzēta labības un produktu, otra drānu glabāšanai. Šādām klētim nereti bija lievenis, kuru veidoja gala sienu balķu gali un jumta slīpes apakšmala, kā to rāda 1775.g. Miķeļtorņa "Nabeļos" celtā klētis (11.att.:1). Lieveņa galos bieži iebūvēja vienu vai divas priekšklētis, kā tas redzams senlaicīgi būvētajā Užavas c.p. "Mitu" klēti (11.att.:2). Atradām arī tādas senas divtelpu klētis, piemēram, Užavas c.p. "Smitos" (12.att.:1), kurām priekšklētis izbūvēta visā ēkas garumā kā īpaša telpa, no kuras durvis ved labības un drānu klētis. "Smitu" klētis ir uzskatāms piemērs tam, kā pieaugušu vajadzību rezultātā klētij galos piebūvē jaunas telpas, tā pakāpeniski izveidojot t.s. rindu klēti. Pēc pašreizējām ziņām, rindu klešu būvniecība petito apvidu turīgākajās saimniecībās īpaši izvērsās 19.gs. otrajā pusē. Kā spilgts rindu klētis piemērs mināma 1907.g. celtā Ances c.p. "Kāršu" astoņtelpu ēka ar divām priekšklētim (12.att.:2). Šajā ēkā bija saimnieka drānu (1), labības (2) un lopbarības (3) klētis, rataiņa (4), saimnieka brāļa klētis (5), kalpa klētis (6), saimnieka brāļa labības (7) un drānu (8) klētis un priekšklētis (9). Līdzīgas garas rindu klētis atradām arī Ances c.p. "Juitiņos", Zleku c.p. "Vecdobros", "Zušos" u.c.

Klētis ir viens no tiem tautas celtniecības objektiem,

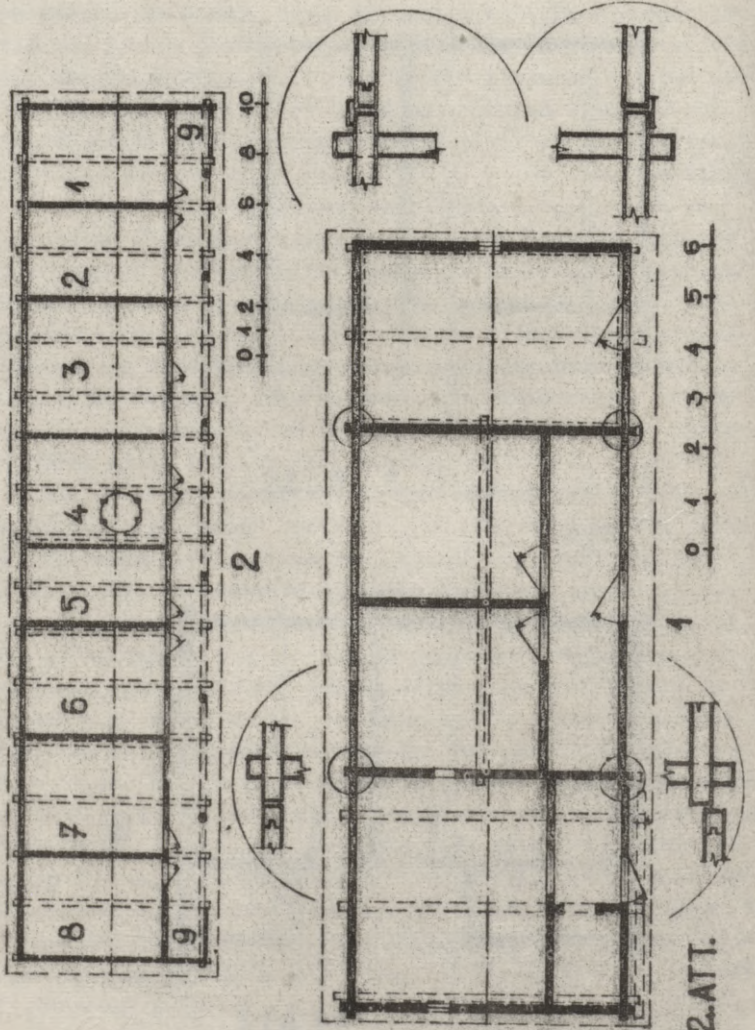

1

2

11. ATT.

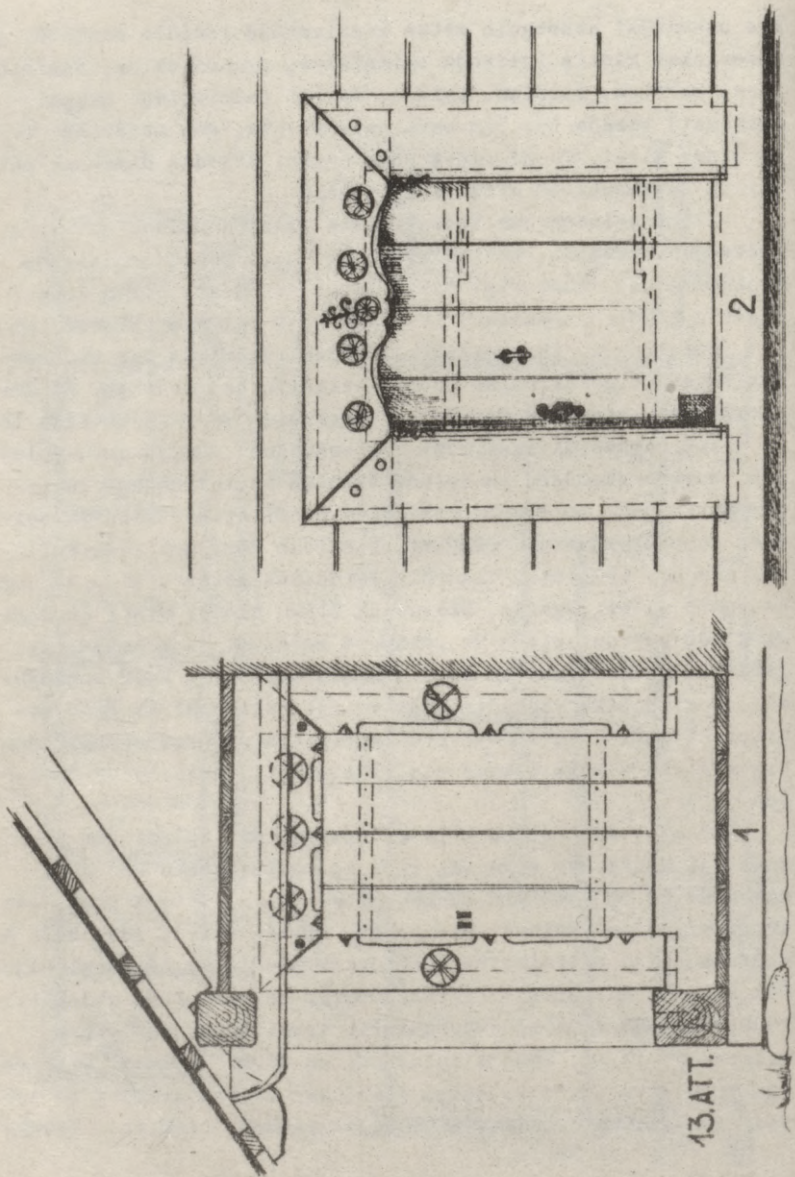
12. AT I.

kas uzskatāmi atspoguļo sētas iedzīvotāju sociālo sastāvu, jo atsevišķas klētis ierīkoja saimniekam, graudniekiem, vaļiniekiem, kalpiem, pušiem, meitām. Katrai iedzīvotāju grupai (ģimenei) varēja būt gan sava savrupklētis, gan atsevišķa telpa rindu klēti. Tādēļ vienā sētā nereti atrodas divas un pat vairāk savrupceltas atšķirīgas klētis.

Klēts celšana zem kopēja jumta ar cita uzdevuma telpām (dzīvojamām telpām, kūtim, staļļiem u.c.) pēitajos ciemos uzskatāma par raksturīgu tikai 19.gs. - 20.gs. pirmo gadu desmitu trūcīgo zemnieku, it īpaši t.s. zaldātu saimniecībām.

Kuldīgas un Ventspils raj. klēts izrādījās par visbagātāk rotāto tradicionālās tautas celtniecības objektu. Kā dekoratīvie elementi konstatētas krustveida un segmentveida logu aillas, arkveida izcirtumi vai veidojumi durvju ailu aplodās, durvju stenderu un aplodu šķautņu noplacinājumi un iecirtumi tajās, no rakstā izliktiem profilētiem dēļiņiem veidots durvju apšuvums, figurāli izkaltas durvju viras, atslēgas caurumu apkalumi, figurāli veidojumi griestu siju un jumta spāru galos. Ugāles, Užavas un Zlēku ciemos visai savdabīgi klēšu durvju aplodu un stenderu rotājumi bija tajās iegrieztie geometriskā un augu ornamenta motīvi, kuru nosaukumus un simboliku vietējie iedzīvotāji nezināja. Kā šādu simetriski izvietotu dekoratīvu iegriezumu piemērus publicējam priekšklēšu durvis Užavas c.p. "Mitos" (13.att.:1) un "Smiltos" (13.att.:2).

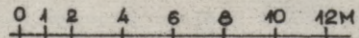
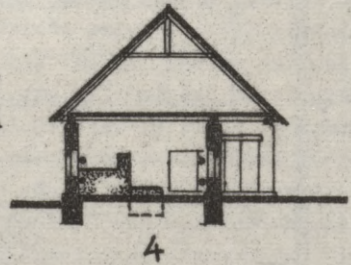
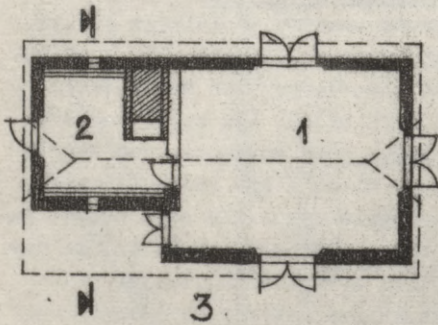
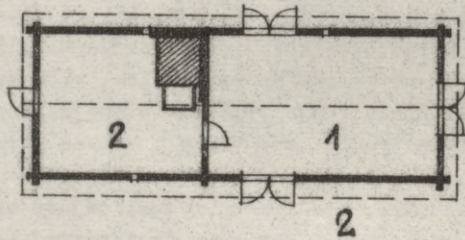
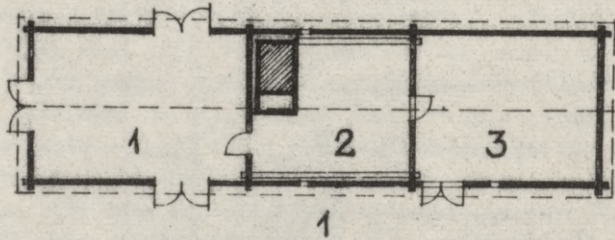
19.gs., kad labību kūla ar sprigūļiem, kuļamajiem blucēm vai mīdīja ar zirgiem, riju kā nepieciešamu ēku cēla katrā muižā un zemnieku saimniecībā. 19.gs. otrajā pusē, bet it īpaši 20.gs. sākumā, kad labību arvien vairāk sāka kult ar mašīnām, riju celtniecība izbeidzās. Mūsdienās tās saglabājušās kā reti sastopami pagātnes tautas celtniecības objekti. Tādēļ ekspedīcijām izdevās uzmērīt tikai nedaudzas rijas, kas celtas 19.gs. pēdējā ceturksnī un 20.gs. sākumā. Daļa no tām bija divu vai trīs telpu ēkas, kas celtas guļbūvē no aptēstiem balķiem krusta vai gludajos pakšos, piemēram, Tārga-

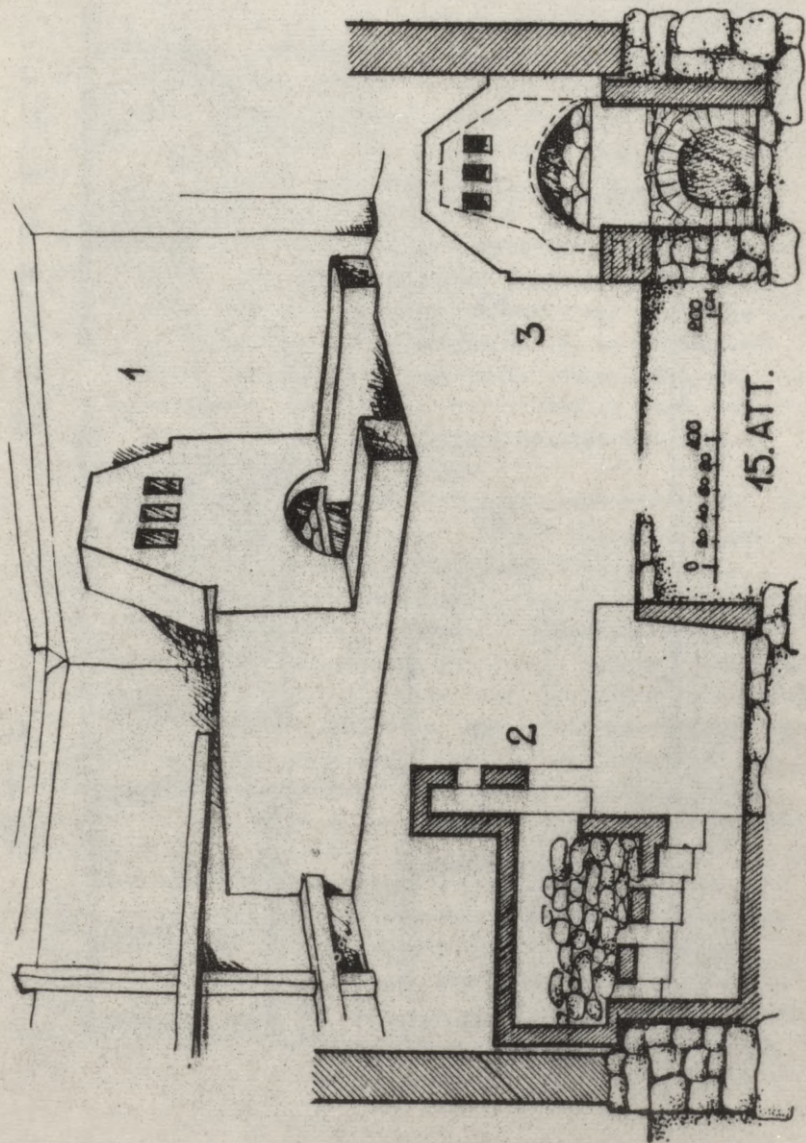
les c.p. Miķeļtorņa "Nābeļos" (14.att.:1) un Lūžņas "Dižkāpos" (14.att.:2), vai arī statņu konstrukcijā, piemēram, Gudenieku c.p. "Gaidās". "Nābeļu" rijai bija piedarbs (1), rija (2) un šķūnis (3), "Dižkāpu" un "Gaidu" rijai tikai piedarbs (1) un rija (2). Bez tam "Gaidu" rijai galā uz zemē ieraktiem stabiem balstīta ar juntu segta nojume labības ievēšanai. Edoles c.p. "Mildās" (14.att.:3) un "Svelmēs" atradām no māla kleķa celtas divtelpu rijas (rija + piedarbs). Kā redzams zīmējumos, daļai aku rija, piedarbs un šķūnis bija vienādā platumā, daļai piedarbs platāks nekā rija un šķūnis. Visās uzmerītajās rijās krāsns iedziļināta zemē tā, lai kurtuve atrastos zemāk par klonu un lai krāsni varētu kurināt no tās priekšā esošās bedres (14.att.:1-4; 15.att.:1-3). Krāsns atradās pie piedarba sienas. Uzmerītajām krāsnīm kurtuves velve sastāvēja no vairākiem spraišļiem, virs kuriem sakrauti laukakmeņi, kas uzkrāja siltumu, slāpēja liesmas un dzirksteles. Lai krāsniņi būtu laba velkme, velves pirmo spraisli mūrēja zemāku, bet sekojošos vienu par otru augstākus. Virs krāsns kurtuves bija īpašs paaugstinājums ar atverēm, kurā noslāpa dzirksteles, bet dūmi pa atverēm izplūda rijā (15.att.:1-3).

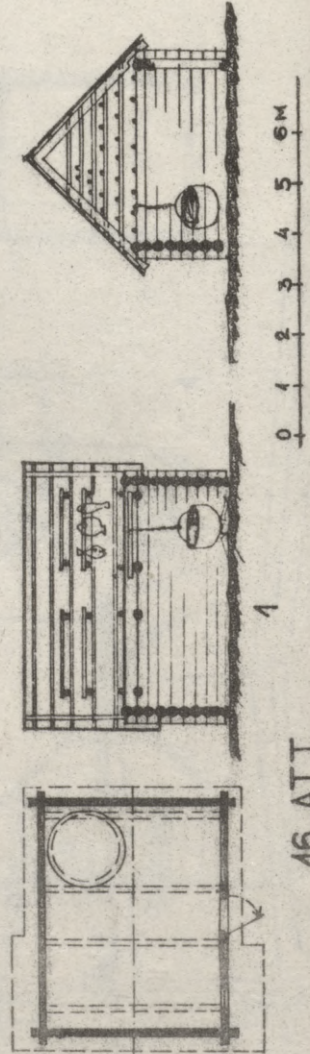
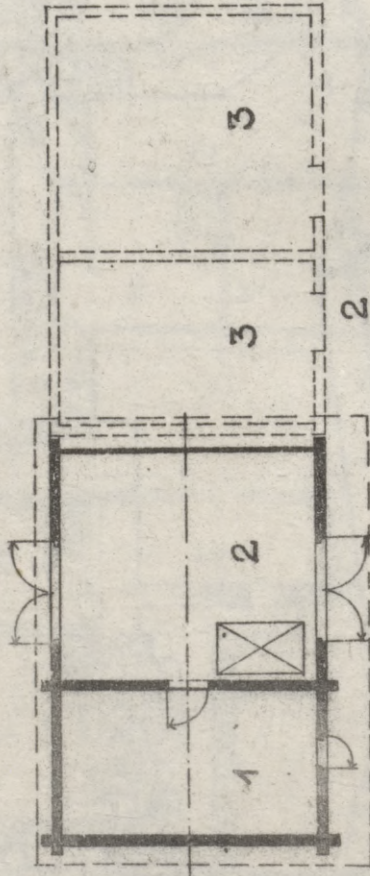
Lūžņas "Jaunbeltos" izdevās uzmerīt senlaicīgu apaļbalķu gulbuvē krusta pakšos celtu dūnnamu (16.att.:1), kurā kūpinātas zivis un virs atklātā pavarda pakārtā katlā vārīts ūdens un ēdiens lopiem. Šajā sētā bijusi arī zivju konservu darbnīciņa "kūris" (16.att.:2,2), kurš apvienots zem kopēja jumta ar klēti (16.att.:2,1) un divām tīklu būdām (16.att.:2,3). Atzīmējams, ka šis ir pirmais zvejnieku sētu kūris, kuru izdevās uzmerīt lībiešu ciemos, neraugoties uz to, ka par šādu darbnīciņu pastāvēšanu tika stāstīts daudzās vietās.

Mūsu pētītajos ciemos kā aktīva jauncelšmes darba rezultāts veidojas kolhozu un padomju saimniecību jaunie labiekārtotie ciemati Alsungā, Edolē, Gudeniekos, Jūrkalnē, Pūpē, Puze, Tārgalē, Ugālē, Užavā, Zlēkās, kuros ceļ viengimenes un daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas, administratīvās ēkas,

14. ATT.

16. ATT.

kultūras namus, skolas, sabiedriskās ēdināšanas, tirdzniecības un sadzīves pakalpojumu objektus, kā arī ražošanai nepieciešamās celtnes - fermas un lopkopības kompleksus, garažas, mehāniskas darbnīcas, graudu kaltes u.c. Daudzos ciemos un saimniecībās, it īpaši Alsungā, Jūrkalnē, Popē, Tārgalē mūsdienā vajadzībām sekmeji izmanto agrākajos vēsturiskās attīstības posmos celtās sabiedriskās un kādreizējo muižu ēkas, veicot tajās nepieciešamās pārbūves un remontus. Tomēr šajā jomā vēl ir neizmantotas iespējas. Sastopama pat vēsturisko objektu sakartosanas un izlietošanas lietderības neizpratne, kā to varam pierādīt, piemēram, kolhozā "Blāzma", kur neverības dēļ bojāejas bij. Puzenīku muižas dzīvojamā ēka un monumentāla klotis. Atstājot likteņa varā vēsturiski izveidojušās vēl izmantojamās celtnes, mēs laižam bojā materiālas vērtības un sekmejam lauku arhitektūras reģionālo iezīmju izzušanu un vienmuļu apdzīvoto vietu veidošanos.

Daļa saimniecību nevelta pietiekamu uzmanību topošo ciematu dzīvojamā un sabiedrisko ēku, kā arī ražošanas objektu apzaļumošanai un vēsturiski izveidojušos aleju, parku u.c. stādījumu uzturēšanai kārtībā. Pozitīvi vērtējama jaunā Mežaparka veidošana Ventspils raj. kolhozā "Blāzma", rūpes par Tārgales vecā parka saglabāšanu un ciemata centra apzaļumošanu kolhozā "Draudzība", bet neizprotama ir pasīva izturēšanās pret Puzenīku parka saglabāšanu "Blāzma" un pret Edoles parka saglabāšanu Kuldīgas rajonā. Pārāk pasīvu attieksmi pret ciematu un ražošanas objektu apzaļumošanu varam pierādīt Kuldīgas raj. kolhozā "Leģina ceļš" un Ventspils raj. padomju saimniecība "Užava".

Jauno ciematu celtniecības rezultātā būtiski uzlabojies daudzu gimeņu dzīvokļa apstākļi. Kā viens no spilgtiem radījumiem minams tas, ka vairāki desmiti gimeņu Alsungā, Gudienkos un Jūrkalnē pametuši senās dūmistabas, kādās tās dzīvoja vēl 50. gadu sākumā, un pārcēlušās uz mūsdienā prasībām atbilstošiem dzīvokļiem. Tomēr arī mūsdienās pētītajos

ciemoms dzīvo ģimenes, kuras gaida saimniecību palīdzību savu dzīvokļa apstākļu uzlabošanā.

Kā tradicionālās tautas celtniecības objekti, kas kā tautas celtniecības pieminekļi būtu nemami valsts aizsardzībā un saglabājami nākamajām paaudzēm, minami sekojošie.

1. Bij. zaldāta saimniecības dzīvojamā māja, kas celta 19. gs. pēdējā ceturksnī, Kuldīgas raj. Gudenieku c.p. "Gustos".
2. Bij. zaldāta saimniecības kūts, kas celta 19. gs. pēdējā ceturksnī, Kuldīgas raj. Gudenieku c.p. "Kāpniekos".
3. Bij. muižas kalpu mājas komplekss Kuldīgas raj. Edoles c.p. "Švelmēs", kas celts 19./20. gs. mijā un sastāv no dzīvojamās mājas, rijas, kūts un klets.
4. Rijs, kas celta 19./20. gs. mijā, Kuldīgas raj. Edoles c.p. "Mildās".
5. Zemnieka dzīvojamā māja Kuldīgas raj. Gudenieku c.p. "Maučās", kas celta ne vēlāk kā 19. gs. vidū.
6. Zemnieka dzīvojamā māja Kuldīgas raj. Edoles c.p. "Pavāros", kas celta 1870. g.
7. Trūcīga zemnieka dzīvojamā māja Ventspils raj. Užavas c.p. "Ceļgalos", kas celta 19. gs. pēdējā ceturksnī.
8. Zemnieka - zvejnieka dzīvojamā māja un klets, kas celta 19. gs., Ventspils raj. Užavas c.p. "Mitos".
9. Klets Ventspils raj. Užavas c.p. "Smitos", kas celta 19. gs.
10. Dzīvojamā māja (celta 1854. g.) un klets (celta 1895. g.) Ventspils raj. Zlēku c.p. "Vecdobros".
11. Zemnieka - mēžsarga dzīvojamā māja (celta 1882. g.) un klets (celta 1880. g.) Ventspils raj. Zlēku c.p. "Zušos".
12. Zemnieka dzīvojamā māja un divas klētis (celtas 19. gs.) Ventspils raj. Popes c.p. "Kalneniekos".
13. Zemnieka sētas komplekss Ventspils raj. Popes c.p. "Jaundobējos", kas celts 20. gs. 30. gados.

14. Zemnieka klēts Ventspils raj. Ugāles c.p. "Bremzniekos", kas celta 1854.g.
15. Zemnieka dzīvojamā māja Ventspils raj. Ances c.p. "Lonaste", kas celta ap 1903.g.
16. Zemnieka - mežsarga dzīvojamā māja Ventspils raj. Ances c.p. "Lāžos", kas celta ap 1850.g.
17. Zemnieka sētas komplekss Ventspils raj. Ances c.p. "Kāršos", kas celts 19.gs. - 20.gs. sākumā.
18. Zemnieka dzīvojamā māja Ventspils raj. Ances c.p. "Teteros", kas celta 19.gs.
19. Bij. muižas kalpu māja, kas celta ap 19.gs. vidu, Ventspils raj. "Vēveros" ("Ozolos").
20. Zvejnieka - lībieša dzīvojamā māja Ventspils raj. Tārgales c.p. Miķeļtorņa "Aplokos", kas celta 19.gs.
21. Zvejnieka - lībieša sētas komplekss Ventspils raj. Tārgales c.p. Lužņas "Dižkāpos", kas celts 19.gs. otrajā pusē - 20.gs. sākumā.
22. Zemnieka - zvejnieka dzīvojamā māja (celta 1867.g.) un kūts ar uzbraucamo tiltu Ventspils raj. Jūrkalnes c.p. "Vecarājos".
23. Bij. zaldāta saimniecības komplekss (dzīvojamā māja, kūts, vasaras virtuve, pirts), kas celts 19.gs. 70. gados, Ventspils raj. Jūrkalnes c.p. "Kviešos".

L.Dumpe

PĒTĪJUMS PAR TRADICIONĀLO LOPKOPIBU LATVIJĀ

Padomju tautu etnogrāfiskajā izpētē vienā no pirmajām vietām izvirzītas nodarbošanās nozares. Lauksaimniecības izpēte izveidojusies par Ipašu etnogrāfijas atzaru - agroetnogrāfiju. Līdzās jau agrāk plaši izvērstajai zemkopības pētīšanai pēdējos 20 gados attīstījusies arī lopkopības etnogrāfiskā izziņāšana. Tā sevišķi aktivizējusies līdz ar lopkopības iekļaušanu Vissavienības nozīmes darbu - reģionālo vēsturiski etnogrāfisko atlantu karšu tematikā. Lopkopībai veltīti fundamentāli etnogrāfiski pētījumi 1960.-1980. gadā publicēti arī citās Eiropas zemēs. Kopš 1965.g. lopkopība kā speciāla tēma ietverta arī Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas nodaļas darba plānā. 1982.g. pētījums pabeigts. Sagatavots vēsturiski etnogrāfisks apcerējums "Lopkopība Latvijā 19.gs.-20.gs. sākumā".

Pētījuma etnogrāfiskais raksturs noteica tā saturu, kas ierobežots ar lopkopības tradicionālo slāni. Analizētas tautā empiriski gadsimtu gaitā uzkrātās zināšanas un iemaņas mājlopu audzēšanā - lopu šķirņu attīstība, kopšana, barošana, pavairošana, produktu izmantošana - un ar to saistītās reālijas (darbarīki, trauki, celtnes u.c. inventārs). No darba etnogrāfiskā aspekta izriet arī tā hronologiskie ietvari: 19.gs.-20.gs. sākums, t.i., laiks, kuru atspoguļo etnogrāfijas pamatavots - ekspedīciju materiāli. Šis laika posms tautas kultūrā ir īpaši nozīmīgs ar savu daudzšķautnainību - tā ietvaros izsekojams gan pārmantotais, tradicionālais slānis, gan arī šī slāņa modificēšanās un izzušana lopkopības intensifikācijas un unificēšanas procesā.

Atbilstoši marksistiskajam vēsturiskuma principam pētījums virzīts genētiskā plāksnē, skaidrojot norišu un reāliju attīstību, atklājot tās vēsturiskos, ekonomiskos, dabas un

etniskos priekšnoteikumus. Vienlaikus Latvijas tradicionālo lopkopību mēģināts atainot uz iespējami plašāka teritoriāla fona, parādot tās kopīgās un atšķirīgās iezīmes Latvijā un pārējās ziemeļaustrumu Eiropas zemēs. Izmantota salīdzinoši tipoloģiskā pētījuma metode: Latvijas materiāls sistematizēts pēc tipoloģiskā iedalījuma principa un salīdzināts ar atbilstošiem darba paņēmieniem un rīku formām ārpus Latvijas. Šāda pieeja deva iespēju izdarīt secinājumus arī par latviešu un citu tautu etniskajiem un kultūrvēsturiskajiem sakariem, it īpaši tāpēc, ka Latvijas tradicionālās lopkopības materiālā ir konstatēts plašs visai senas cilmes darba paņēmieni un reāliju tipu loks.

Pētījumam galvenokārt izmantoti nepublicēti materiāli: etnogrāfu ekspedīciju vākumi, muzeju fondu un arhīvu materiāli, vēstures arhīvu dokumenti, folkloras un valodas dati. Izmantotas arī atbilstošas publikācijas.

Rezumējot materiāla genētisko un salīdzinoši tipoloģisko analīzi etniskā un kultūrvēsturiskā aspektā, iegūti sekojoši galvenie atzinumi.

Latvijai raksturīgās lopkopības tehnikas tipoloģisko pamatelementu vairums izrādījās izplatīts visā Baltijā. To lielākā daļa savukārt tika konstatēta arī pārējā Austrumeiropas ziemeļu daļā. Tādējādi acīmredzama ir latviešu lopkopības darba paņēmieni un ar šo nozari saistītās materiālās kultūras piederība pie Baltijas un ziemeļaustrumu Eiropas tradicionālās lopkopības kopīgās reģionālās sistēmas. Daudzos gadījumos tipoloģiskās paralēles izsekotas arī tālāk - Austrumeiropas dienvidos un pat Rietumeiropā. Meklējot skaidrojumu šādai neparasti plašai reģionālai kopībai, īpaša nozīme piešķirta vēstures faktoram - lopkopības izplatīšanās procesam, kura gaitā pārvietojās arī sākotnējās darba iemaņas un inventārs. Kā parādīja lingvistiskais un arheoloģiskais materiāls, mājlopu ieviešana Baltijā bija saistīta ar indoeiropiešu pīmbaltu cilšu ieplūšanu 2. gt. p.m.ē. no apvidiem, kur lopkopība bija izplatījusies jau agrāk un kur tāpēc eksistēja arī attiecīgi darba paņēmieni un reālijas.

Ar vienotu lopkopības izplatīšanās procesu no dienvidiem izskaidrojams pārsteidzoši plašais līdzīgu iezīmju loks ekstensīvajā lopkopības tehnikā Austrum- un Viduseiropā no Alpiem, Karpatiem un pat Kaukāza līdz Skandināvijai un Krievijas ziemeļiem. Līdz ar to ir pamats uzskatīt Austrumeiropas tautu ekstensīvo lopkopības tehniku par genētiski vienotu - cilmē saistītu ar kopīgo indoeiropisko pamatslāni. Šai slāni meklējamas vairāku Latvijā izplatītu ekstensīvo darba paņēmieni un priekšmetu saknes (piemēram, lopbarības nesamām ierīcēm - lokiem, skalu groziem un nešiem, no koka izgatavotajiem lopu siešanas piederumiem, ierīcēm lopu kustības ierobežošanai, klabekļiem, ganu skaņu instrumentiem, piena pārstrādes paņēmieniem, no koka un māla izgatavoto piena trauku pamattipiem, ekstensīviem ganīšanas paņēmieniem, tāpat ticējumu un paražu pamatelementiem - ūdenim, ugunij, rituālajiem ēdieniem u.c., kuru pamatā ir līdzības asociācija un imitatīvā magijas forma, kas, pēc tā laika cilvēku domām, bija vērsta pret ļaunumu un sekmēja auglību).

Izplatoties Austrumeiropas ziemeļu virzienā, lopkopības tehnika bija spiesta piemēroties vietējiem ekoloģiskiem un ekonomiskiem apstākļiem. Tādēļ ziemeļaustrumu Eiropā, tai skaitā Baltijā, izveidojās savdabīga klimata, dabas un ekonomiskajiem apstākļiem atbilstoša lopkopības sistēma. Te pārsvarā audzēja liellopus, cūkas, mazāk aitas. Šādu lopkopības orientāciju noteica meža ganības, kas visvairāk bija piemērotas liellopiem un vismazāk aitām. Mežu bagātības noteica arī no koka būvētās lopu mītnes, koka traukus, meža ganībām piemēroto ganīšanas inventāra kompleksu - pārsvarā skaņu rīkus, kas ļāva noteikt lopu atrašanās vietu, mazāk ierīces lopu kustības ierobežošanai. Klimata loma nepārprotami saskatāma uz raudzēšanu pamatotajā piena pārstrādes sistēmā un aitkopības orientācijā uz vilnas ražošanu. Tā kā ziemeļaustrumu Eiropas saimniecības sistēmā lopkopība kopā tās sākumiem eksistēja paralēli zemkopībai un jau mūsu ēras sākumā bija sekundārā, zemkopībai pakļautā lomā, te izveidojās dziļās kūts tips, kuras funkcijās līdz ar lopu mitināša-

nu ietilpa arī mēslu krāšana zemkopības vajadzībām. Sīkā, jauktā lopkopība noteica vienkāršu ganīšanas norisi, lopu uzraudzībai izmantojot nepilnvērtīgu darbaspēku, gana piederumu tīri utilitāru raksturu, kas nepārsniedza elementārāko nepieciešamību (dzenamie rīki, tarba, pavalga trauks, apģērbs).

Tādējādi Latvijā konstatētais ziemeļaustrumu Eiropas reģionam raksturīgais ekstensīvās lopkopības iezīmju plašais komplekss visumā ir līdzīgu vēstures, ekonomisko un ekoloģisko faktoru producēts. Tas iezīmīgs ziemeļaustrumu Eiropas reģiona saimnieciski kulturālajam tipam, kurš aptvēra analogiskos dabas apstākļos dzīvojošas dažādas iedzīvotāju teritoriālās un etniskās grupas, kam bija vienāda rakstura saimniecība.

Analizētais materiāls Latvijā atklāja arī izteiktu lopkopības darba paņēmieni un reāliju lokālu diferenciāciju un ļāva izdalīt tās teritorijā trīs tipoloģisko kompleksu areālus, kurus nosacīti saucam par rietumu, austrumu un ziemeļu areāliem. To ietvaros savukārt konstatēti sīkāki apvidi ar savām lokālām iezīmēm. Rietumu areāls aptver Kurzemi un Zemgali. Tajā pēc dažām pazīmēm izdalās Dienvidkurzeme (Liepājas raj. dienvidu daļa), Zemgales vidusdaļa (Jelgavas un Bauskas raj.), Ziemeļkurzeme (Ventpils un Talsu raj. ziemeļu daļa). Austrumu areālā ietilpat Latgale un Augšzeme. Areāla ietvaros savukārt izdalās Ziemeļlatgale un Augšzeme. Ziemeļu areāls aptver Vidzemi, kurā atšķirama Vidzemes ziemeļu daļa.

Latvijas lopkopības areālajām atšķirībām atbilstošas paralēles vairumā gadījumu konstatējamas kaimiņu tautu apdzīvotajās teritorijās. Rietumu areāla iezīmes rietumu un ziemeļu virzienā turpinās citās Baltijas jūras piekrastes zemēs un pat Rietumeiropā, Austrumu areāls pieslēdzas pārējo Baltijas padomju republiku austrumu daļām, austrumslāvu apdzīvotajai teritorijai un arī Austrumeiropas tālākai dienvidu daļai. Visu triju areālu ziemeļu daļā konstatētās lokālās iezīmes savukārt turpinās Igaunijā, Somijā un Skandināvijā,

bet dienvidu daļā vērojamas sniedzas tālāk Lietuvā, Baltkrievijā u.c.

Meklējot izskaidrojumu lopkopības materiālā konstatētajām areālajām atšķirībām Latvijā un to paralēlēm citu etnosu apdzīvotajās teritorijās, ņemts vērā, ka reāliju tipus ir veidojuši ne vien dabas u.c. apstākļi, bet arī tautu un kultūru sakari. Lopkopības tehnikas un darba iemaņu pārņemšana ziemeļu virzienā noritēja paralēli etniskajam procesam. Zīmīgi, ka lopkopības areāli Latvijā pamatvilcienos sakrīt ar seno etnisko vienību sākotnējo teritoriālo lokalizāciju (baltu grupē rietumos un austrumos, rietumsomu - ziemeļos). Areālu atšķirību veidošanos sekmēja arī etniskie strāvājumi no ārienes. Tā, kopš l.gt. vidus, kad teritorijā uz austrumiem no Latvijas apmetas austrumslāvu ciltis, attīstās sakari ar tām, un austrumu areālā ieplūst austrumslāvu kultūras elementi. Rietumlatvijā arheologiskos pētījumos konstatēti jau agri attīstījušies ekonomiskie un kultūras sakari ar Baltijas jūras dienvidu piekrestes un Skandināvijas zemēm. Iespējams, ka jau tajā laikā meklējami sākumi lopu mitināšanas pamatveidu diferenciācijai Latvijā, no kā vēlāk attīstījās dažādi kūts tipi, kam izteiktas paralēles vērojamas rietumu, austrumu un ziemeļu virzienā. Tas sakāms arī par piena traukos, lopbarības nesamos rīkos u.c. reālijās vērojamām atšķirībām.

Viduslaikos lopkopības areālās īpatnības Latvijā padziļinājās, it sevišķi starp rietumu un austrumu areāliem. Tās noteica galvenokārt politiskie notikumi, kuru rezultātā veidojās atšķirīgas etnisko un kultūras ietekmju sfēras. Vācu feodāļu iebrukums Latvijā un viņu muižu kā ražošanas vienību izveide sekmēja Rietumeiropas lopkopības darba paņēmieni, reāliju formu un atbilstošās terminoloģijas ietekmi. Saimniecības nozarēs, tai skaitā lopkopībā, šī ietekme kļuva intensīvāka līdz ar muižu ekonomiskās aktivitātes pieaugumu: no Viduseiropas muižās ievada šķirnes lopus, pārņēma to barošanas un kopšanas paņēmienus, produktu pārstrādes inventāru, celtniecības tehniku u.c. Politiskie notikumi viduslai-

kos veicināja arī Latvijas etnisko un kultūras sakaru pastiprināšanos ar austrumslāvu zemēm, kas sevišķi vērojama austrumu areālā. 16.gs. Austrumlatvija nonāca Polijas politiskajā atkarībā, bet 18.gs. tika pievienota Krievijai kā Baltkrievijas Vitebskas guberņas daļa. Austrumlatvijas politiskā situācija sekmēja austrumu elementu intensīvu ieplūšanu tās iedzīvotāju kultūrā. To pastiprināja krievu un baltkrievu imigrācija, it īpaši vecticībnieku grupas 17.gs. Feodālisma perioda austrumu ietekmes elementi lopkopībā izsekojami kuts tipos, kopīgās ganīšanas paņēmienos sakarā ar ciemu un to kopīpašuma saglabāšanos, piensaimniecības sistēmā, tās inventāra tipos utt. Areālās atšķirības Austrumlatvijā padziļināja arī konfesionālais faktors: tās iedzīvotāju piederība pie katoļu un pareizticīgo baznīcas.

Līdz ar kapitālistiskās ražošanas attīstību lielāku lomu lopkopības tehnikas lokālo atšķirību un to reģionālo parāleļu veidošanā iegūst sociāli ekonomiskais faktors. Lopkopības intensifikācijas ziņā priekšplānā izvirzās Vidzeme, kur labs ceļu tīkls un plašākas produkcijas pārdošanas iespējas augošajās pilsētās. Te jau 19.gs. sākumā un vidū vērojami mēģinājumi ražot tirgum gaļu, vilnu, vēlāk piena produktus, bet 19.gs. otrajā pusē ir plaši zāļaugu sējumi, šķirnes ganāmpulki un lopkopības produktu eksports. Kurzemē lopkopība turpretī atpaliek, to bremzē vājāk attīstītie ceļi. Vēl lielāka lopkopības atpalcība vērojama Latgalē, kur 50 gadus ilgāk nekā pārējā Latvijā saglabājās dzimtbūšana un kapitālistiskā ražošana attīstījās lēnāk. Minētās atšķirības padziļinās 20.gs., kad Vidzeme un Zemgale izveidojas par intensīvas lopkopības rajoniem, bet Latgale stipri atpaliek. Lopkopības intensifikācijai atbilst izmaiņas tās tehnikā: nivelējas un izzūd tradicionālie un lokālie darba paņēmieni, to vietā stājas racionālie unificētie darba procesi un inventārs.

Līdz ar dažādu zemju kontaktu paplašināšanos kapitālistiskā apstākļos Latvijas lopkopības tehnikas racionalizācija lielā mērā notiek citu zemju pieredzes apgūšanas ceļā. Lop-

kopības uzlabotie paņēmieni un inventārs tiek aizgūti no tiem apvidiem, kur lopkopība ir samērā augstākā līmenī, it īpaši no Ziemeļvācijas un Dānijas, kur jau 18.gs. tiek pārņemta Anglijas progresīvā lauksaimniecības pieredze. Gaur minētajām zemēm populārā "angļu saimniecības" mācība 19.gs. nonāk arī Austrumeiropā.

Lopkopības intensifikācijas ārējie impulsi labi izsekojami lopu šķirnes izmaiņā. Attīstoties piena lopkopībai, Latvijā plaši ievēd Ziemeļvācijā un Dānijā jau atzītas piena lopu šķirnes. Krustojot ar tām vietējos lopus, tiek izkopta Latvijas brūno govju šķirne. Ieviešoties smagākiem zemkopības darbarīkiem, no Vidus- un Rietumeiropas, galvenokārt no Beļģijas, Anglijas un Vācijas, ievēd spēcīgāku šķirņu zirgus. Ievēdza Anglijas un Vācijas uzlabotās šķirnes cūkas, no Prūsijas un Vācijas ievēd merīnas šķirnes vilnas aitas, vēlāk par labākām atzīst Anglijas un Zviedrijas šķirnes aitas. Jaunajām šķirnēm seko uzlabojumi lopkopības tehnikā, ko pārņem no minētajām lopkopības ziņā jau vairāk attīstītām zemēm. Piemēram minama Vācijā, Dānijā un Skandināvijā ražoto piena centrifūgu ieviešana 19.gs. beigās, kas radikāli izmainīja piena pārstrādes sistēmu, dažādi uzlaboti Viduseiropas parauga sviesta kuļamie trauki, sausās kūtiņš pēc Viduseiropas un Skandināvijas piensaimniecības apvidu priekšzīmes, Dānijas parauga barības galdi, racionālāki ganīšanas paņēmieni - siešana un aploki, sekojot Ziemeļvācijas, Dānijas un Skandināvijas pieredzei.

Kapitālisma apstākļos blakus ārējām ietekmēm izsekojama agrākos periodos zemnieku vidū mazāk jūtama faktora - sociālās diferenciacijas iedarbe uz lopkopības tehnikas lokālo īpatnību tālāku attīstību. Lopkopības pārkārtojumus pilnā mērā veica tikai lielsaimniecībās. Tādēļ dažādu areālu lielsaimniecībām izveidojās kopīgas iezīmes, toties areālu ietvaros radās un arvien vairāk padziļinājās atšķirības starp lielajām un sīkajām saimniecībām. Lopkopības intensificēšanas pakāpe areālā kopumā izrādījās atkarīga no saimniecību vidējā apjoma tajā: tā strauji auga Vidzemē un Zemgalē, kur

bija augsts lielsaimniecību Ipatsvars, bija lēnāka Kurzemē, kur dominēja vidējās saimniecības, un ļoti zema Latgalē - sīksaimniecību novadā. Tā kā lopkopības ekstensīvā tehnika zināmā Latvijas daļā bija saglabājusies arī attīstīta kapitālisma apstākļos, te etnogrāfiskam pētījumam vēl bija pieejams plašs senas izcelsmes paņēmieni un reāliju loks. Tāpēc Latvijas lopkopības apskats var sniegt papildu vielu tradicionālās lopkopības seno elementu izpētei arī plašākā teritoriālā mērogā - tajās Eiropas zemēs, kur saskarā ar lopkopības agrāku racionalizēšanu tās ekstensīvie paņēmieni izzuda ātrāk.

A.Jansone

1981. GADA EKSPEDĪCIJA LIETUVAS PSR
KRETINGAS UN ŠILUTES RAJONOS

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfu ekspedīcija no 1981.g. 16. līdz 25. jūnijam strādāja Lietuvas PSR rietumu daļā esošajos Kretingas un Šilutes rajonos, vācot ziņas par Kurzemes vēsturiski etnogrāfiskā apgabala iedzīvotāju materiālās kultūras paralēlēm uz dienvidiem no Liepājas rajona. Ekspedīcijā piedalījās etnogrāfijas nodaļas darbinieki S.Cimermanis, A.Jansone, V.Kronis un M.Slava.

Ekspedīcijas dalībnieki vāca ziņas par iedzīvotāju nodarbošanās nozarēm - audēju un kokapstrādātāju amatiem (A.Jansone, V.Kronis), zveju Baltijas jūrā, Kuršu jomā un Nemunā (S.Cimermanis), par dažām materiālās kultūras nozarēm: tautas celtniecību (S.Cimermanis), ēku iekārtas priekšmetiem (S.Cimermanis, A.Jansone, V.Kronis), apģērbiem (M.Slava), tautas lietišķo mākslu (S.Cimermanis, A.Jansone, V.Kronis, M.Slava). Visi ekspedīcijas dalībnieki fotografēja, skicēja un uzmērīja materiālās kultūras objektus, pierakstī-

ja par tiem iegūstamās ziņas.

Līdz 1920.g. daļa no pašreizējā Kretingas rajona Sventajas ciema teritorijas, kas atrodas ziemeļos no Sventajas upes, ietilpa bij. Rucavas pagastā. Tajā bija stipri jaukts lietuviešu-latviešu etniskais sastāvs. Daudziem rucavniekiem tur dzīvoja radnieki. Vēl 1981.g. viņi uzturēja savstarpējus kontaktus. Arī ekspedīcijas laikā līdz pat Palangai dzīvoja daudzi latvieši, kuri paši sevi dēvēja par kuršiem. Tā viņus sauca arī kaimiņi - lietuvieši. Šie vecākās un vidējās paaudzes latvieši savās ģimenēs runāja latviski, bet viņu mazbērni, kas jau skatījās lietuvieši, latviešu valodu bieži vairs nesaprata. Arī daudzi Sventajas un Palangas apkārtnē dzīvojošie lietuvieši saprata latviešu valodu vai pat brīvi to pārvaldīja.

Sventajas un Palangas apkārtnes lauku mājās atrastās stelles "stakles" izmēru, izskata un detaļu nosaukumu ziņā tuvas dienvidrietumu Kurzemes zemnieku stellēm. Arī abu pēdējo rajonu zemnieku un zvejnieku tradicionālās dzīvojamās ēkas pēc ārējā apveida, konstrukcijām, dekoratīvajiem elementiem un telpu izkārtojuma (plānojuma) bija visai tuvas nīceniņu un rucavnieku tradicionālajām dzīvojamām mājām. Kā visai vērtīgs fakts minams tas, ka Nicā, Pērkonē un Rucavā 1980.g. ekspedīcijā bieži sastaptās dzīvojamās mājas ar neapkurināmu caurstaigājamu namu (t.s. garo namu, vēja namu, gaģģi) atradām visā Rietumlietuvas piekrastē no Latvijas PSR robežas līdz Rusnei pie Nemunas grīvas. Izdevās uziet arī dokumentus, kuros šāda plānojuma dzīvojamās mājas zīmētas 1830. gadā.

Netālu no Sventajas "Kalvju" mājās tikāmie ar kokamatnieku Jāni Kalvi, kurš dzimis 1920.g. un vēl ekspedīcijas laikā gatavoja vērpjamās ratiņus, ko pārdeva vietējos tirgos. Salīdzinājumā ar Piebalgas ratiņu dreimāņu darinātajiem vērpjamajiem ratiņiem J.Kalvja gatavotie ir daudz smagnējāki un masīvāki.

"Kalvju" māju saimniece stāstīja un rādīja, kādas dāvanas līgava kāzās pasniegusi kāzu viesiem. Tāpat kā Bārtā,

Nicā un Rucavā arī šeit ligava apdāvināja galvenokārt vīra radus. Kāzu gultu klāja ar ligavas pūra palagiem un segām. Kāzu dienā izpušķojuši arī zirgus: pie iemauktiem sējuši prievītes "prievetes" ar zvaniņiem "kankaliem", zirgus apklājuši ar austām segām, kuras piestiprinājuši ar prievītēm.

Par sociālistisko sadzīves ieražu norisēm Rietumlietuvā ieguvām ziņas Kretingā, kur tikāmies ar vairākiem tautas lie-
tišķās mākslas meistariem - kokgriezējiem. Vistuvāk iepazi-
nāmies ar Puškorjusu ģimeni, kurā tēvs un abi dēli strādā kā
kokgriezēji un visi trīs ir Tautas darlamata meistari. Tēvs
galveno uzmanību veltī dažādām maskām, it īpaši velniem, ku-
ras lietuvieši lieto karnevālos un kā dzīvokļu sienu deko-
rus. Dēls Raimonds (dzimis 1954.g.) izgriež maskas, kāzu ziž-
ļus un kāzu jubileju zižļus, it īpaši zelta un sudraba kā-
zām. Zelta vai sudraba kāzās sievietei un vīram pasniedz katram
savu zizli, kurā iegriezts uzraksts "Zelta jubileja" vai
"Sudraba jubileja", jubilejas gadu skaits un gads, kurā tā
atzīmēta. Zižļiem ir dažādas dekoratīvi veidotas formas,
plaknēs kā rotājoši elementi izgrieztas lapas, ziedi u.c.
motīvi.

Šilutes novadpētniecības muzejā fiksējām kokamatnieku
darbarīku, zvejas rīku, vērpjamo ratiņu un tītavu kolekcijas.

Vērpjamo ratiņu kolekcija ir komplektēta no Klaipēdas
apkārtnē atrastajiem ratiņiem. Senākais tur pierakstītais
vērpjamo ratiņu nosaukums ir "kalvaratas", tagadējie - "ra-
telis", "verpimo ratas". Šilutes muzeja kolekcijā bija kā
vertikālie, tā horizontālie vērpjamie ratiņi, turklāt verti-
kālo ratiņu bija daudz mazāk nekā horizontālo. Ar vertikāla-
jiem un mazākajiem horizontālajiem ratiņiem vērpja linus un
vilnu, bet ar lielāka izmēra horizontālajiem - kaņepāju un
linu diegus zvejas tīklu un citu piederumu izgatavošanai.
Muzejā glabājas arī vairāki horizontālie spolējamie ratiņi.

Šilutes muzejā atradām triju veidu tītavas: 1) krusti-
ņus jeb krusta tītavas "vytuvo lentelis", no kurām dziņas
tin kamolos, 2) uztināmās jeb metamās tītavas "matikams",
"lanktis", ko lietoja dziņu tīšanai gabalos, un 3) dubulttīt-

tavas "lanktis" ar virpotiem zariem, ko lietoja kā dziļu iztīšanai, tā iztīšanai.

Viens no interesantāko ziņu sniedzējiem ekspedīcijai bija Rusnē dzīvojošais 1917.g. dzimušais Stasis Bure, kurš kopā ar ģimeni uz šejieni atbraucis no Druskininkiem Austrumlietuvā. Viņš stāstīja, ka sieva Druskininkos audusi 1,40 un 0,60 m platus audumus. Rusnē aušana nav bijusi populāra. Rusnes vīrieši nodarbojušies ar zveju, bet sievietes audušas zvejniekiem vajadzīgos tīklus. Kaut arī teicējs bija zvejnieks, viņš varēja nosaukt visus audēja darbarīkus, zināja arī to detaļu terminus, demonstrēja vairākus audumu uzvilšanas paņēmienus.

Stasis Bure sniedza vērtīgas ziņas par lietuviešu dzīvojamām mājām Druskininku un Rusnes apkārtnē, kā arī par zvejnieku celtnēm Kuršu jomas piekrastē Kaļiņingradas apgabalā.

Ekspedīcijas darbu ļoti sekmēja Kretingas novadpētniecības muzeja direktore Vida Žegaite un zinātniskās līdzstrādnieces Vida Pocene un Danute Šorene, kuras uzņēmās gan ekspedīcijas ceļvežu, gan tulku pienākumus, norādīja pētišanai interesantus objektus, iepazīstināja mūs ar novada kolekcionāriem un novadpētniecības darba entuziastiem. Rezultātā izdevās iegūt zinātniski nozīmīgu salīdzināmo materiālu, kurš tiks izmantots etnogrāfijas nodaļas valsts plāna darbu uzrakstīšanai.

M. Kravinska

VĒSTURES UN KULTŪRAS PIEMINEKĻU
AIZSARDZĪBAS AKTUĀLĀS PROBLEMAS
UN SABIEDRĪBAS LĪDZDALĪBA TO RISINĀŠANĀ

Vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzība mūsu republikā pedējos gados izraisījusi plašu sabiedrības interesi. Latvijas PSR Augstākās Padomes 1977. g. 23. decembrī pieņemtā likuma "Par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzību un izmantošanu" pamatnostādni nosaka tēze, ka mūsu zeme vēstures un kultūras pieminekļi ir visas tautas ipašums un to saglabāšana ir svarīgs valsts un sabiedrisko organizāciju uzdevums, katra padomju pilsoņa goda pienākums. Tas atbilst PSRS Konstitūcijas 27. pantam, kurā formulētas valsts rūpes par garīgo vērtību aizsardzību, un 68. pantam, kurā rūpes par vēstures pieminekļu un citu kultūras vērtību saglabāšanu kvalificētas kā PSRS pilsoņu pienākums (Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Konstitūcija /Pamatlikums/. R., 1978, 11. un 20. lpp.). No šī viedokļa tiek vērtēts ikviens kultūras vērtību aizsardzības pasākums arī Padomju Latvijā.

Kā svarīgai sociālistiskās kultūras sastāvdaļai vēstures un kultūras pieminekļiem ir liela nozīme sabiedrības ideologiskajā, estētiskajā un tikumiskajā audzināšanā. Vērienīgāk nekā iepriekšējos gados šī problēma risināma pašlaik, kad PSKP CK 1983. gada jūnija Plēnumā uzsvērts un PSKP CK skolu reformas projektā "īpaši akcentēts jautājums par jaunatnes tikumiskās un estētiskās audzināšanas formu un metožu pilnveidošanu.

Konkrēti uzdevumi vēstures un kultūras pieminekļu praktiskās aizsardzības darbam izvirzīti PSRS Ministru Padomes 1982. g. 16. septembra lēmumā "Par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības un izmantošanas nolikuma apstiprināšanu". Šā lēmuma rūpīga studēšana un izmantošana ikdienas praksē ir katra pieminekļu aizsardzības darbinieka pienākums.

Ar Latvijas PSR Ministru Padomes 1983.g. 19. oktobra lēmumu ir apstiprināts jaunais republikas nozīmes vēstures un kultūras pieminekļu saraksts, kurā iekļauti 1504 arheoloģijas, 531 pilsēt būvniecības un arhitektūras un 1449 mākslas pieminekļi. Beidzies darbietilpīgs pieminekļu apzināšanas, sākotnējās fiksēšanas un izvērtēšanas procesa pirmais posms, kurā piedalījās LKP CK Partijas vēstures institūts, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts, Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība, Latvijas PSR Kultūras ministrijas sistēmā strādājošie muzeji, Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniskās pētniecības padome, kā arī citas valsts iestādes, sabiedriskās organizācijas, pieminekļu aizsardzības entuziasti republikas pilsētās un rajonos. Nozīmīgu ieguldījumu jaunā saraksta sastādīšanā devuši arī Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Ventspils rajona nodaļas darbinieki un sabiedriskais aktīvs, iesaistot pieminekļu apzināšanā biedrības pirmorganizācijas un atsevišķus biedrus.

Apzinoties paveiktā darba nozīmīgumu, mums vienlaikus jāsaprot, ka vēstures un kultūras pieminekļu sarakstu sastādīšana nav pašmērķis, vienreizēja un pabeigta kampaņa. Tas ir nepārtraukts vēsturisko notikumu, vietu un personu apzināšanas, precizēšanas un izvērtēšanas process, pašu pieminekļu zinātniskās fiksēšanas un izpētes darbs. Vēsturisko notikumu un vietu izpētes gaitā savukārt atklājas jauni objekti, kuri pēc savām kvalitatīvajām pazīmēm atbilst pieminekļu kategorijai un kā tādi papildus iekļaujami valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstos. Šādus tautas celtniecības objektus Kuldīgas un Ventspils rajonos 1981.-1983. gada ekspedīcijās atrada arī Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfi. Visai pozitīvi vērtējams fakts, ka šo ekspedīciju darbā un konkrētu objektu fiksēšanā piedalījās Ventspils Vēstures muzeja darbinieces Anita Burkovska un Ingrīda Štrumpfa, Ventspils rajona arhitekta Iriša Dansone, tā gūstot šim darbam vajadzīgās iemaņas.

Sabiedrības uzmanības centrā vienmēr ir bijusi politis-

kas saistīti ar sociālisma celtniecības periodu republikā. Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības, LKP CK Partijas vēstures institūta, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta un Latvijas PSR Kultūras ministrijas rīkotais biedrības pirmorganizāciju konkurss par labāko darbu sociālisma celtniecības pieminekļu aizsardzībā pierādījis, cik vajadzīgs un populārs šis darbs ir republikas pilsētās un laukos. Alūksnes, Bauskas, Cēsu, Dobeles, Jelgavas, Preiļu, Valkas u.c. rajonos, kā arī Liepājā un Jelgavā izvērts plašs šo pieminekļu apzināšanas, aizsardzības un izmantošanas darbs. Atsevišķi ražošanas kolektīvi iesaistījušies to rūpniecības uzņēmumu vēstures izpētē, kuriem bijusi liela nozīme sociālistiskās ražošanas izveidošanā un tālākā attīstībā, apzinājuši kolhozu, padomju saimniecību, MTS un MRS dibināšanas vietas, ražošanas ēkas, kas saistītas ar lauku sociālistisko pārkārtošanu. Apzinātas ievērojamāko sociālistiskā darba darītāju dzīves un darbības vietas, kā arī vietas, kas saistītas ar ievērojamiem notikumiem zinātnes un kultūras dzīvē. Iegūtie materiāli paplašina zinātniskās pētniecības iestāžu iespējas skaidrot republikas industrializācijas un kolektīvizācijas vēstures jautājumus. Minētajā konkursā atzinību izpelnījās arī Ventspils rajona kolhoza "Sarkanā bulta" biedrības pirmorganizācija. Rajonā vēl ir daudz rezervju šā darba paplašināšanai un padziļināšanai.

Kultūras, izglītības un audzināšanas darba īpaša vieta ir zinātnes un tehnikas pieminekļiem - līdz šim vismazāk apzinātajai vēstures un kultūras pieminekļu kategorijai. Arī šo pieminekļu apzināšana guvusi sabiedrības atsaucību. Zinātnes un tehnikas pieminekļu aizsardzības sekcija apvienojusi republikas labākos šā darba speciālistus un entuziastus, izstrādājusi kritērijus pieminekļu izvērtēšanai, panākusi plašas sabiedrības atbalstu un līdzdalību. Arī Ventspils rajonā ir vēl neapzināti un neizpētīti zinātnes un tehnikas pieminekļi: bākas, burukugu būves vietas Lielirbē, Miķeļtornī, Lūžņā, bij. Sarkanmuižas pagastā, skolas, akadēmika J. Šēgrena vadīto Imperatoriskās krievu ģeogrāfijas bied-

ribas 1846. un 1852.g. etnogrāfisko ekspedīciju darba vietas Kurzemes piekrastes lībiešu ciemos u.c. objekti.

Svarīgas problēmas risināmas vēstures un kultūras pieminekļu komplicētākās grupas - pilsētībniecības un arhitektūras pieminekļu aizsardzībā. Mūsdienu pilsētu straujās attīstības laikmetā jautājums par to saglabāšanu, izmantošanu un iekļaušanu apbūves ansamblī kļūst aizvien nopietnāks. Arī sabiedrības interese par arhitektūras mantojuma saglabāšanu un izmantošanu pēdējos gados pieaugusi un pārkāpusi arhitektūras profesionālās zinātnes un prakses robežas. Spilgta liecība tam bija biedrības Centrālās padomes 1983.g. 17. oktobra plēnuma "Par pilsētībniecības un arhitektūras pieminekļu aizsardzības stāvokli un biedrības uzdevumiem tā uzlabošanā", kur galveno ziņojumu nolasīja Latvijas PSR Kultūras ministra vietnieks arhitekts Ilgvars Batrags. Plēnumā tika uzsvērts, ka pats galvenais pilsētībniecības un arhitektūras pieminekļu aizsardzībā ir kompleksa problēmas risināšana - ciešā saistībā ar pilsētas vai citas apdzīvotas vietas arhitektoniski telpiskās vides attīstību. Svarīgs ir šo pieminekļu izmantošanas jautājums - ne tikai to fiziska saglabāšana, bet arī iesaistišana aktīvā mūsdienu dzīvē, atrodot tiem vajadzīgo vietu apdzīvoto vietu atsevišķo objektu funkciju sistēmā. Arhitektūras pieminekļu restaurācijas darbu projektēšanai nepieciešama stingra zinātniska metodoloģija un metodika. Labi restaurēts un saglabāts pilsētībniecības un arhitektūras pieminekļis paliek nākamajām paaudzēm ne tikai kā materiāla vērtība, bet arī kā kultūras mantojums.

Daudz jāveic praktisko remonta un restaurācijas darbu organizāciju jaudu palielināšanā un veikuma kvalitātes uzlabošanā. Jāsekmē sabiedrības līdzdalība gan pieminekļu saglabāšanas un aizsardzības efektivitātes celšanā, gan praktisku jautājumu risināšanā. Mūsu republikā ir daudz interesantu šā darba piemēru. Nozīmīgus organizatoriskos pasākumus sadarbībā ar valsts iestādēm partijas komiteju un izpildkomiteju vadībā veikušas Madonas, Ogres, Talsu u.c. rajonu biedrības nodaļas, kas remonta un restaurācijas darbos iesaisti-

jušas pieminekļu izmantotājus un vietējās celtniecības organizācijas. Republikas iedzīvotāju lielu atsaucību guvušas sabiedriskās talkas Rundāles pili. Visai pozitīvi vērtējamas arī sabiedriskās talkas arhitektūras pieminekļu Dārtes baznīcas, Vānes baznīcas u.c. objektu sakārtošanā un pārvēršanā par koncertzālēm.

Labu slavu republikā iemantojusi sabiedrības aktivitāte šo pieminekļu aizsardzībā Ventspils rajonā, kur gandrīz visi arhitektūras pieminekļi ir savesti kārtībā pašu spēkiem. Par dziļu un pareizu problēmas izpratni liecina arī lielā palīdzība, kuru tautas celtniecības pieminekļu apzināšanā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfu ekspedīcijām 1981.-1983.g. sniedza LKP Ventspils rajona komiteja, Ventspils rajona Tautas deputātu padomes izpildkomiteja, Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Ventspils rajona nodaļa, saimniecības, skolas un atsevišķas personas. Pieminekļu aizsardzības darbs dos rezultātus tikai tad, ja prasmīgi tiks saliedēti valsts un sabiedrisko organizāciju radošie spēki un līdzekļi. Īpaša uzmanība jāpievērš izskaidrošanas un propagandas darbam, lai katrs mūsu republikas iedzīvotājs izprastu kultūras vērtību saglabāšanas un mūsdienīgas izmantošanas nepieciešamību.

M.Kreišmane

LAUKU VEIKALS GULBENES RAJ. TIRZAS C.P. "GROTĒ"

Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja darbinieki, turpinot vākt materiālus par lauku veikaliem, 1982.g. vasarā strādāja Gulbenes raj. Tirzas c.p. "Grotē".

Darba gaitā uzmērīta dzīvojamā māja, kurā atradās veikals, izdarīta tās fotofiksācija, pierakstīti vietējo iedzīvotāju stāstījumi, pētīta veikala novietne un telpu iekārtojums 20.gs. pirmajos gadu desmitos. Uz muzeju pārvesti aptu-

veni 1800 eksponāti: veikala grāmatas un rēķini, parādu piedzišanas dokumenti, nepārdotās preces, preču iesaiņojuma kastes un trauki, kā arī daļa veikala iekārtas un veikalnieka iedzīves priekšmetu, fotogrāfijas, dokumenti u.c.

"Grote" atrodas netālu no Azandas ietekas Tīrzā, kur pie Azandas tilta krustojas trīs ceļi: uz Cesvaini, uz Gulbeni caur Tīrzu un uz Rīgu caur Ranku. Pie tilta atradies Grotes krogs, Grotes pūsmuiža un zemnieka saimniecība "Grote", kuras dzīvojamās mājas rietumu galā līdz 1938.g. bijis veikals. 19.gs. beigās veikalu līdz ar 1,4 ha zemes nopircis Tīrzas pagasta iedzīvotājs sedlinieks Jēkabs Jerams un kļuvis par tirgotāju.

Ieraksti veikala grāmatās rāda, ka veikals apkalpojis samērā turīgo Tīrzas, Virānes, Kraukļu un Druvienas pagastu "Grotei" tuvējo saimniecību iedzīvotājus, kas dzīvoja abos Tīrzas un Azandas krastos. Tirgošanos sekmēja arī tas, ka pa ceļiem gar "Groti" līdz Ieriķu--Vecgulbenes dzelzceļa līnijas atklāšanai (1916.g.) un pat nedaudz ilgāk ritēja dzīva satiksme. Veikalnieka turība pakāpeniski auga. Viņš paplašināja gan dzīvojamās, gan saimniecības telpas.

Iegūtais materiāls sniedz ziņas galvenokārt par ēku izvietojumu, telpu iekārtojumu un tirdzniecību no 19./20.gs. mijas līdz 1926.g., kā arī par izmaiņām, kas notika 20. gadu beigās un 30. gados.

Veikalnieka ēkas un žogs ierobežoja taisnstūra formas pagalmu. Pagalma dienvidu pusē ar fasādi pret ceļu krustojumu atradās veikals - dzīvojamā māja, kuras rietumu galā pie veikala telpas bija laukumiņš ar slitu zirgu piesiešanai. Pēc ārējā izskata ēka maz atšķīrās no pagasta zemnieku dzīvojamām mājām. Tā bija aptēstu balķu gulbūve, no ārpuses apšūta ar dēļiem. Jumts divslīpju, kārniņu. Pie ieejas veikalā valējs stabots lievenis.

Veikalā (iekšējie izmēri 4,78 x 4,86 m) viena ieeja bija no āra caur staboto lieveni un vējtveri, otra no līdzās esošās vecās istabas. Gar veikala rietumu un ziemeļu sienām saglabājušies plaukti ar sīkām iedaļām, atvilktnem un skapi-

šiem. Ziemeļu galā pie plauktiem viena kaste sālij, otra miltiem. Plauktiem priekšā tiem paralēli novietota lete. Netālu no loga uz letes atradās pulsts ar trelīņiem - "naudas lāde", uz kuras bija rakstāmpiederumi un petrolejas lampiņa. Sēdēšanai pie pulsts bija soliņš uz augstām kājām. Telpas vidū pie griestiem bija piekārtā petrolejas lampa, netālu no loga pie sienas stāvēja pulkstenis. Pie sienām veikalā bija novietoti vairāki soliņi, kur pircējiem apsēsties. Veikala ziemeļu sienā ir durvis uz zemē iedziļināto noliktavu (2,36 x 4,76 m), kas mūrēta no ķieģeļiem. No noliktavas durvis ved uz pagalma pusē esošo vaļejo lieveni.

Vecā istaba gandrīz pilnībā saglabājusi savu 19.gs. beigu interjeru. Nelielo telpu (3,56 x 6,86 m) maizes krāsns un skapis pārdala it kā divās daļās. Dienvidu daļā, kur saglabājies ķieģeļu klons, veikti dažādi sāimniecības darbi. 19.gs. ēdiens gatavots maizes krāsns kurtuvē uz dzelzs "trīkāja". Pie dienvidu sienā esošā vienīgā loga bieži stāvējuši veikalnieka sievas aužamie stāvi. Nelielais galdiņš un krēslis tad novietoti pie sienas tālāk no loga.

Neizgaismotajā istabas ziemeļu daļā nekrāsota dēļu grīda. Te atradušās veikalnieka un viņa sievas gultas, kārts ar šūpulis. Pie skapja aizmugures un uz pakaramajiem pie sienām pakārti dažādi apģērbi. Šajā istabas daļā atradies arī skapītis - galdiņš ar slepeno glabātuvi dokumentiem un naudai. Pa lodziņu istabas rietumu sienā varējuši novērot veikala telpu.

Gadsimtu mijā mājai piebūvētais jaunais cirtnis sastāv no lielās istabas, virtuves un uz āru izvirzītas, zemē iedziļinātas produktu noliktavas.

Virtuve gandrīz pilnīgi zaudējusi savu sākotnējo iekārtojumu. Tā samazināta sakarā ar pieliekamā izveidošanu un kāpņu ierīkošanu uz bēniņiem. Saglabājusies vienīgi sākotnējā plīts ar dūmu un tvaiku uztvērēju, kura silda lielajā istabā esošās ieres un mūrīti.

Lielās istabas vidū stāvējis galds, gar sienām gultas, kumode, grāmatu skapītis, pie loga veikalnieka sievas rok-

darbu galdiņš.

Vientelpas noliktava "spīķeris" (5,35 x 8,56 m) celta 19.gs. beigās kā aptēstu balķu guļbūve gludajos pakšos ar divslīpju kārniņu jumtu. Tajā kastēs, lādēs un plauktos glabājās dažādas preces. Noliktava izmantota arī kā klets veikalniece saimniecības vajadzībām. Noliktavas ziemeļu gala sienai piebūvēta 4 x 5,3 m liela nojume ratu iebraukšanai.

Vecā saimniecības ēka (apmēram 7 x 9 m) bijusi celta uz zemiem laukakmeņu pamatiem kā apaļbalķu guļbūve krusta pakšos. Tajā bijusi kūts vienam zirgam un vienai govij, neliela telpa lopbarībai un ratnīca. Ēka nojaukta ap 1937.g.

Veikalniekam galvenais iztikas avots 20.gs. pirmajos gadu desmitos bija tirdzniecība. Saimniecībā, kurai bija 1,4 ha zemes (pļavas Azandas krastos un sakņu dārziņā), turēja vienu zirgu un vienu govī.

Pircēju sastāvs 20.gs. sākumā salīdzinājumā ar 19.gs. beigām nebija mainījies. Tie joprojām nāca no Tirzas un Azandas piekrastes saimniecībām un no Tirzas pagasta rietumu gala. Samērā daudz vēl bija arī ceļa braucēju.

Veikals pircējus apgādāja ar visām lauku iedzīvotājiem nepieciešamajām precēm. Lielākais pieprasījums bija pēc petrolejas, sāls, cukura, tabakas precēm, silķēm. Pirka arī raugu, kviešu miltus, rozīnes un saldumus svētku reizēm, traukus, petrolejas lampas un to detaļas, dzelzs izstrādājumus, audumus, lakatiņus, cepures un dažādas sīkas lietas: adatas, diegus, pogas, āķus, uzpirkšteņus. Preces sākumā piegādāja tikai pa zemes ceļu no Stukmaņiem (Pļaviņām) un vēlāk arī no Dzelzavas stacijas.

Preču cenas nav bijušas noteiktas. Varējuši "dižģēties", un tā bijusi īpatnēja psiholoģiska cīņa starp pārdevēju un pircēju, kurā pārdevējs centies no pircēja izspiest pēc iespējas vairāk, bet arī nezaudēt "kundī".

Veikalnieks nekad neraidīja pircējus projām, pat tad, ja tie nāca agrā rītā vai vēl vakarā, un lietoja dažādus paņēmienus, lai piesaistītu vairāk pircēju, - deva viņiem preces uz parāda, par precēm varēja norēķināties arī "grau-

dā", uzciēnāja bērņus un sievietes ar konfektēm, vīriešus ar papirosiem, abonēja dažādus preses izdevumus un pārrunāja ar pircējiem jaunākos notikumus. Dažkārt šīs sarunas ietilgušas līdz vēlam vakaram.

Veikalnieka darba apģērbs bija balts krekls un tumšs uzvalks. Viņa sieva, ejot uz veikalu, uzvilka tumšu jaku, apsēja baltu priekšautu un baltu lakatiņu.

20.gs. 20. un 30. gados veikalnieka ekonomiskajā stāvoklī un saimniecībā radās ievērojamas izmaiņas. Šajā laikā jau darbojās vecā veikalnieka dēls Kārlis Jerams, kuram bija vidējā izglītība un zināšanas grāmatvedībā. Veikalnieka zemes īpašums kopā ar piegriezumu bija pieaudzis līdz nepilniem 14 ha un radušās lielākas iespējas pievērsties lauksaimniecībai. Līdzekļus lopu iegādei, ēku celšanai u.c. deva palielinātais pircēju pieplūdums, kas radās sakarā ar intensīvo būvniecību apkārtnes laukos un tuvumā darbojošos lielo kokzāģētavu.

Ap 1926.g. veikalam - dzīvojamai mājai piebūvēja vēl vienu istabu un verandu. Jaunu kūti ar ratnīcu 30. gadu sākumā uzcēla ārpus noslēgtā pagalma paraleli vecajai kūtij. Tā bija guļbūve krusta pakšos uz paaugstinātiem pamatiem. Labības šķūnis būvēts 30. gadu sākumā stabu konstrukcijā un apšūts dēļiem. Šķūņa dienvidu galā piebūvēta vistu kūts. Līdz ar jauna pagalma veidošanos vecais žogs kļuva par traucēkli. Ap 1937.g. to nojauca. Kā pēdējo 1938.g. cēla pirti.

Ap 1938.g. veikalnieka saimniecībā bija 2 zirgi un kumelš, 3 govīs, 2 teļi, 2 cūkas, 14 vistas un 6 bišu saimes. 30. gadu beigās lauksaimniecība jau bija kļuvusi par galveno iztikas avotu, jo sakarā ar būvniecības izbeigšanos apkārtnē un lielāku tirdzniecības uzņēmumu attīstību pircēju skaits "Grotēs" veikalā strauji saruka. 1938.g. veikalu slēdza.

V.Kronis

1981.G. EKSPEDĪCIJAS MATERIĀLI PAR KOKAPSTRĀDI
RIETUMLIETUVĀ 20.GS. SĀKUMĀ

Tā kā iepriekšējo gadu ekspedīciju vākumos iezīmējās paralēles Lietuvas ziemeļrietumu un Latvijas dienvidrietumu daļas kokamatnieku darbarīkos, paņēmienos un organizācijā, izstrādājumos u.c. parādībās, 1981.g. jūnijā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfu ekspedīcija Lietuvas PSR Kretingas un Šilutes rajonos vāca salīdzināmos materiālus par kokapstrādi 20.gs. sākumā. Šo paralāļu veidošanos sekmeja minēto apvidu ekonomiskie kontakti un jauktais iedzīvotāju (latviešu, lietuviešu) sastāvs, īpaši tas sakāms par Sventajas un Palangas apkārtni.

Ekspedīcijas laikā darbs ritēja trijos virzienos. Kretingas raj. vācām materiālus par 20.gs. pirmajā pusē strādājušajiem kokamatniekiem, viņu darbnīcām, darbarīkiem u.c. jautājumiem. Tika apzinātas latviešu tautības kokamatnieku Anša Pipara un Jāņa Kalvja darbnīcas un tajās saglabājušies darbarīki, pierakstīti to nosaukumi. Apkopojot iegūtos materiālus, redzams, ka Palangas apkārtne dzīvojošie latviešu tautības kokamatnieki amatu mācījušies gan Latvijā Rucavas pag., gan Lietuvā Palangas pag. pie latviešu un lietuviešu meistariem. Mācības ilga 1-2 gadus. Darbarīkus topošais amatnieks izgatavoja pēc apmācības beigšanas, iegādājoties to metāla daļas Kretingas kooperatīva veikalā.

Iztaujātie latviešu kokamatnieki pēc apmācības beigšanas dzīvojuši pie tēva, bet strādājuši pie apkārtejiem Palangas pag. dzīvojošajiem latviešu un lietuviešu tautības zemniekiem, veicot nandara, būvgaldnieka vai galdnieka darbus. Taču nepietiekama pasūtījumu daudzuma dēļ viņi vasarās nereti nodarbojušies arī ar jūras zveju.

Ziņas par būvdarbu organizāciju 20.gs. 30. gados sniedza Sventajā dzīvojošais 1915.g. dzimušais Ansis Pipers. Nandari - meistari reizēm strādājuši kopā ar pašu līgtiem

strādniekiem, taču visbiežāk saimnieks - darba devējs organizējis mājas celšanas talku, t.i., sarunājis tuvākos kaimiņus, kuri pratuši vienkāršus koka darbus. Talcinieki strādājuši attiecīgā meistara vadībā. Viens meistars māju cēla "... vai nu līdz spārēm (tikai korpusu un jumta krēslu - V.K.), vai līdz galam.. (apjuma, lika grīdas, griestus, izgatavoja un salika logus, durvis - V.K.)". Mūra darbus veica speciāli līgti mūrnieki.

Sabiedrisko, piemēram, dažādu biedrību un valsts būvju celtniecību parasti veica, pamatojoties uz rakstveida līgumu, kurā bija norādīti veicamo darbu apjomi, celtniecības tehniskie paņēmieni, darbu izcenojumi u.tml. Palangas pag., tāpat kā Latvijā, sabiedrisko ēku celtniecību nereti izdeva izsolē, t.i., tam meistaram, kurš darbu apņēmās veikt par viszemāko cenu. Šādās izsolēs uzaicināja piedalīties apkārtnes labākos meistarus.

Palangas un Sventajas apkārtņē dzīvojošie latviešu tautības kokmatnieki ar ekspedīcijas dalībniekiem brīvi runāja latviešu valodā un savus darbarīkus sauca tāpat kā Rucavas un Nīcas latvieši, piemēram, gropēvele, karnizevele, garā ēvele, trenzāgis, zvanēvele, slīmešts, krupēvele, graikštu jeb greikštu rāgs, svārpsts, vindols u.c. Toties ikdienā viņi šos rīkus dēvēja lietuviešu nosaukumos.

Ekspedīcijas laikā iepazīnāmies arī ar Kretingas rajonā dzīvojošo lietuviešu tautas dailamata meistaru - kokgriezēju darbu. Daļa vecākās paaudzes kokgriezēju, piemēram, 1906.g. dzimušais Jozs Lukausks, kokapstrādāšanu sākuši kā galdnieka vai namdara māceļļi, pēc tam strādājuši kā pilntiesīgi amatnieki pilsētās vai laukos. No šiem meistariem uzzinājām galvenokārt Kretingas rajonā lietoto kokapstrādāšanas darbarīku lietuviskos nosaukumus, piemēram, varstutas (ēvelsols), kal-tas (kalts), puocablis (pucēvele), leistuvās (gludēvele), niutablis (nūtevele), falcablis (falcēvele), kumpablis (krupēvele), drouštavas (slīmešts), takarnia (virpa) u.c.

Šilutes novadpētniecības muzejā galvenokārt fotografējām un zīmējām fondos esošos kokapstrādāšanas darbarīkus, kā

arī iepazīnāties ar to aprakstiem. Atrastie priekšmeti at-
 tiecas galvenokārt uz 19.gs. otro pusi un 20.gs. sākumu. Mu-
 zejā savākta sevišķi plaša dažādu veidu un formu slimestu
 (drožtuvas) un grebļu (drožtuva skobtai) kolekcija. Šādu
 priekšmetu formām un lietošanas paņēmieniem ir paralēles
 Latvijas dienvidu daļā. Muzeja fondos fiksējām arī dažāda
 diametra urbjus (medinis graštas), kuri izgatavoti 19.gs.
 otrajā un 20.gs. pirmajā pusē. Šilutes apkārtnē vēl pat 20.
 gs. 20.-30. gados darināti arhaisku formu darbarīki (piemā-
 ram, urbji ar koka spalū, kas līdzīgi 19.gs. otrajā pusē iz-
 gatavotajiem), kādus Latvijā tajā laikā vairs praktiski neiz-
 gatavoja.

1981.g. ekspedīcija ļauj secināt, ka 1) Rietumlietuvas
 un Rietumlatvijas robežrajonos 19.gs. beigās un 20.gs. sāku-
 mā lietoti daudzi līdzīgi kokamatniecības darbarīki, kuriem
 bijuši arī līdzīgi nosaukumi; 2) līdzība saskatāma arī kok-
 amatnieku darinājumu formās un nosaukumos; 3) vērojamas pā-
 ralēles latviešu un lietuviešu kokamatnieku aroda apmācībā
 un darba organizācijā; 4) iepazīšanās ar kokapstrādi Rietum-
 Lietuvā deva iespēju labāk izprast kokamatniecības attīstību
 Kurzemē 19.gs. otrajā un 20.gs. pirmajā pusē. Salīdzināmā
 materiāla vākšana Lietuvas PSR jāturpina.

V.Kronis

1981. UN 1982.G. EKSPEDĪCIJU VĀKUMS
PAR KOKAMATNIECĪBU RIETUMKURZEMĒ
19./20.GS. MIJĀ UN 20.GS. SĀKUMĀ

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfu 1981. un 1982. gada ekspedīcijas turpināja kokapstrādāšanas kā amatniecības nozares izpēti Latvijas laukos. Galvenā uzmanība tika veltīta kokamatnieku darbnīcu apzināšanai, lai noskaidrotu kokamatniecības raksturu un izplatību, darbarīku, paņēmienu, darinājumu veidu un darba organizācijas attīstību, produkcijas realizēšanas formas, arodpmācības sistēmu u.c. jautājumus. Ekspedīcijas strādāja Kuldīgas raj. Alsungas ciematā, Ēdoles un Gūdenieku ciemā, Ventspils raj. Ances, Jūrkalnes, Piltenes, Popes, Tārgales, Ugāles un Užavas ciemā. Tādējādi mūsu vākums aptvēra plašāku Kurzemes teritoriju, jo līdz šim kokamatniecība bija apzināta tikai Ances un Dundagas apvidū. Iegūto ziņu vairums attiecas uz 19./20.gs. miju un uz 20.gs. pirmo pusi. Tomēr iegūti arī dati, kas attiecas uz visu 19.gs.

Atšķirībā no iepriekšējām ekspedīcijām mūsu uzmanības centrā bija kokapstrādātāju sociāli ekonomiskā stāvokļa noskaidrošana. Daudz lielāku uzmanību nekā agrāk veltījām kokapstrādātāju darbarīku un izstrādājumu aprakstīšanai un zīmēšanai, jo ekspedīcijās piedalījās profesionāli labi sagatavoti zīmētāji - arhitekti un mākslinieki. Savāktie materiāli ļaus izstrādāt Latvijas kokamatnieku darbarīku un izstrādājumu tipoloģiju, kartografēt to tipu un variantu izplatību.

Atkarībā no sociāli ekonomiskā stāvokļa, darba prasmes, apjoma u.c. rādītājiem 1981.-1982.g. ekspedīcijās aptaujātie kokamatnieki iedalāmi vairākās grupās. Daļa amatnieku savas darbības dažādos posmos piederējuši pie dažādām grupām. Tā, piemēram, daudzi kokamatnieki savas darbības sākumā dzīvoja kā vaļinieki ("uz rūmi") pie saimniekiem, t.i., īrēja telpas

dzīvoklim, darbnīcai un lopiem, bet vēlāk iegādājās vai ieguva kā citādi nelielu zemes gabalu, uzcēla uz tā savu māju - darbnīcu un kļuva par amatniekiem - sīkzemniekiem. To vairumam amatniecība bija galvenais ienākumu avots.

No mums zināmajiem kokamatniekiem 19.gs. beigās un 20. gs. pirmajos gadu desmitos kā vaļinieki pie saimniekiem dzīvoja Andžs Tile bij. Piltenes pag., Andrejs Gotfrīdsons Alšungas pag., Jānis Cepurītis Gudenieku pag. u.c. Šie kokamatnieki galvenokārt strādāja kā galdnieki, ratnieki un namdari, maksājot saimniekam par telpām noteiktu naudas summu, atstrādājot zināmu dienu skaitu lauku darbos (siena un labības pļaujā, kartupeļu rakšanā, talkās u.c.) vai arī veicot ēku, žogu, istablietu, darbarīku u.c. remontu. 1909.g. dzimušais Andrejs Gotfrīdsons stāstīja, ka Ēdoles pag. saimnieki, pie kuriem amatnieks strādājis, dažkārt atļāvuši viņam iestādīt kādu pūru kartupeļu. Arī Piltenes un Gudenieku pag. saimnieki ļāvuši amatniekiem iestādīt 2-4 pūrus kartupeļu. Šīs grupas kokamatnieki devās no savas dzīvesvietas strādāt pie pasūtītāja uz nedēļu vai pat uz ilgāku laiku. Andrejs Gotfrīdsons atceras, ka dažreiz pie saimnieka strādājis vairākus mēnešus, pie dažiem pat visu ziemu. Šāds ilgstošs darbs galvenokārt bijis saistīts ar lieliem pasūtījumiem (pūra mēbeļu izgatavošana, durvju un logu taisīšana jauncelāmām ēkām u.tml.). Bijuši arī kokamatnieki - bezzemnieki bez noteiktas dzīvesvietas, tie dzīvojuši pie saimnieka - darba devēja un pēc pasūtījuma veikšanas pārcēlušies pie nākamā saimnieka.

Daļa zināmo kokamatnieku bija sīkzemnieki, visbiežāk 1-2 ha liela t.s. amatnieku zemes gabala īpašnieki (Grīnbergs bij. Anceš pag., Ansis Mauriņš Piltenē, Vilis Okonovs Tārgalē, Ansis Bikse Ēdoles pag. u.c.). Arī šiem lauku kokamatniekiem amats bija galvenā nodarbošanās nozare, bet nelielās saimniecības apkope deva tikai blakuspeļņu. Saimniecības darbus visbiežāk veica amatnieka ģimenes locekļi. Daļa kokamatnieku - sīkzemnieku bija specializējušies galdnieki, ratnieki, namdari, daļa veica visus kokapstrādes darbus. Tā,

piemēram, teicējs A. Kūdrītis Ulmalē stāstīja, ka lauku amatnieki bijuši labi speciālisti, jo zemnieki sev vajadzīgās koka lietas nepirkuši pilsētā. Ziemās amatnieki taisījuši galvenokārt ratus, ragavas u.c. rīkus, kā arī mājas iedzīves priekšmetus.

1878. g. dzimušais Užavas kokamatnieks Andrejs Robežnieks vasarās gājis strādāt uz būvēm, bet ziemās gatavojis zemnieku transporta līdzekļus.

Nelielajā amatnieka saimniecībā parasti turēja vienu govī un sīklopus, ja varēja sagādāt barību, tad arī zirgu. Kam bija iespējams, tas turēja vairāk lopu. Sienu sagatavoja no mežniecības nomātajās meža pļavās vai sapļava liel-saimnieku pļavās, atstrādājot par to zināmu dienu skaitu. Piltenes kokamatnieks Nikolajs Mauriņš, kura tēvam, jau minētajam Ansim Mauriņam, bijuši 2 ha zemes un buržuāziskās agrārreformas laikā piedalīti vēl 2 ha meža izcirtuma, atsevišķus pļavu gabaliņus nomājis no "Veždukām". Teicējs saimniekam par šīm pļavām vasarā atstrādājis apmēram 30 dienas, galvenokārt ēku remonta darbos. Pie ezeriem dzīvojošie amatnieki ziemā pļavuši niedres pakaišiem.

Ekspedīcijās pierakstījām arī nedaudz datu par kokamatniekiem - vaļiniekiem, kuri savas mājiņas uzcēluši uz saimnieku zemes. Pilnīgākās ziņas ieguvām par galdnieku Kārli Cekulu, kurš 1938. g. noslēdzis ilgtermiņa līgumu ar Dundagas pag. "Blāķu" saimnieku un ieguvis lietošanā 6 pūrvietais zemes, uz kuras uzcēlis māju. Govij un zirgam sienu pļāvis valsts pļavu masīvā "Ūķenē". Taču "Blāķu" saimniecības dalīšanās dēļ līgums drīz laužts.

Pētītajos apvidos bija diezgan daudz tādu cilvēku, kuriem kokamatniecība bijusi vienīgā blakusnodarbe vai arī viens no vairākiem papildu peļņas avotiem, kuriem pievērsās galvenokārt ziemā. Pamatnodarbe šiem cilvēkiem, piemēram, Miķelim Kārklīņam un Brencim Galiņam Gudeniekos bija lauksaimniecība. Mums zināmajiem šās grupas amatniekiem bija no 6 līdz 15 ha zemes. Atkarībā no zemes lieluma, labuma, saimniekošanas līmeņa u.c. faktoriem svārstījās šo cilvēku de-

vums amatniecībā un ieņēmumi no tās. Tā 1907.g. Edoles pag. dzimušais Jānis Neilands stāstīja, ka galvenais darbs bijusi zemes apstrādāšana. Ienākums no amata bijis neliels, jo izgatavojis tikai kādu riteni, skapīti, ragavas. Kokamatnieka darbu strādājis apkārtējo zemnieku vajadzībām un tad, kad iznācis laiks. Par padarīto darbu saimnieki maksājuši gan naudā, gan sūtījuši cilvēkus palīgā pie siena pļaušanas, labības novākšanas un kartupeļu rakšanas. Šīs grupas kokamatnieki strādājuši tikai pēc pasūtījuma un bez algota darbspēka - mācekļiem un zeļļiem, galvenckārt veikuši galdnieka un ratnieka darbus, mazāk strādājuši kā namdari. Atsevišķi šīs grupas pārstāvji bez kokapstrādes pelnījušies arī dārzkopībā, zvejā, meža darbos u.c.

19.gs. beigās un 20.gs. sākumā petītajos apvidos dažādos ar koka apstrādi saistītos darbos - jumtu jumšanā, darvas tecināšanā, karošu izgatavošanā, grozu pīšanā u.c. vienkāršos darbos pelnījās bezzemnieki, kuri bez tam vēl zvejoja, strādāja pie saimniekiem kā dienas strādnieki u.tml.

1981. un 1982.g. ekspedīcijās pierakstītas ziņas par vairākiem kokamatnieku arodapmācības veidiem 20.gs. pirmajos gadu desmitos. Visizplatītākās bijušas mācības pie labākajiem meistariem laukos, tuvākajās pilsetās vai miestos, visbiežāk Kuldīgā, Piltēnē, Sabilē, Ventspilī. Piltēnē dzīvojošais kokamatnieks Nikolajs Mauriņš šajā sakarā teica: "Ja jau gāja mācīties amatu, tad gāja pie laba meistara."

Mācību laiks lielākoties ilga trīs gadus. Nereti pēc triju gadu mācīšanās topošie kokamatnieki (visbiežāk galdnieki) vēl vienu gadu papildus apguva darba lēmaņas. Apmācības ilgums bija atkarīgs no mācekļa iepriekšējās profesionālās sagatavotības. Tā, piemēram, ja mācekļa tēvs vai kāds radnieks bija kokamatnieks, tad topošais meistars papildināja jau iegūtās zināšanas vēl pie cita, labāka lietpratēja. Piemēram, alsundznieks Pēteris Ragelis amatu mācījās pie tēva, bet vienu ziemu papildinājās pie vietējā galdnieka un būvmeistara Ciņa.

Pirmajā gadā māceklis apguva prasmi sagatavot rīkus

darbam un iemācījās vienkāršākos darba paņēmienus. Saimnieks - meistars un viņa ģimenes locekļi mācekļus nereti izmantoja arī kā darbaspēku savā saimniecībā. Nākamajā mācību gadā viņiem uzticēja jau sarežģītākus darbus, bet pēdējā gadā meistars ļāva māceklim pat taisīt ēveles.

Mācību noteikumi pie dažādiem meistariem bija atšķirīgi. Pirmajā gadā mācekļi nekādu algu nesaņēma un dažkārt pat ēda savu maizi. Otrajā un trešajā gadā meistars māceklim jau deva uzturu vai maksāja uztura naudu. Pie cita meistara māceklim pašam vajadzēja gādāt sev drēbes un gultas veļu. Būvmeistaru mācekļi nereti saņēmuši dienas algu, jo viņi daļēji izmantoti kā algoti strādnieki. Taču šī alga bijusi mazāka nekā citiem strādniekiem, tikai 1-2 lati dienā.

Pieņemot mācekļi, daži meistari pieprasīja drošības naudu, kuru pēc mācību beigšanas atmaksāja. Tā ūzavnieks Fricis Riekstiņš, kurš kokamatā mācījies Sabilē no 1928. līdz 1930.g., iemaksājis 240 latus drošības naudas.

Mācekļu darba dienas ilgums darbnīcā sasniedzis 10-14 stundas, bet namdaru mācekļu darba diena vasarās pat 16 stundas, jo strādājuši "no saules līdz saulei". Pusdienas pārtraukums bijis 1-1,5 stundas. Galdnieka mācekļiem pirms darba sākuma vajadzējis sakārtot darbnīcu, darbu beidzot - iztīrīt telpas un veikt saimnieces uzliktos darbus. Steidzamu darbu laikā pilsētu darbnīcās mācekļi strādājuši virsstundas.

Otrs kokamatnieku arodapmācības veids bija pašmācība, t.i., vērojot kāda meistara darbu un pakāpeniski apgūstot darba iemaņas. Visbiežāk tā mācījās cilvēki, kuri iestājās darbā kā strādnieki pie meistara un pakāpeniski apguva visas patstāvīgam darbam nepieciešamās zināšanas. Dažiem aptaujātajiem kokamatniekiem darba iemaņas palīdzējuši apgūt tēvīlauku galdnieki, namdari u.c. meistari, jau no mazotnes ierādodot dažādus darba paņēmienus. Jau pusaudžu vecumā zēni sākuši izpildīt pasūtījumus.

Padomju Latvijas kolhozos un padomju saimniecībās bija nepieciešami ne tikai labi kokamatnieki, bet arī saimniecību

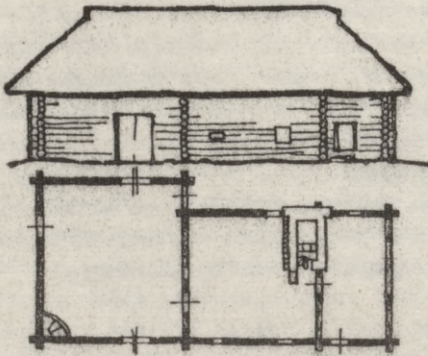
kokapstrādes darbu organizatori, darbnīcu vadītāji un būvbrigadieru. Tādēļ labākos kokamatniekus nosūtīja mācīties par brigadieriem. Tā, piemēram, kokamatnieks ēdolnieks Ānsis Bikse 1950. g. mācījās starprajonu būvbrigadieru kursus Bauskā, 1953. gadā - Liepājas apgabala kolhozu būvniecības brigadieru sagatavošanas trīs mēnešu kursus, kur papildināja profesionālās zināšanas gan kolhozu dzīvojamo un saimniecības ēku būvniecībā, remontos, saimniecībā nepieciešamā inventāra izgatavošanā u.c., gan arī darba organizēšanā.

M. Kuplais

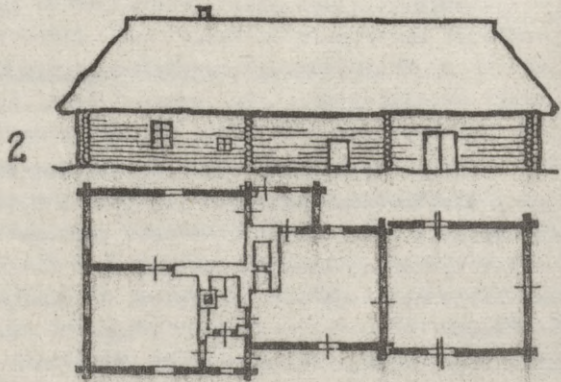
RIJU APZINĀŠANA VIDZEMES CENTRĀLAJĀ AUGSTIENE
1981. GADĀ

Riju apzināšana tika veikta, lai strastu piemērotu objektu eksponēšanai Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja Vidzemes setā, kurā uzstādītās ēkas pārvestas galvenokārt no Vidzemes vidienes, dienvidaustrumu un ziemeļaustrumu apvidiem. Darbs noritēja piecos posmos: 1) muzejā esošo objektu izvērtēšana (17. att.: 1. shēma - 17. gs. 70. gados celtā dzīvojamā rija no bij. Valmieras apr. Valmieras pag. "Brežiem", 2. shēma - 19. gs. vidū celtā dzīvojamā rija no bij. Valmieras apr. Jeru pag. "Ārluikām"; 3. shēma - 19. gs. otrajā pusē celtā rija no bij. Valkas apr. Dūres pag. "Dzelmēm", vēl nav uzstādīta), 2) rakstīto avotu un literatūras pārbaude, 3) lauka materiālu vākšana, 4) atsevišķu apzināto objektu pārbaude un uzmērīšana, 5) savāktā materiāla kārtošana un analīze. Darba dažādās stadijās piedalījās J. Dzenis, M. Kreišmaņe, J. Kunoss, M. Kuplais, S. Lūsis, U. Niedre, I. Priedīte.

Avotu un literatūras pārbaudes gaitā tika izdarīts vairāk nekā 300 izrakstu no Latvijas PSR Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas zinātniskā arhīva materiāliem, kas vākti laikā no 19. gs. 90. gadiem līdz 20. gs. 30. gadiem, no Latvi-

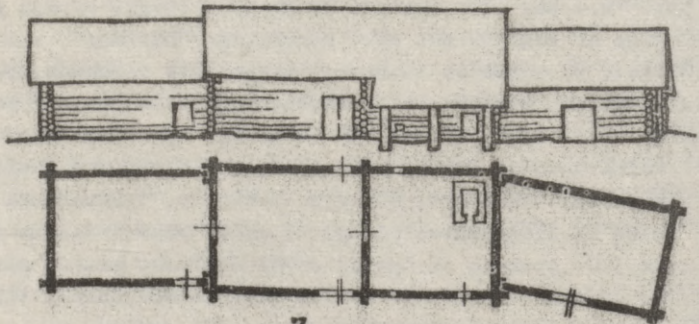

1

2

17.ATT.

3.

...

jas PSR Kultūras ministrijas Muzeju, tēlotājas mākslas un pieminekļu aizsardzības pārvaldes arhīva materiāliem, kas vākti 20.gs. 50.-60. gados, no Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas nodaļas zinātniskā arhīva, no Cēsu Vēstures un mākslas muzeja zinātniskā arhīva un no zinātniskajām publikācijām, kurās iestrādāti arī citu avotu dati. Izraksti un ekspedīcijās savāktie materiāli sakārtoti uz perfokartēm tā, lai tie sniegtu atbildes uz 40 jautājumiem, kas sakārtoti 11 grupās: 1.-5. - objektu atrašanās vietas pa bij. apriņķiem; 6.-8. - objektu celšanas laiks pa gadsimtiem; 9.-12. - celāju etniskā piederība; 13.-19. - ēku plānojums (rija /R/ + piedarbs /P/; R + 2P; R + P + gala kambāris /K/; R + P + sānu K; R + P + gubenis /G/; R + P + K + G); 20.-22. - nojumes, to konstrukcija (nojume uz stabiem ēkas vienā pusē vai galā; nojumes uz guļbūves sienām); 23.-29. - krāsns (augstā jeb seklā; zemā jeb dziļā; krāsns mūrēta, sista jeb blietēta; krāsns novietota pie rijas ieejas vai kādā citā vietā; krāsns palet zem rijas balķu sienām); 30.-31. - ārdi (ārdu sijas iebūvētas; ārdi sijas divos līmeņos); 32.-33. - piedarba vārti (vieni vai vairāki); 34.-36. - jumta forma; 37.-38. - pakšu darināšanas tehnika (cirsti, zāģēti); 39.-40. - jumta seguma materiāla. Darba galvenais mērķis bija izdalīt Vidzemes riju būvķermeņu vizuālā veidola (atbilstoši celtnu plānojumam un konstrukcijām) lokālos variantus 18.gs. beigās - 19.gs.

Ekspedīcijas strādāja Vidzemes Centrālajā augstienē un tai pieguļošajos apvidos - Gulbenes raj. Druvienas (daļēji) un Tirzas (daļēji) c.p., Madonas raj. Aronas, Bērzaunes (daļēji), Jumurdas, Liezeres un Vestienas c.p., Stučkas raj. Vietalvas c.p., veicot minēto teritoriju vienlaidu apsekošanu. Kaut arī šī metode izrādījās ļoti darbietilpīga, tā izkliedēja šaubas par to, ka pētītajā apvidū varētu būt palikusi neapzināta kāda 18.-19.gs. celta rijs. Bez tam ieguvām arī ziņas un fiksējām objektus, kas attiecas uz riju celšanas pēdējo posmu - 20.gs. 20. gadiem - un uz vienkāršu graudu kalšu ierīkošanu. Darba gaitā atradām 34 riju attie-

kas (bez piedarbiem, nojumēm), 29 riju cirtņus, kas iebūvēti statņu konstrukcijās celtos šķūņos, un 25 veselas rijas. Bez tam apzināti un muzeja ekspozīcijas papildināšanai iegūti rijās lietoti priekšmeti - labības kuļmie bluki, sera dakšas, rijas lukturi un kuļmašīnas darbināšanai izmantotu gēpeļu daļas.

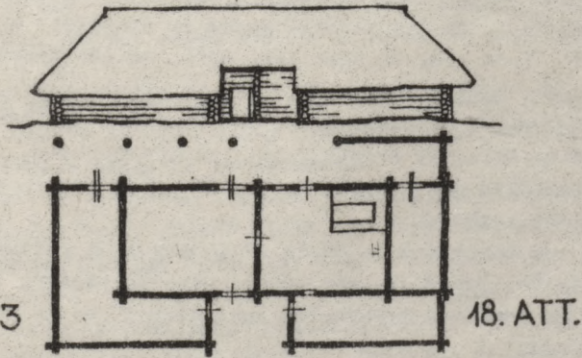
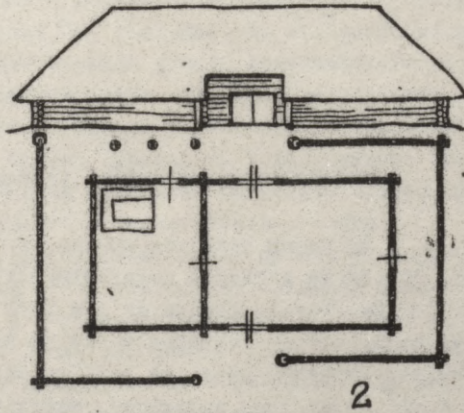
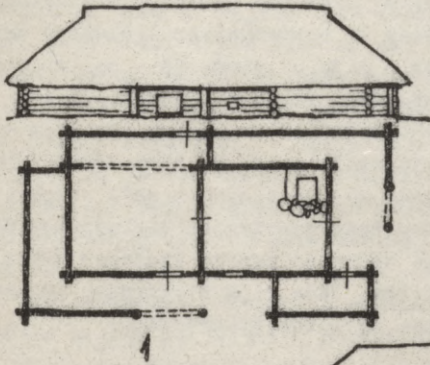
Kā relatīvi labi saglabājušies objekti, kas varētu noderēt eksponēšanai muzejā, tika uzmērītas un fotografētas rijas Aronas c.p. "Kurtsalās", Liezeres c.p. "Anckēnos" (18.att.:1. shēma), "Jaunzemos", "Kalnakurmjos" (18.att.:2. shēma) un "Tošpavāros". Tās tuvas muzejā bijušajai Vestienas c.p. "Rizgu" rijai (18.att.:3. shēma), kas celta 18. gs. 30. gados.

Visi savāktajā materiālā atspoguļotie 18.-19.gs. celtie objekti pēc to plānojuma un konstrukcijas (sevišķi ievērojot jumta formas un piebūvju variantus) apvienoti 6 grupās un 14 apakšgrupās. Kartografējot to izplatību, katrai apakšgrupai izvēlēta sava zīme.

Rijas ar četrslīpju jumtiem klasificētas kā 1) rijas bez nojumēm, 2) rijas, kam nojumes balstās uz stabiem, 3) rijas, kam nojumes balstās uz guļbūves sienām, 4) rijas, kam nojumes balstās uz stabiem un guļbūves sienām. Starp rijām ar divslīpju jumtu izdalītas 1) rijas bez nojumēm un 2) rijas ar nojumēm.

Savāktā materiāla kartografēšanas rezultātā izveidojās aina, kuru jau norādījuši agrākie riju pētnieki (A.Bielenstein, 1907; P.Kundziņš, 1934; J.Jaunzems, 1941; S.Cimermanis, 1969), - Vidzemes rietumdaļā pārsvarā ir rijas ar četrslīpju jumtu bez nojumēm, Vidzemes Centrālajā augstienē dominē rijas ar nojumēm, kuras balsta stabi, guļbalķu sienas vai arī abu apvienojums, bet Ziemeļaustrumvidzemē visbiežāk celtas rijas ar divslīpju jumtu un nojumi, kura balstās uz stabiem. Pastāv arī daudzveidīgas pārejas formas, sevišķi apvidu robežjoslās.

Pamatojoties uz atziņu, ka rija kā celtnes tips sākotnēji ir bijusi vientelpas cirtnis, kas vēsturiskās attīstī-

bas gaitā ieguvis "piedarītu" piedarbu (turklāt šī "piedarīšana" vēl ilgi saglabājusies kā būvpaņēmieni lielākajā daļā objektu, kuros abas telpas - rijs un piedarbs - celtas vienlaikus), un ka šai divtelpu ēkai Vidzemes Centrālajā augstienē bijusi tendence paplašināties uz dažādi ierīkotu nojumju rēķina, varam izdarīt secinājumu, ka eksponēšanai Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja Vidzemes sētā vispiemērotākā būtu rijs ar dažādos konstruktīvajos risinājumos piebūvētām nojumēm. Novietota vienā no muzeja Vidzemes sētas reljefa augstākajiem punktiem, šāda rijs organizētu kompleksa apbūvi atbilstoši vietas un laika tradīcijām.

P.Liepa

ETNOGRĀFISKO MATERIĀLU VĀKŠANA GULBENES RAJONĀ

Gulbenes vēstures un mākslas muzejs dibināts 1978. g. 1. jūlijā kā Alūksnes novadpētniecības un mākslas muzeja filiāle. Patstāvīgi muzejs strādā kopš 1982.g. 1. janvāra. Tā kā Gulbenes raj. atrodas baltu un Baltijas somu tautu senu aktīvu kontaktu zonā, tā iedzīvotāju etniskais sastāvs (it īpaši Lejasciema apkārtnē), materiālā un garīgā kultūra un dzīves veids jau daudzus gadus ir etnogrāfu un valodnieku uzmanības centrā. Etnogrāfisko problēmu skaidrošanai rajona ciemi dod bagātu avotu bāzi, jo, no vienas puses, novadam raksturīgajās zemnieku sētās vēl atrodami vērtīgi senās materiālās kultūras objekti, bet, no otras puses, tajos norisinās aktīvs jauncelšmes darbs, kas rada jaunas kultūras un sadzīves iezīmes.

Lai saglabātu šo avotu bāzi nākamajām paaudzēm, muzeja darbinieki organizē izbraukumus seno darbarīku, istablietu un citu sadzīves priekšmetu apzināšanai, uzskaiti un savākšanai.

Par plānotajiem braucieniem un to mērķiem ciemu iedzi-

votājus informē ar rajona laikraksta "Dzirkstele" starpniecību. Tajā publicē arī rakstus par vietējo etnogrāfisko materiālu nozīmi un nepieciešamību tos saglabāt vai nodot muzejam. Tiek norādītas arī vācamo priekšmetu grupas, piemēram, dažādi darbarīki, istablietas u.c. Cilvekus, kuri, pārceļoties uz jaunām dzīvesvietām, atstāj vecās lauku mājas, lūdz paziņot par to muzejam un nodot tam jaunajā vietā nevajadzīgos etnogrāfiskos priekšmetus. Šo rakstu iedarbība ir pozitīva, jo daļa iedzīvotāju sniedz muzejam lūgtās ziņas.

Etnogrāfisko priekšmetu apzināšana, uzskaitē un vākšanā muzejam palīdz aktivisti - novadpētniecības darba entuziasti. Pēc brīvā laika iespējām, pieredzes un zināšanām viņus var iedalīt trīs grupās. Pirmajā grupā, kura sabiedriskajam darbam var veltīt visvairāk laika, ietilpst galvenokārt pensionāri. Tie ir A. Burka, J. Kučers un O. Ozoliņa Lejasciemā, P. Kronis un A. Tīlītis Tirzā, A. Liede un Kolušu ģimene Adulienā, O. Miezītis Galgauskā u.c. Daļa no viņiem uzkrājuši lielu pieredzi un zināšanas novadpētniecības darbā.

Otrajā grupā ietilpst cilvēki spēka gados, piemēram, H. Breikšs, S. Molotanovs un I. Vēverbrante Gulbenē, U. Pabērzs Galgauskā, J. Liepa un A. Zvaigznekalns Tirzā u.c. Šiem cilvēkiem ir arī plašas zināšanas par novada vēsturi, amatniekiem (galdniekiem, audējām, nandariem) un viņu darbu. Atmiņas, kuras daži no muzeja darba aktivistiem jau uzrakstījuši, būs nozīmīgs attiecīgo laikposmu dzīves un darba atspoguļojums un izziņas avots.

Trešajā grupā ieskaitāmi jaunie novadpētnieki - Gulbenes l. vidusskolas un citu skolu audzēkņi. Viņi ir muzeja pašreizējā aktīva maiņa un perspektīva.

Aktivisti savākuši un nodevuši muzejam daudz priekšmetu, starp kuriem īpaši gribas minēt pazīstamā Lejasciema podnieka Gustava Ozoliņa darinātos māls traukus, dažādas svēršanas ierīces, linu un vilnas apstrādes rīkus, aizjūga piederumus, audumus, adījumus, apģērbu, rotaslietas. No dāvinātajām tekstilijām muzejā veidojas Malienas šatiera segu, galdautu, dvieļu u.c. priekšmetu kolekcija.

Gulbenes rajona austrumu un ziemeļaustrumu daļas iedzīvotāju tradicionālajā materiālajā kultūrā ir daudz kopīgu elementu ar kaimiņos esošās Latgales iedzīvotāju materiālo kultūru, bet rietumu daļā (Druvienā, Rankā) - ar Vidzemes vidieni.

Pedējo gadu veiksmīgākie vākumi bijuši Stāmerienas ciema "Lūros" (19.gs. beigu svāri), "Lejaskokaros", "Kalniņos" un "Ķempos" (19.gs. beigu - 20.gs. sākuma pūra lāde, skapis, gultas, galds, labības kuļšanas piederumi, kubuli, zvejas rīki), Tirzas ciema "Ziemeļos" (19.gs. beigu - 20.gs. pirmās puses kokasu rati, ragavas, koka arkli, ecēšas, riņas un piederība piederumi), "Tilēs", "Rogās", "Dārtiņā" (19.gs. - 20.gs. pirmās puses koka dakšas, grābekļi, spriguli, egļu zaru ecēšas, izkaptis, sirpji, kokasu rati, stelles, koka trauki, virvju vijamā ierīce), Jaungulbenes ciema "Gundegās" (koka tapām satapatoti 19.gs. vidus pūra lāde un galds, 20.gs. pirmo gadu desmitu vienkocis, kubuli, vērppjamais ratiņš un aušanas rīki, biškopības piederumi, mūzikas instrumenti), Daukstu ciema "Vēršukalnā" (19.gs. rotāta pūra lāde, 20.gs. 20.-30. gadu skapis, gultas, galdi, krēsli), Druvienas ciema "Jaunkalniņos" un "Mežkleivās" (19.gs. beigu - 20.gs. pirmās puses stelles, šķieti, istabas iekārtas piederumi, rokas dzirnavas, baļķu ragaviņas, arkli, atsperu ecēšas, maizes lizes, abras), Sinoles ciema "Rožlejās" (ar rokām darbināma 19.gs. lina maļamā mašīna, lina apstrādes piederumi, gulta, loki), Galgauskas ciema "Ūsiņos" un "Siņos" (19.gs. beigu un 20.gs. pirmās puses apgaismošanas piederumi, kumode ar spoguļi, riņas un piederība piederumi), Beļavas ciema "Pārļukalnā" (20.gs. pirmās puses izbraucamie rati, sviesta kuļamā kaste u.c. mājsaimniecības piederumi).

Šo zemnieku māju vairums ir bijušās vecsaimniecības, kuru guļbūves ēkas celtas 19.gs. beigās un 20.gs. sākumā. Daļa no tām ir arī 20.gs. 20.gadu jaunsaimniecības. Vecsaimniecību lielākajā daļā ēku izvietojums ir pārdomāts. Tās celtas iespējami skaistās vietās, kur tuvumā upe vai ezers, vai arī rakts dīķis. Ap ēkām stādīti augļu dārzi, košuma

krūmi, puķes, gar māju iebraucamiem ceļiem alejas. 20. gadu jaunsaimniecībās ēku vietas izvēle un izvietojums praktiskā ziņā nereti atpalliek no vecsaimniecībām. Acīmredzot jaunsaimnieku mājās rocības, laika un darbaspēka trūkums daudz ko ierobežoja.

Muzeja aktivisti - fotogrāfi S.Molotans, A.Začs, A.Burka, A.Zilveris raksturīgākās ēkas un etnogrāfiskos priekšmetus fotografē. Perspektīvā plānojam arī sētu plānu uzņemšanu un ēku uzmerīšanu.

Iegūtie etnogrāfiskie priekšmeti liecina, ka to izgatavotāji un lietotāji centušies pārdomāti apvienot lietišķo un skaisto. Tas sakāms gan par zemnieču austajiem audumiem un zemnieku izgatavotajiem darbarīkiem un saimniecības priekšmetiem (neprasme izgatavot zemniekam ikdienā vajadzīgās lietas tika uzskatīta par īsta saimnieka necienīgu), gan arī par amatnieku taisītajām istablietēm. Esam atraduši vairākus kāda prasmīga meistara darinātus gaumīgus 19.gs. beigu un 20.gs. sākuma zemnieku istabas iekārtu komplektus.

Gulbenes muzejs ieguvis ap 500 etnogrāfisku priekšmetu un par tiem nepieciešamās ziņas. Kolekcijas papildināšana turpinās.

S.Lūsis

LOKU UN SLIEČU LIEKŠANA DAŽOS LATGALE UN VIDZEMES APVIDOS

Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja darbinieki pēdējo divu gadu ekspedīcijas Latgalē un Vidzemē turpināja vākt ziņas par lauku iedzīvotāju dažādiem amatiem, tajā skaitā par aizjūga un ratu riteņu loku, kā arī ragavu slieču liekšanu. Iegūtais materiāls, kas attiecas galvenokārt uz 20.gs. 20.-30. gadiem, ļauj precīzāk parādīt loku un slieču liecēju darbību un tās izplatību, sniedz informāciju par

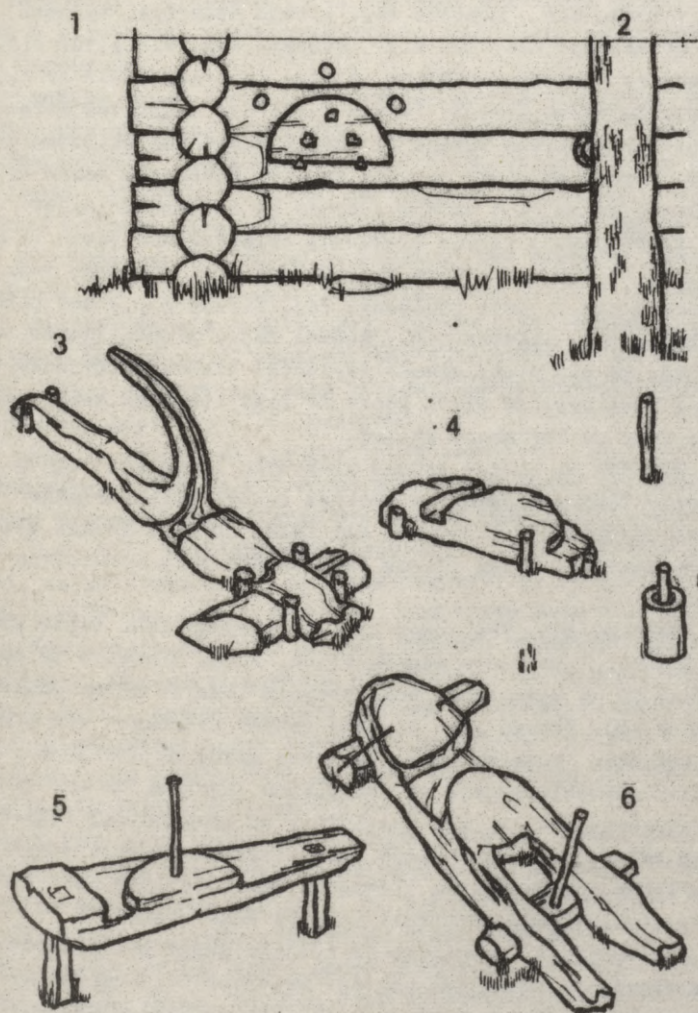
liecama ierīču dažādām konstrukcijām, sutināšanas un liekšanas variantiem, kā arī par darbarīku un papēmienu lokālajiem nosaukumiem.

Ar loku un slieču liekšanu tajā laikā nodarbojās gan drīz katrā pagastā. Lieca gan zemnieki savu saimniecību vajadzībām, gan kokamatnieki pārdošanai tuvākajā apkārtnē vai tirgos. Vidzemē daudz neapstrādātu ratu riteņu loku un ragavu slieču ievada no Latgales. Tos iepirka amatnieki, kas izgatavoja ratus, riteņus un ragavas.

Pušu saimniecības vajadzībām liecamos kokus zemnieki sutināja dažādi: vasarā siltākā laikā tos iegremdēja stāvošā ūdenī (Balvu raj. Rugāju c.p.), vienu vai vairākas nedēļas turēja zirgu mēslu kaudzē (Madonas raj. Bērzaunes, Kalsnavas c.p.), bet biežāk sutināja pirtīs (Gulbenes raj. Druvienas c.p., Alūksnes raj. Bejā, Preiļu raj. Silajāņu c.p., Balvu raj. Rugāju c.p.). Dažkārt kokus sutināja rijās vai maizes krāsnīs (Madonas raj. Kalsnavas c.p., Krāslavas raj. Aulejas c.p.), kur tos kādu stundu paturēja, vai arī 4-5 stundas vārija lielākā katlā (Gulbenes raj. Tirzas c.p.).

Izsutinātos loku un slieču kokus lieca uz īpašām liektuvēm, kas pēc novietojuma iedalāmas vairākās grupās: 1) vertikālas pie kādas celtnes ārsienas, 2) vertikālas uz zemes, 3) horizontālas uz zemes, 4) horizontālas uz stabiem vai paliktņiem.

Taisot pirmās grupas liektuves (19.att.:1), pie balķu gulbūves celtnes ārsienas piestiprināja no pabiezas plankas darinātu aizjūga lokiem atbilstošu formu. Virs tās balķos puslokā ieurba vairākus caurumus koka tapu iedziņāšanai. Parasti liecamā forma atradās apmēram 20 cm no pakša, veidojot starp pakšu un formu spraugu, kurā stingri iekļilēja liecamā koka galu. Ar rokām liecot sagatavi, tā pakāpeniski piegūla formai. Lai koks neliektos atpakaļ, no virspuses to zināmos stāvokļos nostiprināja ar tapām. Forma vienmēr atradās tādā augstumā, lai liecājam būtu ērti darboties (70-100 cm virs zemes). Šādas liektuves biežāk konstatētas pie riju vai pie darbu sienām (Alūksnes raj. Bejā un Pededzes c.p., Balvu

19. ATT.

raj. Viksnas c.p., Limbažu raj. Ainažu apkārtnē, Madonas raj. Bērzaunes, Liezeres c.p., Stučkas raj. Vietalvas c.p.) un gandrīz vienmēr ierīkotas tā, lai atrastos saulē un lai tām nelītu virsū lietus. Vasarā saliektās sagataves atkarībā no laika apstākļiem turēja uz formām vienu vai vairākas nedēļas. Rudenī un ziemā labības un līnu žāvēšanas laikā loku un slieču kokus rijā varēja sutināt un izliektos kaltēt.

Retāk pirmās grupas liektuves atrastas pie klēts (Alūksnes raj. Annas c.p., Cēsu raj. Vaives c.p., Madonas raj. Kalsnavas c.p.), kūts (Gulbenes raj. Tirzas c.p.) vai pirts (Gulbenes raj. Litenes c.p., Ludzas raj.) sienas. Tomēr iespējams, ka pie pirts sienām ierīkotās liektuves bijušas samērā izplatītas, jo pirti tāpat kā rijā liecamos kokus varēja sutināt un izliektos kaltēt.

Dažkārt uz pirmās grupas liektuvēm lieca arī ragavu slieces. Tādā gadījumā pie celtnes sienas piestiprināja sliecei atbilstošu formu vai arī tālāk no loka formas sienā ieurba caurumus tapām slieču koka tālākā gala nostiprināšanai.

Madonas raj. Vestienas c.p. kā aizjūga loku otrās grupas liektuve izmantota augoša kļava, kuras diametrs 52 cm. Apmēram 70 cm virs zemes koka stumbrā iedzīts zirga pakavs (19.att.:2). Pakava lokā liecējs iebāza sagataves vienu galu, bet otru lieca ap koku. Tad abus galus vajadzīgajā izliekuma stāvoklī sasēja ar stiepli un sagatavi tā turēja apmēram divas nedēļas. Pēc noņemšanas no koka to vēl ilgāku laiku kaltēja dzīvojamā mājā. Šis liekšanas variants atbilst literatūrā aprakstītajām liektuvēm Baltkrievijas PSR, kas izveidotas uz zemē vertikāli ierakta koka bluķa.

Konstruktīvi savdabīga ir trešajā grupā ietilpstošā ragavu slieču liektuve Ludzas raj. Zaļesjēs c.p. (19.att.:3). Tā izcirsta no bērza koka un novietota uz zemes. Sagataves vienu galu ieklēja spraugas lejasdaļā, bet brīvo galu ar rokām pielieca pie formas. Kad sagatave bija pietiekami saliekta, tās abiem galiem pienagloja kārti un lika kaltēties.

Zemnieki un kokamatnieki, kuri lokus un slieces gatavo-

ja pārdošanai, liecamos kokus lielākos daudzumos parasti sutināja pirtīs vai īpašās sautētavās, bet lieca uz sarežģītākām liektuvēm.

Samērā daudz konstatētas trešās grupas liektuves, kas novietotas uz zemes horizontāli un izgatavotas no garena (parasti ozola) bluķa, kura virspusē izcirsta loku vai slieču forma (19.att.:4). 60-200 cm sāpus no liektuves zemē iedzītas 3-4 koka tapas, kuru augstums virs zemes apmēram 60 cm. Uz tapām uzmauca 40-50 cm augstas koka caurules (muciņa - Alūksnes raj. Annas c.p.; liecamais spēka rullis - Gulbenes raj. Sinolē; mutuls - Balvu raj. Rugāju c.p.; caurulīte, kubuliņš - Madonas raj. Saikavā; katuška, luboks - Alūksnes raj. Bejā), dažkārt arī ratu riteņu rumbas (Madonas raj. Bērzaunes, Liezeres c.p., Saikavā).

Uz šīm liektuvēm parasti lieca sekojoši. Vispirms liektuves spraugā iekīlēja liecamā koka vienu galu, bet otram apmeta virves cilpu. Virves brīvo galu apsēja ap vidu caurulei, kura bija uzmaukta zemē iedzītajai tapai. Griežot cauruli, virve tinās ap to un lieca sagatavi ap formu. Kad sagatave bija jau daļēji izliekta, tās brīvo galu aizlika aiz zemē iedzītās tapas, bet cauruli uzmauca nākamajai tapai. Tā turpināja, kamēr izliecamais priekšmets bija gatavs. Darbs ritēja raiti: stundā izlieca apmēram 10 aizjūga lokus. Bija arī nedaudz atšķirīgāki liekšanas paņēmieni.

Vietējie iedzīvotāji uzskata, ka liektuves ar cauruli Rugājos ir vecākais liektuvju veids.

Vairāk nekā iepriekšējās konstatētas ceturtais grupas liektuves, kas balstītas uz stabiem un kurām formas centrā iedzīta dzelzs tapa (19.att.:5). Liecamo koku vispirms iekīlēja, bet dzelzs tapu aizķēra ar bomi, kura galam pie liektuves piestiprināja ķēdi. Ķēdes otru galu pievienoja sagataves brīvajam galam. Griežot bomi ap liektuvi, ķēde savilkās un piespieda sagatavi pie formas. Uz šādām liektuvēm vairumā izgatavoja gan aizjūga un riteņu lokus, gan ragavu slieces. Visbiežāk tās atrastas Balvu raj. Rugāju c.p., retāk citur (Alūksnes raj. Bejā, Cēsu raj. Vecpiebalgas c.p., Gulbenes

raj. Druvienas c.p., Krāslavas raj. Indras c.p., Madonas raj. Saikavā, Preiļu raj. Silajāņu c.p.).

Konstruktīvi atšķirīga liektuve loku liekšanai atrasta Alūksnes raj. Pededzes c.p. Tās lokveida forma izcirsta blūķa vienā galā ar izliekumu pret to (19att.:6). Formā iekšlēja liecamā koka vidusdaļu, nevis vienu galu, kā tas bija citās liektuves. Tādējādi formai pielieca vispirms sagataves vienu, bet pēc tam otru galu. Blakus liektuvei atradās pirts, kurā sutināja loku kokus un kalēja izliektos.

Pierakstīti arī liektuvju lokālie nosaukumi: liecamais - Alūksnes raj. Pededzes c.p., Gulbenes raj. Tīrzas c.p., Madonas raj. Bērzaunes un Liezeres c.p.; liektuve - Cēsu raj. Vecpiebalgas c.p., Krāslavas raj. Indras c.p.; loka veidne - Madonas raj. Praulienas c.p.; lakans - Alūksnes raj. Pededzes c.p.; gibalo - Alūksnes raj. Pededzes c.p.; gbalo - Krāslavas raj. Indras c.p.; lagrieta - Krāslavas raj. Asūnes c.p.; lagriete - Gulbenes raj. Sīnolē, Preiļu raj. Silajāņu c.p.; lagriets - Alūksnes raj. Pededzes c.p.; Gulbenes raj. Druvienas c.p., Madonas raj. Praulienas c.p.; krivina (ragavu slieču liektuve) - Ludzas raj. Zaļesjes c.p.

I. Madre

G. ELIASA JELGAVAS VĒSTURES UN MĀKSLAS MUZEJA TAUTAS LIETIŠĶĀS MĀKSLAS STUDIJAS "ATSPOLE" DARBĪBA ETNOGRĀFISKO MATERIĀLU VĀKŠANĀ UN POPULARIZĒŠANĀ

Latvijas PSR kopš 50. gadu vidus izveidojusies un kļuvusi par ikdienas nepieciešamību tautas lietišķās mākslas attīstības veicināšanas un popularizēšanas darba svarīga forma - praktiskā darba veicēju, tautas lietišķās mākslas meistaru kolektīvu sadarbība ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfiem un republikas muzeju darbiniekiem. G. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzeja

Tautas lietišķās mākslas studija "Atspole" ir kolektīva, kurā dzīvē šī sadarbība izpaužas visaktīvāk un devusi labus rezultātus. Nolūkā rosināt citus tautas lietišķās mākslas meistaru kolektīvus sniedzam šo nelielo pārskatu par dažiem mūsu sadarbības aspektiem.

G. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā tautas lietišķās mākslas kolektīvu noorganizēja 1958. g. kā aušanas un rokdarbu pulciņu. Tā vadību uzticēja Ilgai Madrei. 1965. g. pulciņš ieguva Tautas lietišķās mākslas studijas goda nosaukumu.

1983. g. Tautas lietišķās mākslas studija "Atspole" strādāja 114 dalībnieku, no kuriem 60 piešķirts Tautas daiļamata meistara goda nosaukums. 72 studijas dalībnieki dzīvo Jelgavā, 17 Jelgavas rajonā un 25 Rīgā. 29 studijas dalībniekiem ir augstākā vai nepabeigta augstākā izglītība, 67 - vidēja, 18 - nepabeigta vidējā. 96 studijas dalībnieki gatavo tekstilijas (auž, ada, izšuj, mezglo, knipelē), 8 - veido keramiku, 6 - apstrādā koku un 11 - dzintaru. Daži studijas dalībnieki strādā vairākos žanros.

Nepieciešamību organizēt Jelgavā tautas lietišķās mākslas meistaru kolektīvu radīja pati dzīve. Pilsēta, tās muzeja krātuves un kolekcijas Lielā Tēvijas kara beigu posmā kaujās tika iznīcinātas. Uzsākot atbrīvotās Jelgavas jauncelami, liela vērība tika veltīta arī kultūras un mākslas attīstībai, darbaļaužu estētiskajai audzināšanai.

Atjaunojamā muzeja etnogrāfiskos fondus paredzēja komplektēt no ekspedīcijās iegūtā materiāla un no Padomju Latvijas tautas lietišķās mākslas meistaru darinājumiem, kuri veidoti, balstoties uz gadsimtos izstrādātām tradīcijām.

"Atspoles" sadarbība ar Jelgavas muzeju sākās no tās dibināšanas dienas, jo kā radcēš darba avotus studija izmantoja muzeja fondus un bibliotēku. 50. gadu beigās Jelgavas muzejā vēl bija maz zinātnisko darbinieku, bet speciālista etnogrāfija vispār nebija. Tādēļ kā etnogrāfisko materiālu vācēja muzeja ekspedīcijās piedalījās aušanas un rokdarbu pulciņa (vēlāk studijas) vadītāja.

Pirms sāku strādāt muzejā, pamatzināšanas etnogrāfisko materiālu vākšanā jau biju ieguvusi, sadarbojoties ar Latvijas PSR Vēstures muzeju un piedaloties Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfijas sektora rīkotajās ekspedīcijās dažādos republikas rajonos. Zināmas iemaņas bija gūtas arī pētnieciskajā darbā.

"Atspoles" vadītājas darbā liela nozīme ir Jelgavas muzeja kolektīva atbalstam, rajona iedzīvotāju atsaucībai, kā arī kontaktiem ar tautas daiļamata meistariem visā republikā. Kontakti veidojas, strādājot kā konsultantei E. Melngailā Republikas Tautas mākslas un kultūras izglītības darba zinātniski metodiskā centra uzdevumā un darbojoties kā Jelgavas rajona lietišķās mākslas pulciņu virsvadītājai.

Praktiskā darba iemaņas, tekstiliju darināšanas tehniku un novada tautas mākslas tradīciju pārzināšana, ieinteresētība tautas lietišķās mākslas attīstīšanā un aizraušanās ar to, kā arī uz pārbaudītām zinātniskām metodēm dibināta sistematiska materiālu vākšana par sava novada tautas mākslu ir katra pulciņa un studijas vadītāja darba pamatprasības.

"Atspoles" veikumā iezīmējas trīs galvenie virzieni: mācību un metodiskais, radošais un propagandas darbs, kuros kā pamatbāzi izmanto muzeja fondu kolekcijas.

Mācību un metodiskajā darbā vispirms iekļauta amata meistarības apguve praktiskajās nodarbībās, kam seko tradicionālās tautas lietišķās mākslas mantojuma nopietna izpēte. Studijas dalībnieki izstrādā un nodod muzejam mācībās analizēto teorētisko jautājumu aprakstus un tekstiliju darināšanas tehniskos paugus.

Radošajā darbā studijas dalībnieki cenšas izstrādāt darinājumus, kas atbilstu mūsdienu visplašāko tautas masu dzīves veidam un estētiskajiem ideāliem (ņemot vērā lietu praktisko un dekoratīvo lomu, cilvēku vai telpu, kam priekšmets domāts, sevišķi uzsverot ansambļa nepieciešamību).

Darinājumu kompozicionālajam veidojumam studijas dalībnieki ierosmi gūst novada senajās tautas mākslas tradīcijās (priekšmetu lietderībā, saistībā ar dabu, vietēja un vien-

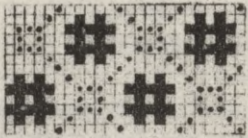
kāršā materiāla izmantošanā). Ekspedīcijā Zaļenieku ciemā iegūtie cimdū raksti redzami 20.att.:1-6, bet 20.att.:7-10 - studijas dalībnieču radošais darbs - cimdi, kas adīti, izmantojot ekspedīcijā zīmetos rakstus.

"Atspoles" labākos darinājumus kā dāvanas vai pirkumus savos fondos ieguvis Ģ.Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejs, Latvijas PSR Vēstures muzejs, Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs, PSRS tautu Valsts etnogrāfijas muzejs Ļeņingradā u.c.

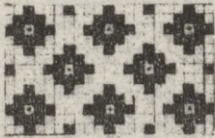
Propagandas darbā ietilpst kolektīva organizētās atskaites, ceļojošās, sadarbības, propagandas, apmaiņas, personālās izstādes, kā arī līdzdalība pilsetas, republikāniskajās, Vissavienības un ārzemju izstādēs. Studijas dalībnieki ik gadus nolasa 25-30 lekcijas, rīko tematiskus vakarus, tikšanās, sniedz konsultācijas. Atzīmējams "Atspoles" 12 dalībnieku aktīvais darbs, vadot lietišķās mākslas pulciņus Jelgavā un Jelgavas rajona, kā arī praktiskos darbus skolās. Studijas dalībnieku darinājumus publicē žurnāls "Padomju Latvijas Sieviete". Regulāri tiek rīkotas ekspedīcijās iegūto materiālu propagandas izstādes.

Ar ekspedīcijās iegūto materiālu papildināti tie pētnieciskie darbi, kurus veic Jelgavas muzejā: "Zemgales sieviešu tradicionālā tērpa izplatība, darināšanas, rotāšanas un valkāšanas tradīcijas" un "Zemgales cimdū darināšanas, rotāšanas un valkāšanas tradīcijas". Savāktais materiāls popularizēts arī muzeju darbinieku etnogrāfu konferencēs noliktajos referātos: "Zemgales etnogrāfiskā tērpa jostas", "Audumu darināšana Jelgavas rajona Ausmas ciemā", "Zemgales cimdū darināšanas un valkāšanas tradīcijas", "Krāsošana ar augu krāsvielām Zemgalē".

Viens no nozīmīgākajiem pasākumiem, kurā rezumēja "Atspoles" sadarbību ar zinātniskās pētniecības iestādēm, bija 1983.g. oktobrī Jelgavas muzejā iekārtotā studijas darinājumu, ekspedīcijās savākto, metodisko un publicēto materiālu izstāde. Tas bija arī viens no starprepubliku zinātniski praktiskās konferences "Tautas mākslas vēstures un attīsti-

1

2

3

8

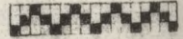

7

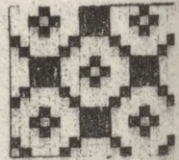

9

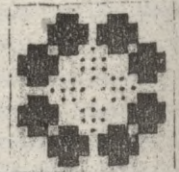
20. ATT.

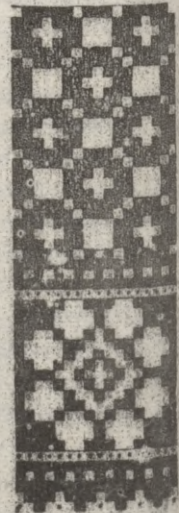
4

5

6

10

bas problēmas" pasākumiem (konferenci rīkoja Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts, ražošanas apvienība "Dailrade" un E.Melngaiļa Republikas Tautas mākslas un kultūras izglītības darba zinātniski metodiskais centrs). Daļa konferences dalībnieku atbrauca uz Jelgavu, piedalījās izstādes analīzēšanā un pozitīvi novērtēja "Atspoles" veikumu.

"Atspoles" kolektīva sadarbība ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfiem un republikas muzejiem turpinās. 1984.g. jūlijā paredzēta Vēstures institūta etnogrāfijas nodaļas un Ģ.Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzeja kopīga ekspedīcija Dobeles un Jelgavas raj. dienviddaļās, kurā aktīvi piedalīsies arī "Atspoles" pārstāvji.

I.Madre

KRĀSOŠANA AR AUGU KRĀSVIELĀM

Ģ.Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzeja ekspedīcijās sistemātiski tiek vāktas ziņas par krāsošanu ar augu krāsvielām. Tās attiecas uz 19.gs. beigām un 20.gs. sākumu un atspoguļo gan teicēju atmiņas, gan pašu pieredzi krāsošanas darbā. Ekspedīcijās iegūtos, muzeja fondos un zinātniskajā arhīvā nodotos materiālus savā radošajā darbā izmanto Tautas lietišķās mākslas studija "Atspole", tā nodrošinot novada tautas kultūras mantojuma lietderīgu lietošanu mūsdienu tautas lietišķajā mākslā.

Informācijā aplūkotās ziņas iegūtas Jelgavas rajona Ausmas, Cenu, Glūdas, Līvērzes, Platones, Sesavas, Svētes, Vircavas un Zaļenieku ciemā, kā arī Dobeles raj. Penkules un Tērvetes ciemā. Materiālu vākšana turpinās.

Līdz šim aptaujātas 103 personas. No tām 43 stāstīja par savu darbu, 23 - par to, kā krāsojusi māte, 27 - par to, kā krāsots viņu jaunībā 20.gs. 20.-30. gados. 10 informatores ar augu krāsvielām vēl krāsoja ekspedīciju laikā. Visizsmē-

ļošākās ziņas iegūtas par Ausmu (Vilci) (48 teicēji), Sesavu (16 teicēji), Zaļeniekiem (14 teicēji), Platoni (10 teicēji) un Tērveti (9 teicēji).

No muzejam iegūtajiem audumiem un adījumiem augu krāsvielās 19./20.gs. mijā krāsoti 25%, 20.gs. pirmajos četros gadu desmitos - 20%, 40. gados - 25%, 50. gados - 5%, 60. gados - 5%, 70. gados - 2% (šajos gados ar augu krāsvielām vairs krāsoja tikai vecākās paaudzes teicēji).

Mūsu savāktie dati liecina, ka līdz pat 19.gs. beigām galvenokārt ar augu krāsvielām krāsoja Glūdā, Lielplatonē, Lielvircaivā, Livbērzē, Pēterniekos, Sesavā, Svētē, Tērvetē, Vilcē, Zaļeniekos. 19.gs. otrajā pusē sāka lietot ķīmiskās krāsvielas un seno krāsošanas papēmienu izmantošana samazinājās, jo tie bija ļoti darbietilpīgi un prasīja daudz laika. Tomēr vecākās paaudzes zemnieces līdz 20.gs. 30. gadu vidum bieži vien vēl krāsoja ar augu krāsvielām. 40. gados, it īpaši Lielā Tēvijas kara laikā, kad bija grūtības ar ķīmisko krāsvielu iegādi, no jauna uzplaukst krāsošana ar augu krāsvielām. Kopš 40. gadu beigām, kad atkal var viegli nopirkt ķīmiskās krāsas, augu krāsvielas pamazām aizmirst, "jo ar tām bezgala liela noņemšanās".

Pēdējos 10 gados ar augu krāsām laukos strādā tikai nedaudz sieviešu, īpaši lietišķās mākslas pulciņu dalībnieces un audējas vai adītājas, kurām patīk ar augu krāsām iegūstamie toņi.

70. gados darbs ar augu krāsvielām tiek celts godā tautas lietišķās mākslas pulciņos un Tautas lietišķās mākslas studijās.

Ar augu krāsvielām krāsoja tikai vilnas dziju. Ja grībēja tīru toni, tad krāsoja savērptu dziju. Ja toni vēlējās nenoteiktu, tad krāsoja izmazgātu vilnu, sajaucot kopā dažādi nokrāsotās vilnas, tās sakārša un savērpa. Augu krāsvielās krāsoto dziju visvairāk lietoja adījumiem (cimdiem un zeķēm), apģērbu audumiem, segām un lielajiem lakatiem, kurus auda mājās.

Kā krāsošanai iecienītie augu materiāli minēti pelēko

alkšņu mizas (visas teicējas), melnalkšņu mizas, sīpolu mizas, kartupeļu laksti, pupu laksti, ozolu mizas, bērzu gremzdi, krūkļu mizas, dzeltenās pipenes, ievu ogas, siena smalkumi, suniši, rudzu zelmenis (asni), tomātu lapas un pazarietes, mēles - zilā krāsā (lapas 3-4 dienas raudzēja urīnā), liepu ziedi, cūkpieņu ziedi un viss augs, madaras, krūkļu ogas, melleņu ogas, mežābeļu mizas, kumelītes (viss augs). Svaigos materiālos krāsoja, ja lietoja mizas. Ziedus, lapas un visu augu kaltēja.

Nokrāsoto materiālu kodināja pelnu sārmā, skābu kāpostu sulā, piena sūkalās, purva rāvā, urīnā, alaunā (baltajā alaunā - gaišos, dzeltenos un sārtos toņus; zilajā alaunā - vara vitriolā - vidēji tumšos, zaļos, brūnos toņus; zaļajā alaunā - tumšos, pelēkos, brūni zaļos, zilos, sarkani brūnos toņus).

Dabiskos kodinātājus (sūkalas, kāpostu sulu) pielēja krāsošanas procesā. Dažus krāsvielu augus (sīpolu mizas, pelēko un melnalkšņu mizas, ozolu mizas u.c.), ielikta stingri nosietā podā ar urīnu, pirms krāsošanas turēja 1-3 dienas siltā vietā ūdenī. Pēc tam šķidrumu izkāsa un tajā vārīja dziļu. Ja dziļu kodināja pirms krāsošanas, to kopā ar urīnu vai maizes ieraugu turēja (raudzēja) stingri nosietā podā 1-3 dienas. Pēc tam dziļu vārīja izvēlētās krāsas šķidrumā. Tumšu un spilgtāku toņu iegūšanai krāsoja 2-3 reizes, pa starpai atdzesējot.

Ķimikālijās dziļu kodināja pirms krāsošanas. Ja kodināja divās dažādās ķimikālijās, tad vispirms nokodināja pirmajā, nokrāsoja un izžāvēja. Pēc tam kodināja otrajā ķimikālijās un krāsoja vēlreiz jaunā krāsošanas šķidrumā.

Ja nokrāsoto materiālu skaloja ūdenī, krāsa nemainījās. Ja nedaudz paturēja sārmā, tonis kļuva tumšāks, sārtāks. Materiālu pusstundu skalojot skābē, tā tonis kļuva gaišāks un zaļganāks.

Ekspedīcijās savāktās ziņas par krāsošanu ar augu krāsvielām ir visai bagāts ierosmes avots lietišķās mākslas pulciņu un studiju dalībniekiem. To plaši izmanto Jelgavas ra-

jona ciemos strādājošie pulciņi un muzeja Tautas lietišķās mākslas studija "Atspole". Rajona daiļamatnieki, liekot lietā iepriekšējo paaudžu uzkrātās zināšanas un kultūras vērtības, gan mēcās no tām, gan meklē jaunas radoša darba iespējas, izmēģina agrāk neizmantotu augu, ogu, lapu u.c. materiālu krāsojošās īpašības. Augu krāsvielās nokrāsotus materiālus jelgavnieki izmanto 25% audumu un 10% adījumu. Balstoties uz darba pieredzi, "Atspoles" dalībnieces izstrādā krāsošanas metodiskos materiālus, kurus nodod muzeja zinātniskajā arhīvā.

Muzeja un "Atspoles" sadarbība progresīvā kultūras mantojuma izzināšanā, izlietošanā jaunu vērtību radīšanai un šo vērtību propagandā kļuvusi par Jelgavas rajona un pilsētas kultūras dzīves nepieciešamību un neatņemamu sastāvdaļu.

E. J. Morkūns

LATVIJAS UN LIETUVAS VĒJDZIRNAVU BŪVĒTĀJU SAKARI 19.GS. BEIGĀS UN 20.GS. PIRMAJĀ PUSĒ

Gadu gaitā apsekojot un pētot Lietuvā esošās vējdzirnavas, sakrājies materiāls, kurš sniedz dažas ziņas par latviešu un lietuviešu tautības meistarū sadarbību Lietuvas vējdzirnavu celtniecībā. Pētījumi par vējdzirnavām Lietuvā vēl nav pabeigti. Tādēļ pašlaik nevaram precīzi pateikt, kādu vietu Lietuvas dzirnavniecībā ieņem latviešu cilmes (un arī no Latvijas ieceļojušie citu tautību) būvmeistari un dzirnavnieki, kādas bijušas savstarpējas pieredzes apmaiņas ceļā pārņemtās tehniskās novitātes un to praktiskais lietojums. Ar šajā izdevumā publicēto informāciju vēlamies piesaistīt pētnieku uzmanību faktam, ka Lietuvā līdzās lietuviešiem darbojušies arī latviešu izcelsmes būvmeistari, dzirnavnieki, darbuņēmēji, kuri ar savu amata un organizatorisko prasmi deva ieguldījumu Lietuvas dzirnavniecībā.

Pēc Lietuvā savāktā faktu materiāla dažbrīd grūti pateikt, vai dzirnavu būvētāji bijuši latvieši, vācieši vai lietuvieši. Bet tieši šim faktoram ir svarīga loma, lai pareizi noskaidrotu citu tautu valodu ietekmi lietuviešu dzirnavniecības terminu izveidē. Šai sakarā jāievēro, ka lietuvieši, kuru absolūtais vairums bija katoļi, visus protestantus, kas savukārt gandrīz vienmēr bija cittautieši, dēvēja par vāciešiem. Tā notika ar dzirnavnieku starpā plaši pazīstajiem Vinkleriem un Jansoniem. Vinkleri, piemēram, darbojās Pakrojas rajona Pašvintīņu miestā un Gedminu ciemā, kā arī Radvilišķu rajona Paežeru un Voskoņu ciemā. Arhīvu dokumentos parasti minēti tikai uzvārdi, retumis norādīta guberņa, no kuras meistars ieradies, bet tautība vispār nav pierakstīta. Buržuāziskās Lietuvas gados, sāņemot valsts atļauju dzirnavu celšanai, bija jāizpilda anketa, kurā vajadzēja norādīt savu pavalstniecību, bet ne tautību. Tādēļ, nepievērēot īpašu uzmanību dokumentos ierakstītajiem uzvārdiem, gandrīz nav iespējams noskaidrot Lietuvas pavalstniekus - latviešus. Dokumentos nefiksēto datu dēļ ir grūti izvērtēt arī latviešu devumu Lietuvas dzirnavniecības terminoloģijas tapšanā.

Apkopojot dažādu avotu sniegtos faktus, redzam, ka latvieši bieži ir bijuši vāciskās terminoloģijas izplatītāji lietuviešu vidū. No tālienes atbraukušos meistarus tauta bieži vērtēja augstāk nekā vietējos. Svešie un ausij nepierastie konstrukciju un darbarīku nosaukumi nereti tika uzņemti kā atbraucēju īpaši augstas amata prasmes rādītāji. Bieži vien dzirnavu būvētāji - lietuvieši, apguvuši amata prasmi pie latviešu tautības meistariem, atgriežoties Lietuvā, līdzī nesa arī iemācītos vāciskos terminus (piemēram, Jonišķu rajona Drāsutaiču ciema meistars M. Rūdis).

Labi sava amata pratēji vairākās paaudzēs bija latviešu izcelsmes Puķertu dzimtas pārstāvji, kuri uzcēla un rekonstruēja divas vējdzirnavas Radvilišķos. Vienas no tām bija lielas, ar divstāvu mūra cokolu, bet otras nelielas, staba tipa vējenes, ko meistars uzbūvējis vecumdienās, jo "nevarē-

jis dzīvot bez dzirnavu dūkšanas". Puķerti cēluši arī Radvilišķu rajona Giedraiču un Bargaiļu ciemu dzirnavas.

Tālu izslavēts vējdzirnavu būvmeistars bija Briediķis, kurš dzimis Jonišķu rajona Krūku miestīņā un savā apskaužami garajā mūžā, pēc aculiecinieku nostāstiem, spējis uzcelt 16 vējdzirnavas.

Milš un visur gaidīts vējdzirnavu celājs bija latvietis Berijs, kurš, pēc aculiecinieku ziņām, savas darba un arī mūža dienas beidzis Radvilišķu rajona Šukoņu māla dzirnavās. Berijs strādājis daudzās tagad jau aizmirstās dzirnavās un savu aroda prasmi nodevis diviem mācekļiem - Mikalojam Jutinskim un viņa dēlam Staņislovam.

Uzņēmīgs bija Rokišķu rajona "Leibgaļu" māju īpašnieks, latviešu cilmes dzirnavnieks un būvmeistars Jānis Kauliņš, kurš amatu mācījies pie sava tēva Roberta. Pēdējais arodu apguvis Latvijā. Kauliņi uz "Leibgaļiem" pārcēla jau lietotas, 1857.g. celtas vējenes, tās izremontēja un šajās dzirnavās strādāja ilgus gadus.

Jonišķu rajonā latviešu cilmes dzirnavnieks Vilis Martinskis nopirka un izremontēja Meļņu dzirnavas. Tās bija vienas no pēdējām Lietuvā, kurās dzirnakmeņu griešanai tika izmantots vēja spēks.

Holandiešu tipa vējenes ar mura cokolu un no koka būvētu pārējo korpusu, kuras atrodas Rokišķu rajona Sipailišķu ciemā (agrākais Cukrinišķu ciems), arī cēluši latvieši.

Lietuvas vējdzirnavu īpašnieki un būvmeistari pirka savām dzirnavām gan Lietuvā ražotus metāla izstrādājumus, gan vietējo firmu ierīstus ārzemju ražojumus, gan arī iegādājās vajadzīgās detaļas tieši Latvijā.

Galvenokārt pirka smagos čuguna izstrādājumus, visbiežāk spārnu veltņa krustņus vējdzirnavu spārnu iestiprināšanai. Pakrojas rajona Geruču ciemā, bijušajā Glebavas muižā 1841.g. no akmeņiem mūrētajās vējdzirnavās bija iemontēti Rīgā izgatavots spārnu veltņa krustenis, uz kura lasāms uzraksts: "G. PIRWITZ und C^o MASCHINEN FABRIK. RIGA 1879." Biržu rajona Kupru vējdzirnavās bija iemontēta identiska detaļa

ar uzrakstu: "PHÖNIX. LIBAU 1890". Jonišķu rajona Drasutaiču ciema vējdzirnavās iemontēts no 35 km attāļajām nodegušajām Smēdenes (Latvijas PSR) dzirnavām atvestais spārnu voltņa krustenis (krustenim nav firmas zīmes). Tāpat bez firmas zīmes ir Rīgā ražotais Pakrojas rajona Deguču ciema dzirnavās iemontētais krustenis. Identiska detaļa no vecajām Elejas dzirnavām pārvesta un iemontēta Jonišķu rajona Plikišķu ciema vējenēs.

Pakrojas rajonā ir vējdzirnavas, kuras no Latvijas atvedis un Moņūnu ciemā samontējis Jāzeps Pintulis (Jozas Pintulis). Šīs vējdzirnavas, lietuviešu meistaru Grigalūna un Beinora izremontētas, stāv vēl šobaltdien.

Jāuzsver, ka vējeņu celtniecībai nepieciešamās smagās ūguna konstrukcijas Latvijā sevišķi bieži iegādājās Latvijās pierobežā dzīvojošie dzirnavnieki.

Šeit minētas tikai lielas un smagas lietas, kuru pirkšana un transportēšana iegūlusi ļaunu atmiņu. Dažreiz Latvijā pirka arī nelielu izmēru detaļas. Tā, piemēram, Radvilišķu rajona Vērišķu ciema vējdzirnavu karkasam visi metāla apkalumi piegādāti no Rīgas.

Dažu Lietuvas vējdzirnavu dibinātāji bija no Latvijas. Ir zināms, ka kāda Zedelstrēma (tautība nezināma) celtajām Jonišķu rajona Mazo Lesu ciema mūra dzirnavām bijusi moderna letaise - vēja turbīna, kura automātiski pagrieza dzirnavu cepuri pret vēju. Tā kā minēto Mazo Lesu dzirnavas cēla vietējie amatnieki, tad tagad grūti pateikt, kādu iespaidu uz vējeņu konstrukciju un celtniecību nodarbinātajiem ļaudīm bus atstājis pats Zedelstrēms. Par Rīgas muižnieka Vēnsberga naudu 1882. g. tika uzceltas Rokišķu rajona Radžūnu ciema vējdzirnavas.

No mūsu rīcībā esošā materiāla redzams, ka dzirnavnieki, būvmeistari, celtnieki apmainījušies darba pieredzē, mācījušies viens no otra, izvērtējuši dažādu konstrukciju īpašības, centušies arvien uzlabot vējdzirnavu tehniskās īpašības.

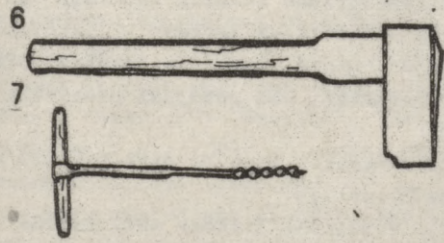
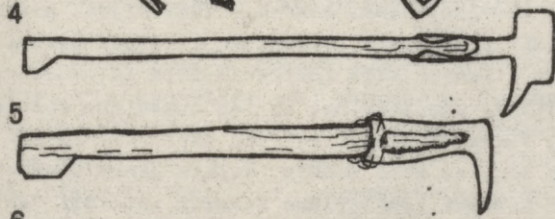
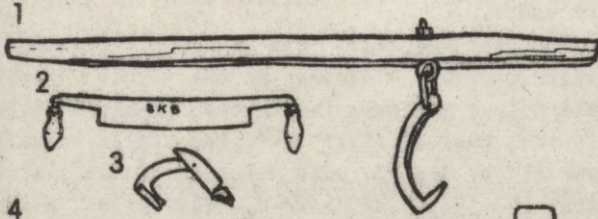
U.Niedre

SLĪPERU CIRTĒJA DARBARĪKI
LATVIJAS ETNOGRĀFISKĀ BRĪVDABAS MUZEJA FONDIEM

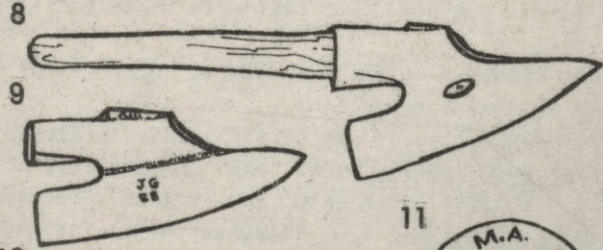
Jau vairākus gadus Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja darbinieki vāc ziņas no ļaudīm (mežacirtējiem, plostniekiem, slīperniekiem), kuru peļņas avots kādreiz bijusi kokmateriālu sagatavošana.

1982.g. vasarā saņēmām vēstuli no Vecmīlgrāvi dzīvojošā 78 gadus vecā Jāņa Ķīša, kurš rakstīja: "Nav nemaz tik sen, kad mežos un Rīgas salās klaudzēja slīperu cirtēju smāgie cirvji "janka" un platā šļute. Šie vīri bija rūdīti skarbos un aukstos vējos un saules staros nokveldināti. Nereti tie piedalījās koku pludināšanas darbos pa Daugavu, Gauju un Ventu. Apstrādājamie materiāli - slīperi, brusas, mūrļatas, dzelzceļa gulšņi tika ar šļuti gludi pēc mēra apcirsti, kā ar ēveli apstrādāti. Tagad gadu mijās maz ir atlikušies šie silkstie, stiegrainie vīri. Es vēl esmu atlicies no nedaudziem, tādēļ vēlos savas darba lietas nodot Brīvdabas muzejam, lai cilvēki redz, kā agrāk ir apstrādātas priedes un egles, kas tika iekrautas kugos un sūtītas uz Angliju, Hollandi, Vāciju. Arī pie mums tika izlietoti dzelzceļa gulšņi un tiltu koki. Mans tēvs šo darbu nostrādāja 50 gadus un es, Jānis Ķīsis, 20 gadus."

19.gs. beigās un 20.gs. sākumā līdz Rīgai atpludinātos vai citādi nogādātos kokmateriālus sašķiroja, novietoja transportam pieejamās vietās un veica pirmapstrādi - garināja pēc sortimenta, mizoja, aptēsa. Kokmateriāli tolaik bija viena no izdevīgākajām Latvijas eksportprecēm. Īpaši pasaulē tirgu tika pieprasīti tēsti materiāli. Tādēļ no agra pavasara līdz vēlām rudenim nerima slīpernieku platasmens cirvji. Aptēsamc materiālu sortiments bija plašs: angļu brusas, angļu timberi, mūrļatas, Holandes brusas, slīperi, mazie slīperi, devītnieki, angļu gulšņi, Reinzemes gulšņi, lafetes, plansoņi, vančosi.

10
JG
EB

11
M.A.
SEGLIN
RIGA

12
J. KIS.

21. ATT.

Apstrādāja galvenokārt priedi un egli, planšoņiem un vančosiem arī ozolu.

J.Ķīša darbarīku komplekts bija labā stāvoklī. Tajā ietilpa trīs sliperu cirvji - šļutes. No tām vienai (21.att.:8) sānos ovālā aplocē iecirsts izgatavotājdarbnīcas zīmogs (21.att.:11), virs kura skaitlis "91". Pēc J.Ķīša stāstījuma, Pārdaugavā bijusi Segliņa kalējdarbnīca, kuras izstrādājumus - dažādus cirvjus, āķus, ķekšus - iecienījuši slipernieki, enkurnieki, plostonieki, mežacirtēji. Otrai šļutei (21.att.:9) abās pusēs asmens daļā iecirstas trīs iniciāļu grupas (21.att.:10;12), kas liecina, ka tās īpašnieks vairākkārt mainījies. Pieta virspusē iecirsts skaitlis "XIII".

Plēšamajam cirvim, kurš saukts "mazais janka", abās pusēs asmens daļā korektā izpildījumā iekalti iniciāļi "AD". Otrajam plēšamajam cirvim - "lielajam jankam" (21.att.:6) jau minētās Segliņa kalējdarbnīcas zīme. Abi "jankas" lieto ti balķu sākotnējai apkantēšanai, kam sekojusi precīzāka un galīga aptēšana ar šļuti.

Balķu velšanai un pievelšanai lietoti divi pītāķi, no kuriem lielākais redzams 21.att.:5.

Kantāķis (21.att.:1) visbiežāk lietots meža darbos nozāģētu, bet blakus augošos kokos iekērušos balķu novelšanai no celma.

Mizošanas lāpstiņu ar āķi "bankdzelzi" (21.att.:4) izmantoja balķu mizošanai un velšanai.

Balķu mizošanai lietoti arī trīs slimesti. Lielākajam no tiem plakuma pusē iekalti burti "BKB" (21.att.:2).

21.att.:7 parādīts urbis un 21.att.:3 koku brāķera darbarīks griezis, svītrvilcis t.s. "rešķiks" svītru un citu nosacītu apzīmējumu ievilkšanai balķī, lai parādītu tā šķiru un turpmāko sortimentu.

Ar J.Ķīša kolekcijas 14 darbarīkiem 20.gs. pirmajos gados desmitos iztiku pelnīja Vecmīlgrāvja sliperu cirtējs Jānis Ķīsis un viņa dēli Jānis un Arturs.

Aprakstītā kolekcija sniegs plašāku ieskatu vairs ne-

esošās profesijas kādreizējā ikdienā un papildinās Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja kokapstrādes priekšmetu klāstu.

U.Niedre

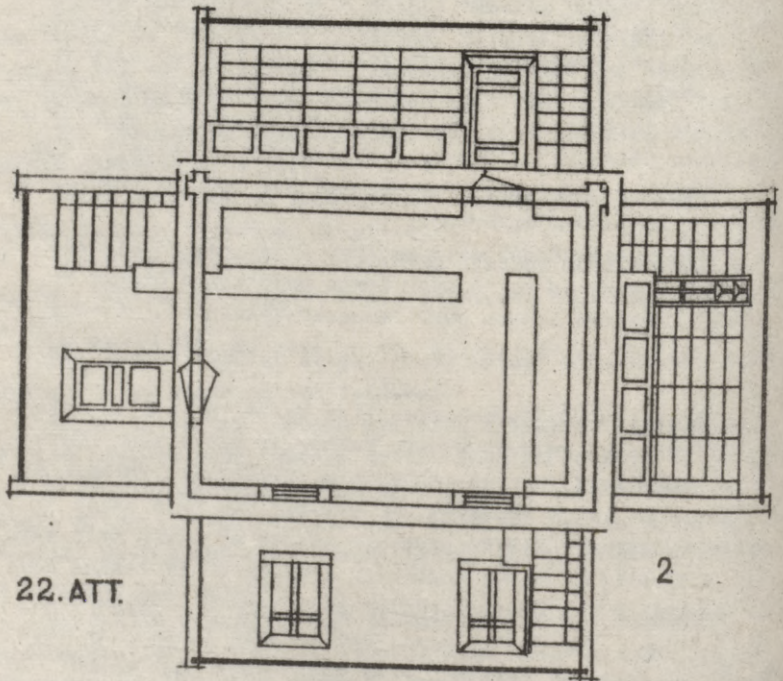
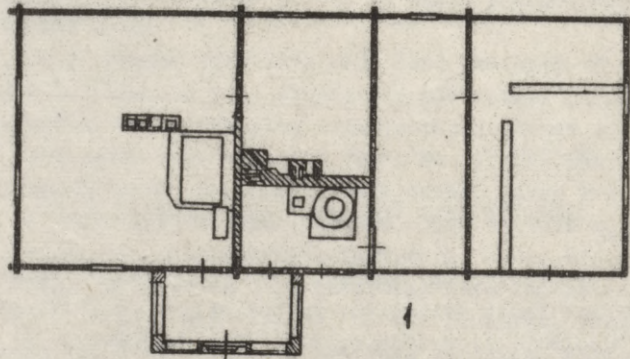
LAUKU VEIKALS VECPIEBALGAS "KLEIVĀS" 20.GS. SĀKUMĀ

1980.-1982.g. ekspedīcijās Vecpiebalgā, vācot materiālus par lauku veikaliem, uzzinājām, ka "Kalnakleivās" apmēram no 1915. līdz 1935.g. darbojies veikals.

"Kalnakleivas" un vēl četras "Kleivu" saimniecības "Vec-", "Jaun-", "Maz-" un "Lejaskleivas" atrodas Alauksta ezera austrumu krastā pie ceļa, kas ved no Vecpiebalgas uz Nēķinu, Dzērbeni, Zosēniem, Jaunpiebalgu un Drustiem. "Kleivu" tuvumā atrodas vairākas lielas māju grupas: "Jukāni"; "Ķeteles", "Bērziņi", "Raskumi", "Tašķēni", "Kaibēni", "Kāķi", "Roznēni" u.c., bet 10 minūšu gājumā Greiveru skolā ar skolēniem no plašas apkārtnes.

Veikalu dibinājuši saimniecības īpašnieki Pakalnieši pēc māju sapemšanas mantojumā. Zemes kopplatība bijusi 16 ha. Jau pirms tam Drustu pusē "Ķencos" Pakalnieši "turēja rūmi bodei" un ar tirgošanos viņiem veicies, "bija pat komijs".

"Veckleivu" dzīvojamā māja bija Piebalgai tipiska plānā trijdaļīga balķu gulbūve krusta pakšos ar četrslīpju jumtu. Lai ierīkotu veikalu, ēku pārveidoja, pieliekamā kambara galā piebūvējot telpu veikalam (22.att.:1). Tā bija celta no divpusēji tēstiem balķiem gludajos pakšos ar biezu dēļu zelmini un divslīpju jumtu, kurš bija apmēram 30 cm zemāks nekā ēkas vecākās daļas jumts. Zelminī bija augsts sešrūšu logs, kurš sniedzās līdz jumta korei. Zem veikala telpas izbūvēja pagrabu petrolejas, deguta, trāna glabāšanai, bet tagad caurstaigājamo kādreizējo pieliekamo kambari paredzēja noliktavai. Veikala telpai bija divi palieli četrslīpju logi, no

22. ATT.

ārpuses nodrošināti ar skārdu apsistiem slēgiem, kuri vēl no iekšas aizslēdzami ar dzelzs stangu.

Liekas, ka vienlaikus ar veikala telpas piebuvi pārveidota arī mājas vecā daļa. Virtuves (kadreizējā melnā ķēķa) ārdurvis pārceltas tuvāk lielās dzīvojamās istabas sienai. Dzīvojamās istabas un virtuves ārdurvīm priekšā piebūvēta veranda ar ķieģeļu un stikla sienām. Abām istabām pārlikti lielāki logi, kuru konstrukcija tāda pati kā veikala logiem. Vienīgi kambarim atstāts mazais sešrūšu lodziņš. Šķiet, ka pārbūves laikā mājas vecā daļa apšūta ar stateniski liktiem dēļiem.

Veikalā no āra vareja iekļūt, atverot ar dzelzs priekšstangu nodrošinātās biezas durvis, kas darinātas no vertikāli liktiem dēļiem, kuri no ārpuses apšūti ar horizontāli liktiem dēļiem. No iekšpuses tās sargāja kalts pamatīgs krampis un vēl vienas durvis, kam stiklota augša un pildīgu apakša. Pie sienas, kas atrodas pret durvīm, novietota 83 cm augsta un 318 cm gara lete, kuras priekšpuse greznota ar dekoratīvu pildīgu. Letes otrā puse apakša izbīdāmas lādes. Pret letes brīvo galu pie sienas piestiprināta 153 cm augsta un 38 cm plata stiklota trīsstūrveida vitrīna ar četriem plauktiņiem, kura sniedzas līdz griestu sijai. Aiz letes gar visu telpas gala sienu un arī gar sānsienām līdz logam un noliktavas durvīm no grīdas līdz griestiem ierīkoti plaukti ar daudziem nodalījumiem. Otrā tādas pašas uzbūves lete kā jau minēta ierīkota netālu no noliktavas sienas, gar kuru līdz durvīm plaukti. Telpā vēl bijušas dažas lādes, kastes, kāds skapis, kas novietoti brīvās vietās pie sienām (22. att.:2 - veikala telpas plāns shema un sienu izklājuma shema).

Par preču sortimentu, kādu apkārtnes iedzīvotājiem piedāvāja "Kleivu" veikals, grūti spriest. Saglabājusies veikalnīka parādnieku grāmata, kurā ieraksti no 1910. līdz 1912.g., kad Pakalnetis vēl tureja veikalu "Ķencos". Grāmatā lasāmi 37 parādnieku uzvardi, katram no tiem veltītas divas lappuses. Zem parādnieka vārda, uzvārda un māju nosaukuma

vienā lappusē ierakstīts pirktās preces nosaukums un cena, kā arī datums, kurā prece pirktā uz parāda. Otrajā lappusē - parāda dzēšanas datums un dzēstā summa. Ierakstīto parādu lielums sākot no kapeikām ("Veidars P. no "Kenciem" nopircis 2 pakas špicu, 1 mārc. lapu tabaku un cērnju zāles - 50 kap.") līdz pat 251 rublim, kuri jāmaksā "Spulgu" gruntņiekam J.Pārdiņam par 51 dažāda nosaukuma precī un par parādu no iepriekšējās grāmatas.

Pircēji parādu atdeva dažādos termiņos un veidos. Termiņi svārstījās no 1-2 nedēļām līdz pat mēnešiem. Parādus maksāja gan skaidrā naudā, gan ar sviestu, teļiem, aitām, audekliem. Maksāja gan pa daļām, gan visu uzreiz - kā ļāva rocība vai kā prasīja veikalnieks.

Preču sortimentu iespējams dalīt trīs pamatgrupās: 1) galantērija un audumi, 2) pārtikas preces, 3) preces ikdienas vajadzībām un darbarīki.

Pirmajā grupā ietilpa (preču nosaukumi sniegti tā, kā lasāms "Kencu" veikalnieka parādnieku grāmatā): pogas meteļiem, jakām, kreklēm, vestēm, drukņopēs, špicpogas, perļītes, āķi, nebalinātie dziedziņi, dažādu numuru tambordiegi, zeķu diegi, dažādu numuru melnie un baltie diegi; audumi - parķi apakšbiksēm, pusaudekli, astrudrēbe, bostons, atlāss, zīda oderdrēbe, kretons, planelet, linu drēbe, pikē, marle, dvieļu audekli (rupjie un smalkie), palagu audeklis, vienkārtnais audums; gatavie izstrādājumi - lakati, šņudauki, šalles, vīriešu un sievietes cepures, bērnu cepurītes, zīda kantītes, birstiņbantes, šlīpses, triko bikses, zeķes; apavi - pastālas, z. baki, tāpat kurpnieku darbam vajadzīgās ādas, šektes, teksītes, špeiles, binzoles, ileni; dažādas preces - matadatas, matu ķemmes, šujam- un tamboradatas, šujmašīnu kugiši, spieģeliši, lielo spieģeļu glāzes, krāga stērķele, drēbju krāsa, postpapīri, pergamentpapīri, sviesta papīri, tinte, rakstāmspalvas, novelkamās bildītes, fistāri, spēļu kārtis, parastās un raibās ziepes stangās, ziepju zāles, zilums, bērnu kaitēkļi, kalendāri.

Otrajā grupā minami: milti - kviešu, bīdeles, kartupeļu.

manna; silķes, raugs, kafija parastā, kafija labā, cigoriņi, kafijas pupas, tēja, kakao, rozīnes, cukurs rafinētais un zāģētais, cukurgalvas, sīrups, mandeles, safrāns, bonbongas, pipari, losberlapas, sāls, glicerīns; ārstniecības līdzekļi - cermu zāles un ricinēļa.

Trešajā grupā ieskaitāmi: izkaptis, galodas, rupas (vīles), zāģi, dzelzs arkla sliedes, ilkāu pulksteņi, petrolejas lampas, cilindri, daktes, lampu kupoli, petroleja, vāgu smērs, trāns, deguts, patent- un aizkaramās atslēgas, iemauktu dzelži, pātagšpores, saku ādas, kamanu bumbiņas, center (separatoru) eļļa, center gumijas, dažādu izmēru naglas, koka skrūves, dažāda resnuma striķi, drātis, bleķa spaiņi, bleķa kannas, bleķa emaljētas kafijkrūzes, puķu vāzes, cukurdozes, tasiņas, naži, karotes, telēķi, sekumi, zirgu skrāpji, sienas pulksteņi, sveces, smalkais krīts, superfosfāts maisos, salpetris, kalpions, šaujampulveris, pistongas, lapu tabaka, papirosi, ilzes papirosiem.

Redzam, ka veikala preču sortiments bijis visai raibs, lai lauku cilvēki tajā varētu nopirkt ikdienai un svētkiem nepieciešamos rūpniecības ražojumus, neizbraucot no sava pagasta.

Apkārtnes vecāko iedzīvotāju atmiņas liecina, ka līdzīgs preču klāsts bijis "Kleivu" veikalā. Viņi vēl papildināja, ka tajā varejuši nopirkt arī pakavus, cirvjus, krāsas dažādam vajadzībām, māla un skārda traukus. Ja bijusi kāda īpaša velme, varejuši pasūtīt veikalniekam un viņš, braucot no Cēsīm vai no Rīgas, preces labprāt atvedis.

Vieglas preces veikalā svērtas ar maziem svāriem uz leštes, smagās - uz lielajiem svāriem, kuri stāvējuši telpas kaktā uz grīdas. Veikala sienas greznotas ar Maikapara cigāru un Bensdorpa kafijas reklāmplakātiem, kas iespiesti košās krāsās. Veikalu apgaismoja divas griestu lampas ar lieliem skārda abažūriem. Noteikta darbalaika veikalam nebija - vajadzējis tikai sameklēt saimnieci Edi, kura skaitījies galvenā tirgotāja. Virs Andža piegādājis preces, bet galvenokārt nodarbojies ar lopu uzpirkšanu un tālākpārdošanu. Ja

saimniece aizgājusi kaut kur tālāk no mājas, uz veikala durvīm atstāta zīmite: atrodos tur un tur.

Ar tirgošanos "Kleivās" nevedies tik gludi kā "Kencos", jo bijusi liela konkurence. Daudz plašāks veikals ar lielāku preču dažādību nepilna kilometra attālumā "Greiveros" piederējis Avenam, kurš tur tirgojies jau pirms 1905.g. Viņam bijuši ierasti pircēji, mājas telefona centrāle, kur vienmer apgrozījušies cilvēki. Arī tuvējā pienotavā ap 1930.g. ierīkots veikals ar pirmās nepieciešamības precēm. Ap šo laiku "Kleivās" galvenie pircēji palikuši Greiveru skolas skolēni, kas iegādājušies tinti, papirus, spalvas un spalvaskātus, zīmuļus, novēljamās bildītes. Neizdevīguma dēļ veikals slēgts.

Veikala pastāvīgais iekārtojums - plaukti, letes, daļa reklāmplakātu, viena otra preču iesaiņojuma kaste un skārda bundža saglabājušies līdz mūsdienām.

Interesējoties par kādreizējiem lauku veikaliem Vecpiebalgā, nācās konstatēt, ka vecāka mums zināma pārdotava pagastā bijusi Gailiškrogus krodzīniekam. Veikala telpa atradusies zem viena jumta ar stalli un kūti. Uz iekāpuse pietēsto balķu sienām saglabājušies iecirtumi plauktu vietām un dažādi uzraksti ar zīmuli. Uz sienai pienaglotā daļa gala lasāms gadskaitlis "1862". 1898.g. dzimusī Marija Skalbe, kuras tēvs 1895.g. no muižas nomājis šo krogu, atcerējās tēva stāstījumu par to, ka kādreiz te "tirgots viss, vienīgi ar olekti ne" (nav tirgoti audumi). Viņas tēvs gan veikalu krogā vairs neesot turējis.

Iegūtās ziņas par lauku veikaliem, bet it īpaši parādu grāmatas un "Kleivu" veikala iekārtojums sniedz plašāku ainu par Piebalgas iedzīvotāju nodarbēm un sadzīvi 19.gs. beigās un 20.gs. pirmajos gādu desmitos.

V. Podnieks

KULDĪGAS UN BAUSKAS RAJONU IEDZĪVOTĀJU
KULTŪRAS DZĪVE UN KULTŪRAS SAKARI
AR BRĀLĪGO PADOMJU REPUBLIKU IEDZĪVOTĀJIEM

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfu 1981. g. ekspedīcija Kuldīgas un Bauskas rajonos turpināja vākt materiālus par kultūras dzīvi republikas laukos un par lauku rajonu iedzīvotāju kultūras sakariem ar brālīgo padomju republiku iedzīvotājiem.

Ekspedīcijas laikā tika analizētas galvenokārt šādas avotu grupas: 1) Kuldīgas raj. Alsungas ciemata un Ēdoles ciema tautas deputātu padomju (TDP) izpildkomiteju (IK) materiāli, 2) Alsungas kultūras nama materiāli, 3) kolhoza "Alsunga" valdes sēžu protokoli, 4) Bauskas rajona TDP IK Kultūras nodaļas materiāli, 5) Bauskas pionieru nama materiāli, 6) Bauskas raj. kolhoza "Uzvara" materiāli.

Alsungas ciemata IK pakļautajā teritorijā darbojas kultūras nams, trīs bibliotēkas, vidusskola un bērnu mūzikas skola.

Kuldīgas raj. zonālais kultūras nams Alsungā uzbūvēts 1967. g. pēc 60. gadu tipveida projekta pirmajām modifikācijām, kurās nama otrajā stāvā paredzētas tikai divas telpas. Vienu no tām Alsungā aizņem ciemata bērnu bibliotēka. Šā telpa uzlaboto modifikāciju kultūras nami ar pilnībā izbūvētu otro stāvu Kuldīgas rajonā uzcelti Ēdolē, Gudeniekos un Nīkrācē, bet tur nama otrajā stāvā izvietojušās saimniecību administrācijas. Kā vienā, tā otrā gadījumā kultūras namos nepietiek telpu mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu mēģinājumiem.

Alsungas kultūras namā ar atzīstamiem panākumiem darbojas 11 mākslinieciskās pašdarbības pulciņi, kuros apvienojušies ap 150 ciemata iedzīvotāju. Rajona skatēs Alsungas pašdarbnieki vairākkārt ieguvuši godalgotas vietas. Tā, piemēram, 1981. g. estrādes ansamblis un sieviešu vokālais ansam-

blis iezēma attiecīgi pirmo un otro vietu. Īpaši atzīmējama etnogrāfiskā ansambļa "Suitu sievas" darbība. Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 60. gadadienai veltītajā etnogrāfisko ansambļu Vissavienības skatē Maskavā 1977.g. nogalē alsundznieces ieguva pirmo vietu. "Suitu sievas" vairākas reizes koncertējušas arī Rīgā. Viņas regulāri piedalās dažādu padomju svētku un rituālu norišu kuplināšanā. Ciemata kultūras dzīvē nozīmīgu ieguldījumu sniedz Alsungas vidusskolas un bērnu mūzikas skolas audzēkņi un pedagogi. Daudzi vidusskolēni ir jauniešu deju kolektīva, jauniešu drāmas ansambļa, pūtēju orķestra un vokāli instrumentālā ansambļa dalībnieki. Bibliotēkas jau 70. gadu otrajā pusē apkalpoja apmēram 70% ciemata iedzīvotāju.

Uz Alsungas fona Ēdoles kultūras nama triju mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu darbība izskatās stipri pieticīgāka. Tomēr Ēdoles jauniešu deju kolektīvs spēja izturēt atlases konkursus un piedalījās 1980. gada republikāniskajos Dziesmu un deju svētkos Rīgā.

Kopš 60. gadu vidus kolhozam "Alsunga" sāka veidoties kontakti ar brālīgo padomju republiku darba kolektīviem, galvenokārt kā pieredzes apmaiņa un saimnieciska rakstura sadarbība. Sakari ar Lietuvas PSR Šilutes raj. Lauksaimniecības pārvaldes darbiniekiem radās jau 1965. gadā, kad alsundznieki uzņēma Šilutes raj. delegāciju. Viesiem tajā reizē koncertēja arī etnogrāfiskais ansamblis "Suitu sievas". Turpmāko 3-4 gadu laikā šilutieši ik gadus vairākkārt apmeklēja Alsungu, savukārt alsundznieki viesojušies Šilutē. Diemžēl jau 60. gadu beigās šie sakari pārtrūkuši, jo par Kuldīgas raj. sociālistiskās sacensības oficiālo partneri Lietuvas PSR kļuvis Šauļu rajons.

1967.g. sākās sadarbība ar KPFSR Brjanskas apgabala kolhozu "Padubna". To ievadīja Brjanskas apg. delegācijas viesošanās Alsungā. Kārtojot galvenokārt ekonomiska rakstura jautājumus, abu saimniecību darbinieki vairākkārt bijuši pie sadarbības partneriem. Tomēr 70. gadu sākumā šie sakari pamazām apsīkuši galvenokārt lielā attāluma dēļ.

1967.g. kolhozam "Alsunga" izveidojās sakari ar KPFSR Maskavas apgabala Čehovas rajona p/s "Dubna", kuru sākumu iezīmēja Čehovas raj. delegācijas atbraukšana uz Alsungu, jo Čehovas raj. bija Kuldīgas raj. sociālistiskās sacensības oficiālais partneris Maskavas apgabalā. Alsundznieki turpmākajos gados vairākkārt apmeklēja p/s "Dubna", iepazinās ar tās darba pieredzi un rezultātiem. Mainoties p/s "Dubna" vadībai, kontakti ar šo kolektīvu izbeidzās un sākās ar kolhozu "Lepina ceļš", kur valdes priekšsēdētāja darbā pārgāja bijušais p/s "Dubna" direktors. Sadarbībā ar kolhozu "Lepina ceļš" alsundzniekus visvairāk interesē pieredze, kuru partneri uzkrājuši VDR lauksaimniecības mašīnu izmantošanā.

Kopš 1979.g. kolhozs "Alsunga" kontaktējas ar Ukrainas PSR Čerkasu apg. Zvenigorodkas rajona M.Gorkija kolhozu. Ukrainu kolhoza valdes priekšsēdētājs vairākkārt apmeklējis Alsungu. Kolhoza "Alsunga" vadība iecerējusi sakarus ar M.Gorkija kolhozu turpināt, apmainoties darba pieredzē saimnieciskajā un kultūras jomā.

Kolhozs "Ēdole" kopš 1979.g. sastrādājas ar Lietuvas PSR Šauļu raj. Kirova kolhozu. Abu saimniecību pārstāvji iepazinās Kuldīgas raj. delegācijas brauciena laikā pa Šauļu rajonu. Tagad abu saimniecību delegācijas reizi gadā apmainās darba pieredzē un rezumē sociālistiskās sacensības rezultātus. Viesi vienmēr apmeklē saimnieku rīkotos mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu koncertus, iepazīstas ar saimniecības un novada dzīvi un vēsturi.

Ēdoles astoņgadīgajai skolai kopš 70. gadu vidus ir kontakti ar Lietuvas PSR Šauļu raj. Gimkuņu astoņgadīgo skolu. Reizi gadā, mācību perioda sākumā vai beigās vienas skolas skolotāji apciemo savus kolēģus, lai dalītos darba pieredzē un apkopotu sociālistiskās sacensības rezultātus. Nākotnē iecerēts apmainīties arī ar skolēnu delegācijām, rīkot kopīgus mākslinieciskās pašdarbības koncertus un sporta sacensības.

Arī Bauskas rajona skolām izveidojušies kultūras sakari ar brālīgo padomju republiku skolām. Rajonā 9 skolās darbo-

jas internacionālās draudzības klubi (IDK), bet pārējās IDK štābi. Labākie IDK ir Bauskas otrajā, Pilsrundāles un Iecavas vidusskolās, Bauskas un Svitenes 8-gadīgajās skolās. Visizplatītākās sadarbības formas ir sarakstīšanās ar brālīgo padomju republiku skolēniem, politisko plakātu skates, politiskās dziesmas skates, jauno antifāšistu dienas atzīmēšana, tikšanās, festivāli.

Aktīvi strādā Bauskas astoņgadīgās skolas IDK "Sarkanā nelķe", kurā rīkotas sanāksmes par citu valstu pionieru un komjaunatnei līdzīgu organizāciju dzīvi un cīņu. Jāatzīmē to skolas oktobrēnu uzstāšanās, kuri sarakstās ar Bulgārijas Tautas Republikas dimitroviešiem, Vācijas Demokrātiskās Republikas tēlmaniešiem un Polijas Tautas Republikas zuhiem. 1981.g. 16.-17. maijā klubs organizēja Tautu draudzības svētkus ar Igaunijas PSR Pērnavas piekto astoņgadīgo skolu, Lietuvas PSR Ignalīnas vidusskolu un Bauskas otro vidusskolu. Svētkus ievadīja sporta sacensības, kam sekoja draudzības koncerts Codes klubā un dejas. Svētku dalībnieki pie Codes kluba iestādīja Draudzības birzi, kurā katrai brālīgajai republikai veltīja savus simboliskus kokus. Viesiem parādīja arī Bauskas un apkārtnes ievērojamākās vietas.

Vissenākie un daudzpusīgākie sakari Bauskas raj. iedzīvotājiem izveidojušies ar tuvējiem Lietuvas PSR rajoniem. Jau ilgus gadus pastāv oficiāls sociālistiskās sacensības līgums ar Pasvales rajonu. 1981.g. 11 Bauskas rajona saimniecībām bija oficiāli sacensības līgumi ar saimniecībām Lietuvas PSR. Abu republiku mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi regulāri piedalās partneru rajonu rīkotajos Dziesmu un deju svētkos un Tautu draudzības svētkos. Ar mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu koncertiem apmainās arī partneru rajonu saimniecības.

Bauskas raj. iedzīvotājiem kultūras sakari izveidojušies arī ar citu brālīgo padomju republiku iedzīvotājiem, kam viņi snieguši mākslinieciskās pašdarbības koncertus. Tā, piemēram, Vecumnieku ciema dejotāji viesojušies Lietuvā un Igaunijā, Bauskas raj. skolotāju Tautas koris koncertējis

Ļeņingradā, Ļvovā, Moldāvijā, Lietuvā, kā arī ārzemēs: 1975. g. - Rumānijā, 1976. g. - Bulgārijā un Rumānijā, 1979. g. - Vācijas Demokrātiskajā Republikā. Arī PSRS 50. gadadienas padomju saimniecības vokāli instrumentālais ansamblis "Pres-to" sniedzis vieskoncertus VDR.

Īpaši jāatzīmē Bauskas raj. kolhoza "Uzvara" kultūras sakari. Saimniecībai ir oficiāli sociālistiskās sacensības līgumi ar Lietuvas PSR Pasvales raj. kolhozu "Pavasaris" un ar KPFSR Maskavas apg. Kolomnas raj. kolhozu "Pobeda". Samērā stabila sadarbība izveidojusies ar vairākām saimniecībām Baltkrievijas PSR un Ukrainas PSR. Jau gandrīz 20 gadus ilgst kolhoza "Uzvara" sadarbība ar lauksaimniecības mašīnu būvētājiem Čehoslovākijā, kuri "Uzvarā" izmēģina un pēc izmēģinājuma gūtajām atziņām pilnveido cukurbiešu novākšanas kombainus, kurus ražo Padomju Latvijas saimniecību vajadzībām. Čehu speciālisti, ilgstoši uzturoties kolhozā, iepazīstas gan ar "Uzvaras", gan Bauskas rajona un pat republikas kultūras dzīvi, latviešu tradīcijām un sadzīvi. Tā, piemēram, Čehoslovākijas rūpnīcas pārstāvji piedalījušies Ligo vakara svēināšanā "Uzvarā". Līdzīgi saimniecībā viesojušies arī sacensības partneri no Kolomnas, ar kuriem īpaši tuva draudzība ir "Uzvaras" Tautas korim, kurš vairākkārt koncertējis Kolomnā un Kolomnas raj. saimniecībās. "Uzvaras" Tautas korim draugi ir arī karēlijā, Aizkarpatu Ukrainā, Ļvovā, Moldāvijā, Lietuvā, Gruzijā, kur koris uzstājies ar vieskoncertiem. Uzvarieši kā Padomju Latvijas koru pārstāvji 1977. g. piedalījās Vissavienības pirmā mākslinieciskās pašdarbības festivāla noslēguma koncertā Saratovā, kur par ļābu sniegumu saņēma Goda rakstu.

Kolhoza "Uzvara" deju kolektīvs un estrādes ansamblis "Viktorija" ar koncertiem viesojušies Čehoslovākijas Sociālistiskajā Republikā. Bez tam "Viktorija" samērā regulāri koncertē arī brālīgajās padomju republikās.

Kolhozā "Uzvara" strādājošo internacionālistiskās audzināšanas un kultūras sakaru jomā nozīmīgu vietu ieņem tūrisma

braucieni un dažādu ceļazīmju piešķiršana kā balvas par labiem panākumiem sociālistiskajā sacensībā. Tā, piemēram, 1980.g. tūrisma braucienos ārpus mūsu republikas robežām piedalījās 602 uzvarieši.

V.Podnieks

JĒKABPILS UN VENTSPILS RAJONU
IEDZĪVOTĀJU KULTŪRAS SAKARI
AR BRĀLĪGO PADOMJU REPUBLIKU IEDZĪVOTĀJIEM

No 1982.g. 5.jūlija līdz 6. augustam Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures instituta etnogrāfu ekspedīcija strādāja Jēkabpils un Ventspils rajonos, turpinot materiālu vākšanu par Latvijas PSR leuku rajonu iedzīvotāju kultūras sakariem ar brālīgo padomju republiku iedzīvotājiem.

Darba gaitā tika apgūtas galvenokārt šādas avotu grupas: 1) LKP Jēkabpils raj. komitejas materiāli, 2) Jēkabpils raj. Tautas deputātu padomes (TDP) Izpildkomitejas (IK) Kultūras nodaļas materiāli, 3) Jēkabpils raj. TDP IK Izglītības nodaļas materiāli, 4) Jēkabpils raj. Rubenes ciema J.Raiņa kolhoza materiāli, 5) Jēkabpils raj. padomju saimniecības "Zasa" materiāli, 6) Ventspils raj. Puzes ciema kolhoza "Blāzma" materiāli.

Jēkabpils rajonā iedzīvotāju kultūras sakari galvenokārt veidojušies ar Lietuvas PSR Rokišķu raj. un Krievijas PFSR Maskavas apgabala Narofominskas raj. iedzīvotājiem. Sadarbības ilgums drīz sasniegs divus gadu desmitus. Katru gadu tiek slēgti sociālistiskās sacensības līgumi gan starp rajoniem, gan starp atsevišķām saimniecībām. Sacensības partneri apmainās ar saimnieciskās darbības un kultūras darba pieredzi. Sacensības norise regulāri atspoguļojas rajonu laikrakstos, bet dažkārt pat republikas mēroga preses izdevumos.

1982.g. Jēkabpils rajona četrām saimniecībām bija no-
slēgti sociālistiskās sacensības līgumi ar Narofominskas
raj. saimniecībām. Tā, piemēram, Jēkabpils raj. PSKP XXV
kongresa padomju saimniecība sacentās ar padomju saimniecību
"Kuzņecovskij", J.Raiņa kolhozs ar padomju saimniecību "Go-
lovkovo", bet kolhozs "Lēpina ceļš" jau apmēram 19 gadus sa-
centās ar kolhozu "Novij mir".

Rokišķu rajonā sacensības partnerus izvēlējās 7 Jē-
kabpils raj. saimniecības - PSKP XXV kongresa padomju saim-
niecība sadarbojas ar p/s "Obelī", p/s "Zasa" ar p/s "Rage-
li", padomju saimniecības "Susēja", "Druvās", "Aknīste" at-
tiecīgi ar saimniecībām "Juženti", "Onišķi", "Panemunelis",
bet J.Raiņa kolhozs un kolhozs "Sēlija" attiecīgi ar kolho-
ziem "Aušra" un "Levenas krasti".

Sadarbībai ar Narofominskas rajonu īpašu emocionālu
spriegumu piešķir tas, ka Lielā Tēvijas kara laikā latviešu
strēlnieku divīzija, kurai tieši par kaujām Piemaskavā pie-
šķīra godpilno Gvardes strēlnieku divīzijas nosaukumu un ku-
ras rindās cīnījās daudzi Jēkabpils raj. iedzīvotāji, pīda-
lijās Narofominskas atbrīvošanā. Par tradīciju izveidojušās
Jēkabpils un Narofominskas futbolistu draudzības spēles, uz
kurām jēkabpilieši brauc uz Narofominsku Uzvaras svētkos,
bet narofominskiēši uz Jēkabpili augustā, kad Jēkabpils ra-
jonu atbrīvoja no fašistiskajiem iebrucējiem. Spēļu dienu
norises tālu pārsniedz vienkāršas sportistu tikšanās ietva-
rus. Sportisti piedalās arī dažādos svinīgajos pasākumos,
tiekas ar darba kolektīvu pārstāvjiem.

Jēkabpils raj. tiek veikts liels darbs iedzīvotāju, it
īpaši jaunatnes audzināšanā padomju patriotisma un interna-
cionālisma ideju garā. Rajonā ik gadus svinīgi atzīmē Jaun-
iesaucamo dienu un Partizānu dienu, kad kopā pulcējas Padom-
ju Savienības Varoņa O. Oškalna partizānu vienības cīnītāji
un tiekas ar skolu pionieriem un komjauniešiem Lielā Tēvijas
kara gadu partizānu nometnē Mīnu kalniņā. Nometnes restaurē-
šanā aktīvi piedalījušies skolēni.

1976.g. septembrī Jēkabpils rajonā notika 315. Rīgas

aviācijas iznīcinātāju pulka veterānu salidojums, kurā ieradās 106 Padomju Savienības pilsētās dzīvojošie kādreizējie vienības cīnītāji. Dažādu tautību bijušie karavīri piedalījās salidojuma svinīgajos sarīkojumos, tikās gandrīz ar visu rajona skolu audzēkņiem, apmeklēja seno kauju vietas. Līdzīga, bet saturā vēl daudzveidīgāka bija Jēkabpils rajona atbrīvošanas 35. gadadienai veltītā Lielā Tēvijas kara veterānu tikšanās 1979.g. augustā.

Skolu kultūras sakaru attīstībā ar brālīgo padomju republiku skolām noteicošā loma ir ekskursijām un internacionālās draudzības klubu (IDK) darbībai. 1982. gadā Jēkabpils raj. darbojās 9 IDK, bet pārējās skolās attiecīgā profila pulciņi. Īpaši atzīmējama Jēkabpils 1. vidusskolas IDK "Draudzības meridiāns" darbība. Jau kopš 70. gadu sākuma skolā rīko draudzības festivālus, kuros kopā ar rajona un republikas skolu pārstāvjiem piedalās arī ciemiņi no Ukrainas PSR, Lietuvas PSR, Krievijas PFSR, Igaunijas PSR un Moldāvijas PSR skolām. Arī paši festivāla saimnieki regulāri apmeklē draugu sarīkojumus brālīgajās padomju republikās. Jēkabpils 1. vidusskolas politisko dziesmu ansamblis "Amigo" 1980.g. izcīnīja 1. vietu republikā, ir uzstājies Rīgas un Centrālās televīzijas raidījumos, viesojies Volgogradā un Vācijas Demokrātiskajā Republikā.

Kultūras sakaru attīstībā ar Lietuvas PSR īpaša loma ierādāma latviešu un lietuviešu kultūras nedēļām Rokišķu un Jēkabpils rajonos. Šī kultūras dzīves tradīcija dzima 1972.g. beigās un 1973.g. sākumā sakarā ar PERS nodibināšanas 50. gadadienas atzīmēšanu. Draudzības koncertos un tikšanās reizēs visdažādākajos darba kolektīvos piedalījās apmēram 1000 pašdarbnieku no katrā rajona, tajā skaitā arī skolēni. Analogiskas kultūras nedēļas ar vairāk nekā 500 dalībniekiem notika 1979.g. aprīlī, kad Jēkabpils raj. kultūras namā koncertēja Rokišķu bērnu mūzikas skolas audzēkņi, PEKP XXV kongresa padomju saimniecībā - vilnas audumu fabrikas "Nemunas" jauktais koris, vīru kvartets, lauku kapela un vecu ļaužu deju kolektīvs, p/s "Susēja" kultūras namā uzstājās Rokišķu

Lauksaimniecības mašīnu fabrikas vokāli instrumentālais ansamblis un rajona kultūras nama estrādes deju kolektīvs, J.Raiņa kolhozā - Rokišķu maizes kombināta lauku kapela, mežrūpnieku vīru ansamblis, rajona kultūras nama jauniešu deju kolektīvs, p/s "Zasa" kultūras namā - Rokišķu siera rūpnīcas jauktais koris, vīru un sievietes vokālie ansambļi, vokāli instrumentālais ansamblis un solisti, Viesītes kultūras namā - Rokišķu kultūras darbinieku skolas jauktais koris, meiteņu vokālais ansamblis, vokāli instrumentālais ansamblis, jauniešu deju kolektīvs, solisti. Kultūras nedēļas noslēguma koncertā Jēkabpils raj. kultūras namā uzstājās vairāk nekā 130 Rokišķu rajona pašdarbnieku.

Rokišķu rajonā savukārt koncertēja Jēkabpils raj. kultūras nama, Jēkabpils l. vidusskolas, bērnu mūzikas skolas, PSKP XXV kongresa padomju saimniecības un J.Raiņa kolhoza, kā arī padomju saimniecību "Zasa" un "Susēja" pašdarbnieki. Vienlaikus Rokišķu raj. bija atvērtas Jēkabpils raj. kultūras nama Tautas lietišķās mākslas studijas "Saulgrieži" un vietējā mākslinieka Jāzepa Kačanovska darbu izstādes.

Ventspils raj. kolhoza "Blāzma" kolektīvam visciešākā sadarbība pastāv ar Igaunijas PSR saimniecībām. Kopš 1970.g. sadarbība tieši kultūras jomā izveidojusies ar Kingisepas raj. kolhozu "Kerla", ar kura pārstāvjiem blāzmenieki iepazinušies Ventspils rajona Tautu draudzības svētkos Popē. Abas saimniecības katru gadu apmainās ar delegācijām, kuru sastāvā vienmēr ietilpst pašdarbnieki. "Blāzmas" pārstāvji ir regulāri ciemiņi "Kerlas" rīkotajos dziesmu svētkos, kā arī citos svinīgos sarīkojumos un jubileju reizēs. Savukārt sāmsalieši vienmēr ir gaidīti viesi "Blāzmā" rīkotajos pasākumos. Tā, piemēram, 1977.g. apmēram 40 cilvēku liela igauņu grupa no draugu saimniecības piedalījās "Blāzmas" Līgo vakarā, kuru kolhoza ļaudis kopīgi atzīmē saimniecības Meža parkā speciāli iekārtotā vietā (citur kolhoza centrālajā ciematā ugunsiskus kurināt nav pieņemts). Līgo vakara norise "Blāzmā" cieši savijusies ar saimniecības darba svētkiem, kurus svin sakarā ar pirmā pusgada un it īpaši sakarā ar

pavasara sējas darbu pabeigšanu. Svinības ievadīja kopīgs draudzības koncerts, jo īgauņu delegācijas sastāvā bija arī koris, vīru kvartets un estrādes ansamblis.

Tā kā Ventspils raj. sociālistiskās sacensības partneris Igaunijas PSR ir Hāpsalu rajons, tad kopš 80. gadu sākuma "Blāzmai" pastāv sadarbība ar šā rajona kolhozu "Kilvaja". Tā fiksēta sociālistiskās sacensības līgumā, kurā paredzēts līdztekus saimnieciska rakstura rezultātu salīdzināšanai analizēt arī mākslinieciskās pašdarbības un sporta pasākumus. Tā, piemēram, 1982.g. ziemā "Blāzmā" uz draudzības sacensībām ieradās "Kilvajas" basketbolisti un volejbolisti.

Šajā un arī iepriekšējo gadu ekspedīcijās iegūtie fakti liecina par to, ka tieši Latvijas PSR lauku darba kolektīvu sociālistiskā sacensība ar brālīgo padomju republiku rajoniem, uzņēmumiem, saimniecībām, iestādēm, skolām un citām organizācijām veidojas par to integrējošo un reizē diferencējošo norisi, kuras ietvaros top un attīstās visu veidu sadarbība, tajā skaitā arī kultūras sakari. Tāpēc sociālistiskā sacensība ar tās bagātīgo konkrēto saturu var būt nozīmīgs faktors starpetnosu kontaktu divu galveno tendenču - nacionālo kultūru uzplaukuma un savstarpējas bagātināšanās - attīstībā.

I.Priedīte

EKSPEDĪCIJA PEDEDES BASEINĀ ALŪKSNES RAJONĀ

Kopš 1979.g. Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja etnogrāfijas nodaļas darbinieki veic sistemātisku Pededzes baseina etnogrāfisko objektu apzināšanu, iedzīvotāju dzīves veida, nodarbju un kultūras pētīšanu, kā arī kultūrvēsturiskās ainavas fiksāciju.

1982.g. maijā darbs noritēja Alūksnes raj. Jaunalūksnes, Mālpupes, Mārkalnes un Pededzes ciema padomju terito-

rijā. Līdztekus materiālās un garīgās kultūras parādību fik-
sācijai un eksponātu vākšanai mūsu darba uzdevums un per-
spektīva saistāma ar iespējami tipiskākas minētā reģiona ap-
metnes eksponēšanu muzejā.

Turpmākai vērtēšanai un izpētei iegūtas ap 370 pamat-
fonda vienības - teicēju stāstījumu pieraksti, materiālās
kultūras objektu uzņēmējumi, skices, zīmējumi, fotonegatīvi
un diapozitīvi.

Iegūto ziņu vairums attiecas uz 19.gs. otro pusi un 20.
gs. sākumu. Bet tie atsevišķie materiālās kultūras objekti
vai to elementi, kas saglabājuši visai senas kultūrvēsturis-
kas parādības, sniedz liecības arī par agrāku laikposmu.

Īpaši bagāti dati iegūti par dažādām nodarbošanās gal-
venajām un palīgozarēm, tajā skaitā par amatiem un papildu
peļņas avotiem. Savāktais materiāls ļauj izdarīt dziļākus
secinājumus par loku un slieču liekšanu, biškopību, plost-
nieku un mežstrādnieku darbu. Minēto nozaru darbarīku un pa-
ņēmienu attīstību galvenokārt noteikusi ģeogrāfiskā vide un
sociāli ekonomiskie apstākļi. Etniskajam faktoram bijuši pa-
kārtota loma. Vērtīgi dati bagātinās līdz šim uzkrātos mate-
riālus un zināšanas par tautas mūzikas instrumentiem, to da-
rinātājiem un spēlmaņiem, par skolu vēsturi, apgaismošanas
piederumu izgatavošanu un lietošanu.

Liela daļa ekspedīcijas materiālu stāsta par tautas
celtniecību un tās arhaiskajiem elementiem. Bij. Bejas pag.
"Pūpās" atradām divas rijas ar piedarbu starp tām, kas cel-
tas zem viena jumta ar istabām (dzīvojamajiem kambariem) riju
galos. 90 gadus vecā Minna Lāce stāstīja, ka ēku cēlis viņas
tēvatēvs Pēteris Lācis ap 19.gs. vidu. Celtnē ir 14-15 vai-
nagus augsta apaļbalņu guļbūve krusta pakšos. Pamati laukak-
meņu pavilžas. Divslīpju jumts sākotnēji bijis segts ar lubām
(vēl bija redzamas spāres ar kabām). Lubas jumtu jumšanai
senāk izmantotas visā pētītajā teritorijā. Ēkas dienvidaus-
trunu galā saglabājies kambaris, kas ar vāršām piejūgots pie
rijas cirtņa, turklāt ne tikai pa sānu sienu ārpusi, bet arī
ēkas garenvirzienā virs griestiem (pa vidusasi). Rijām un

piedarbam abos sānos bijušās nojumes, kas balstītas uz stabiem. Krāsnis rijās bijušās mūrētas no laukakmeņiem, un uz tām balstījušās pret kambariem esošās riju gala sienas.

Bij. Pededzes pag. Golovkinas sādžā uzmerījām senlaicīgu vārāmo namiņu, kas celts zem viena jumta ar pirti. Arī tam bijis lubu jumts. Apmēram 1,5 m no namiņa dienvidrietumu stūre atrodas aka. No tās ar spaiņiem lēja ūdeni priedes koka silē, kas balstījās uz bluķiem. Ūdens pa tekni, kas izbāzta caur izcirtumu namiņa sānu sienā, tecēja uz namiņā esošo lielo katlu, kurā gatavoja ēdienu lopiem. Lauros 20.gs. pirmajā ceturksnī strādājis igauņu tautības meistars Vuuggis, kurš taisījis koka caurules - ūdensvadus.

Bij. Pededzes pag. Slobodkā atradām gulbūvē celtu vientelpas dzīvojamo māju, kurā krāsns iemūrēta istabas vidū. Ēka būvēta tūlīt pēc Lielā Tēvijas kara 1941.g. nodegušās dzīvojamās mājas vietā.

Muzeja fondiem iegūti 78 eksponāti, to skaitā 30 labi saglabāti vietējo kokamatnieku darinājumi - virpas, cibiņas, ķērnes, ķipīši, šķirsti, spaiņi, grozi, vāceles. Ieguvām arī dvieļus, segas, linu audumus, keramiku, zemkopības darbarīkus, pašdarinātu basvijoli un citaru. Viens no vērtīgākajiem ieguvumiem ir 19.gs. pirmajā ceturksnī austi apakšbrunči.

Iegūtie materiāli liecina, ka iesāktais darbs ir perspektīvs. Pētījumi turpināmi, lielāku vērību veltot latviešu un Pededzes augštecē dzīvojošo krievu materiālās un garīgās kultūras kopīgo un atšķirīgo elementu fiksēšanai, abu etnisko kopību kultūrvēsturisko kontaktu skaidrošanai.

R.Puriņš

VEJDZIRNAVAS BIJUŠAJĀ VALMIERAS APRIŅĶĪ
19.GS. OTRAJĀ PUSE UN 20.GS. SĀKUMĀ

Pēdējo gadu laikā apzinātas 128 bijušā Valmieras apriņķa lauku dzirnavas, no kurām 71 bija vējdzirnavas (VDZ). Darba mērķis bija papildināt materiālus par Latvijas lauku dzirnavām un pēc iespējas pilnīgāk pārbaudīt visās kāda apvidus VDZ.

Tika apsekotas visas bij. Valmieras apr. VDZ, par kurām varējām iegūt kaut kādu informāciju. Neizdevās atrast vieni- gi bij. Brenguļu pagasta VDZ, par kuru eksistenci norādījumi ir Latvijas PSR Vestures muzeja zinātniskajā arhīvā, un VDZ kādreizējās Tila filca fabrikas teritorijā Limbažos. Par šīm dzirnavām ziņas sniedza Stienes VDZ pēdējais melderis Artūrs Rauska (dz. 1912.g.), kurš savukārt par tām uzzinājis no tēva, arī bijušā vējdzirnavu melderā. Iespējams, ka apsekotajā apvidū darbojās vēl vairāk VDZ.

Braucieniu laikā tika skicētas dzirnavu iekārtas un detaļas, izdarīts apmēram 2000 fotouzņēmumu un pierakstītas teicēju sniegtās ziņas. Iegūtie dati apkopoti tabulā.

Nr. p.k.	Vējdzirnavu nosaukums	Atrašanās vieta (pagasts, pilsēta)	Tips	Celšanas gads	Gads, līdz kuram darbinātas ar vēja spēku
1	2	3	4	5	6
1	Mikēlsona	Ainaži	H2C	ap 1868.	1915.
2	Nikšu	Aloja	H2B	ap 1880.	1947.
3	Ungurpils	"	H2B	pirms 1880.	ap 1918.
4	Vecdreimaņu	"	H2C	1878.	ap 1940.
5	Augstrozes	Augstroze	H1A	pirms 1900.	ap 1915.
6	Bašku	Baupi	H	19.gs.	ap 1905.
7	Bebra (Pušurgas)	"	H1A	1877.	1924.

1	2	3	4	5	6
8	Braslavas	Braslava	H2C	19.gs.	ap 1933.
9	Kalndzirnavas	Burtnieki	H2C	1816.	1952.
10	Dauguļu	Dauguļi	H2C	pirms 1850.	ap 1915.
11	Putnēnu	"	H2C	pirms 1850.	1915.
12	Melderišu (Czolmuižas)	Dikļi	H1C	pirms 1900.	ap 1925.
13	Duntes	Dunte	H2C	1858.	1935.
14	Vecpilātu	Idus	H1A	1902.	ap 1948.
15	Gubeņu	"	H1C	ap 1860.	1948.
16	Ipiķu	Ipiķi	H1C	1898.	1950.
17	Torņkalnu	Jaunburtnieki	H2C	19.gs.	ap 1905.
18	Oleru	Jeri	H2C	ap 1860.	ap 1910.
19	Paipustu	"	S	19.gs.	1919.
20	Katvaru	Katvari	H2C	pirms 1900.	ap 1945.
21	Nauža	Lāde	H1A	pirms 1900.	1925.
22	Arakstes	Lode	H1C	19.gs.	ap 1915.
23	Andžmaču	Liepupe	H2B	1904.	ap 1925.
24	Liepupes	"	H2C	1860.	1935.
25	Jerķiša	Limbaži	S	1921.	1928.
26	Paldadžu	"	S	1910.	1938.
27	Rudzīša	"	H2B	1887.	1939.
28	Sinšķina	"	H1A	1925.	ap 1935.
29	Sleiku (Miroņu)	"	S	19.gs.	ap 1920.
30	Urbāna	"	S	ap 1890.	ap 1925.
31	Kaupiņa	"	H2B	ap 1870.	ap 1910.
32	Kamatu	Mazsalaca	H1A	1892.	ap 1950.
33	Rausku	"	H1A	ap 1888.	ap 1930.
34	Vecsimaņu	"	H1A	19.gs.	1919.
35	Raganu	"	H2C	pirms 1900.	1930.
36	Mujānu	Mujāni	H1A	ap 1850.	ap 1915.
37	Āža	Naukšēni	H2B	ap 1915.	ap 1939.
38	Doles	"	H2C	1903.	ap 1953.
39	Jēķu	"	H2C	1878.	1947.
40	Āsteres	Pāle	S	19.gs.	ap 1930.

1	2	3	4	5	6
41	Būdeles	Pāle	S	19.gs.	ap 1910.
42	Ķipēnu	Pociems	S	pirms 1900.	1910.
43	Pociema	"	S	pirms 1900.	ap 1915.
44	Gābeles	Puikule	-	19.gs.	ap 1905.
45	Kalndambja	"	H2B	pirms 1900.	ap 1915.
46	Rencēnu	Rencēni	H2C	19.gs.	ap 1914.
47	Rozēnu	Rozēni	H2C	pirms 1900.	ap 1920.
48	Kārķēnu (Rūdiņu)	Rūjiens	H1C	1843.	1949.
49	Virķēnu	"	H1C	19.gs.	ap 1939.
50	Zūmenta	"	H1C	1894.	ap 1915.
51	Kicu	Salaca	H2B	ap 1905.	1941.
52	Vecsalacas	"	H1A	pirms 1900.	ap 1926.
53	Bērziņa	Sēļi	H1C	ap 1860.	1942.
54	Košeles	"	S	pirms 1900.	ap 1925.
55	Krumiņa	"	H2C	ap 1830.	1955.
56	Jaunates	Skaņkalne	H2C	1856.	ap 1940.
57	Veclangu	"	H2B	19.gs.	1919.
58	Intes	Stiens	H2B	pirms 1900.	ap 1915.
59	Mežavilku	"	M	ap 1915.	1930.
60	Stienes	"	S	ap 1780.	1962.
61	Uļļa-Laura	Terneja	H2C	1876.	1954.
62	Bangu	Tūja	M	ap 1903.	ap 1942.
63	Melbāržu	"	H2B	1896.	1949.
64	Murnieku	Umurga	H2B	1893.	1937.
65	Vējkroga	Vainiži	H2B	pirms 1900.	ap 1928.
66	Saulītes	Vecate	H2B	ap 1890.	1940.
67	Stagaru	"	H2B	1896.	1944.
68	Blanku	Vilzēni	H1A	19.gs.	ap 1900.
69	Bērziļu	Vilķēne	M	ap 1936.	1946.
70	Labrenča	"	H2C	1856.	ap 1947.
71	Vilķēnes	"	S	pirms 1915.	1925.

A p z ī m ē j u m i: S - staba tipa VDZ; H - holandiešu tipa VDZ; H1A - holandiešu tipa VDZ bez tilta, ar koka korpusu; H1C - holandiešu tipa VDZ bez tilta, ar mūra korpusu; H2B - holandiešu tipa VDZ ar tiltu, ar mūra zentilta daļu, bet koka augšdaļu; H2C - holandiešu tipa VDZ ar tiltu, ar mūra korpusu; M - mazās VDZ.

Tātad no bijušā Valmieras apriņķa teritorijā apzinātajām 71 VDZ 19.gs. otrajā pusē un 20.gs. darbojušās 12 staba tipa VDZ, trīs mazās jeb tā saucamās vienas saimniecības VDZ un 55 holandiešu tipa VDZ. Vienīgi Gābeles VDZ tipu nebija iespējams noskaidrot.

Starp holandiešu tipa VDZ 19 bija bez tilta, bet 35 - ar tiltu. 28 holandiešu tipa VDZ bija laukakmeņu mūra korpuss, 15 VDZ zentilta daļā bija no laukakmeņu mūra, bet virsdaļa no koka. 11 holandiešu tipa VDZ bez tilta bija ar mūra korpusu. Par Bašķu VDZ zināms tikai tas, ka tām bijusi grozāma galva un no to korpusa akmeņiem uzmūrēti Bašķu dzīvojamās mājas, kuts un klēts pamati.

Tika noskaidrots, ka Vecsalacas H1A tipa VDZ celtas uz apmēram 1 m augsta smilšu uzbēruma, kuram bijusi akmeņu apmale. Maisus uz šī paaugstinājuma uznesuši un nonesuši pa trepitēm. Latvijā konstatētas vēl divas šādi būvētas VDZ.

Pēc tabulā minētajiem VDZ celšanas un darbības izbeigšanās gadiem redzams, ka 1900.g. bij. Valmieras apr. darbojās 60 VDZ, 1905.g. - 63, 1910.g. - 61, 1915.g. - 59 un 1920.g. - 45 VDZ. Līdz 1955.g., kad vēl darbojās divas VDZ, strādājošo VDZ skait turpināja samazināties. Pēdējās bij. Valmieras apriņķī 1962.g. darbu beidza Stienes staba tipa VDZ. Starp pašreiz Latvijā apzinātajām vēl esošajām VDZ Stienes VDZ ir visvecākās (celtas ap 1780.g.).

Semērā jaunais Kalndzirnavu VDZ korpuss neliecina, ka tās būtu celtas 1816.g., kā ierakstīts šo VDZ veja rādītājā. Tā kā VDZ šajā vietā bijušas jau 17.gs., tad jādomā, ka mi-

nētais vēja rādītājs pārņemts no iepriekšējām VDZ. Pašreizējās Kalndzirnavas, pēc korpusa spriežot, varētu būt celtas ap 1900.g.

J.Rudzītis

KALENDĀRĀS IERAŽAS KULDĪGAS UN VENTSPILS RAJONOS
20.GS. SĀKUMĀ

1981. un 1982.g. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfu ekspedīcijās tika turpināts 1980.g. Liepājas raj. aizsāktais darbs sistemātiskā latviešu tautas kalendāro jeb gadskārtu ieražu pētniecībā.

Kalendārās ieražas - ar cikliskiem dabas apstākļiem (ziema, pavasaris, vasara, rudens un atsevišķas to fāzes) saistītu svētku un tamlīdzīgu citu ievērojamo dienu ieražas, tai skaitā arī ar noteiktiem gada cikliem tieši saistītu konkrētu darbu sākuma un nobeiguma ieražas. Šo ieražu pirmāsākumi meklējami tālā senvēsturiskā pagātnē.

Kalendārajās ieražās ir daudz dabas vērojumu un praktiskās darba dzīves atziņu, kā arī daudz māksliniecisku elementu. Kalendārās ieražas bija aktīvas cilvēka darba dzīves pavadones. Saskaņā ar tām darbi bija jāuzsāk un jānobeidz noteiktu laikposmu ietvaros, kas visumā atbilda reālajiem dabas apstākļiem un toreizējā cilvēka praktiskās dzīves pieredzei. Šajās ieražās izpaužas cieņa pret darbu, uzmanīga, vērtīga attieksme pret darba darītāju, dziļa interese par rezultatīvu darbu. Ieražu rituāli jeb ceremoniāli, ieražu dziesmas u.c. jau laikus pievērsa cilvēka uzmanību priekšā stāvošajam darbam. Ar saviem estētiskajiem elementiem, emocionālo piesātinātību tās cilvēkā radīja psihologisku kāpinājumu pirms sezonālu darbu sākšanas, sniedza paveiktā rezultātu un psihologisku atslodzi pēc darba nobeiguma.

Kalendārajās ieražās kopā ar pozitīvajiem reālistiska-

jiem elementiem bija daudz māpu, aizspriedumu, magisku izdarību, mitoloģisku priekšstatu, kas atspoguļo cilvēka atkarību no neizprastiem dabas spēkiem. Tāpēc šo ieražu rituāliem, dažādu nosacījumu ievērošanai ilgstoši tika piedēvēta noslēpumaina spēja nodrošināt un vairot darba panākumus, sekmēt dzīvības un auglības norises par labu darba darītājam.

Domājams, ka ziemas, pavasara un vasaras saulgriežu svētki, tāpat Metenis Latvijas baltiskās cilmes iedzīvotājiem bija jau sen pirms kristīgās ticības izplatīšanas Latvijā. Visticamāk, ka saulgriežu svētki tuvu sakrita ar gada-laiku maiņas astronomiskajiem datumiem. Feodālisma laikā latviešu saulgrieži pieskaņojās baznīcas svētku datumiem, jo saulgriežu daudzo pagānisko rituālu izpildīšana prasīja no intensīva feodālo klaušu darba brīvu laiku, ko deva baznīcas svētku dienas. Taču baznīca nespēja būtiski ietekmēt latviešu saulgriežu svētku raksturu.

Latvieši par ziemassvētkiem, lieldienām sauca gan ziemas un pavasara saulgriežus, gan baznīcas svētkus. Līdzīgi ar "Jāņa" dienas vārdu apzīmēja gan vasaras saulgriežus, gan baznīcas Jāņa Kristītāja dzimšanas dienu. Šie fakti nedrīkst radīt nekādus pārpratumus latviešu zemniecisko ziemassvētku, lieldienu, Jāņu jeb Līgo vakara vērtējumā - minētie tautas tradicionālo kalendāro ieražu svētki pēc savas izcelsmes, būtības, iekšējā satura, nozīmes, rituālu ārējā izveidojuma, funkcijām ir gluži cita parādība nekā kopš feodālisma laikiem tais pašos datumos Latvijā svinētie baznīcas svētki.

Latviešu ziemas, pavasara, vasaras saulgriežu, Meteņa un daudzu citu ievērojamo kalendāro dienu ieražas ar savu pamattendenci, pamatievirzi ir pretmets baznīcas tradīcijām. Baznīcas svētku un citu svinamo dienu centrā ir izdomāts dievs, viņa un - katoļiem un pareizticīgajiem - svēto godināšana un pielūgsmē, rūpes par dvēseles šķīstīšanu no grēkiem, par iedomātās debesu valstības iemantošanu pēc nāves. Tautas kalendāro ieražu centrā ir cilvēka reālā zemes dzīve un viņa darbs, rūpes par šīs zemes dzīves celsmi, tās apstiprinājums un apliecinājums.

19.gs. beigās un 20.gs. sākumā latviešiem tāpat kā citām Eiropas tautām kalendārās ieražas visumā zaudē savu saikni ar magiju, vērojama ieražu ceremoniālu sašaurināšanās, attiecīgie rituāli iegūst reālistiskas simbolikas un spēles raksturu.

Būdamas īpašs tautas dzīves novads, kalendārās ieražas ir savijušās ar tautas dzīvi visā tās daudzveidībā. Tās atspoguļo tautas materiālo dzīvi un sadzīvi, uzskatus, priekšstatus un centienus. Nav iespējams vispusīgi izpētīt tautas un tās kultūras vēsturi dažādos laika posmos, neizzinot arī kalendārās ieražas un to vēsturi.

Senākās ziņas, ko mūsdienās par kalendārajām ieražām var sniegt teicēji, lielākoties attiecas uz 19./20.gs. miju un 20.gs. pirmajiem gadu desmitiem, kad šo ieražu stāvoklis lielā mērā ir jau agrāk iezīmējušos procesu rezultāts. Šī informācija sniedz pieturas punktus arī ieražu attīstības tendenču izpratnei 19.gs. otrajā pusē. Tikai daži informatori sniedza tiešas mutvārdu tradīcijas ceļā mantotas ziņas par atsevišķiem kalendāro ieražu momentiem 19.gs.

Par kalendārajām ieražām 19./20.gs. mijā un 20.gs. pirmajos gadu desmitos (tai skaitā arī 20. un 30. gados) ekspedīcijās stāstīja 75 Kuldīgas raj. Alsungas ciemata, Ēdoles, Gudenieku, Turlavas un Ventpils raj. Ances, Jūrkalnes, Popes, Puzes, Tārgales, Užavas, Vārves, Zlēku ciemu un Piltenes pilsētas iedzīvotāji. Informatori dzimuši laikā no 1890. līdz 1927.g., turklāt 61 teicējs - līdz 1914.g. Abās ekspedīcijās visi teicēji bija kurzemnieki, viņu vairums dzimuši un visu mūžu nodzīvojuši iepriekš minētajās vietās. Informatoru lielākā daļa ir bijušie sīkzemnieki vai vidējie zemnieki. Visvairāk materiālu ir teikuši - alsundznieces Veronika Porziņģe (dzim. 1920.g.), Margrieta Pūpola (1899.), ēdolniece Marija Štolce (1907.), pilteniece bij. skolotāja Lidija Pāvelsone (1894.), jūrkalniece Marija Lāce (1904.), tārgalnietis Teodors Rumbergs (1894.), popeniece Lina Veckāgane (1894.), kurai etnogrāfisko ziņu vairums saistās ar bērnības un agrās jaunības laiku Ancē, u.c.

Bez ziemas, pavasara un vasaras saulgriežiem, kas te īsuma dēļ nosacīti apzīmēti par tautas kalendāro ieražu dienu A grupu, latviešiem pēc daļējiem, vēl galīgi neprecizētiem datiem kādreiz bijis ap četrdesmit ar noteiktiem datumiem saistītu gadskārtu ieražu dienu, kas te apzīmētas par B grupu. Daudzām B dienām gan ir baznīcas svēto - Mārtiņa, Teņa (Antona - J.R.), Jurga, Jēkaba, Bērtuļa, Miķeļa u.c. nosaukumi, taču tautā ar šīm dienām saistījās dažādas zemkopja, lopkopja darba tradīcijas, dabas vērojumi un pirmskristiāniskā tipa tautas ticējumi. Svarīga kalendāro ieražu sastāvdaļa bija arī masku gājieni jeb ķekatas, kurām katrā Latvijas apvidū bija sava saistība ar noteiktām kalendārajām dienām rudens nogalē vai ziemas periodā.

Ekspedīcijās apsekotajos Kuldīgas un Ventspils rajonu ciemos, neskaitot Vecgada vakaru (B), 19./20.gs. mijā un 20.gs. sākumā gadskārtu ieražām vēl visai bagātas bija visas trīs A dienas. 1981. un 1982.g. fiksētās saulgriežu ieražas gadskārtu ieražu vākumā ieņem kvantitatīvi nozīmīgāko vietu. Iegūti materiāli par šādiem A dienu izpētes jautājumiem.

Ziemas saulgrieži - ziemassvētki: telpu izpušķošana, izmantojot krāsainus papirus, krāsotas ēveļu skaidas, eglu zarus, brūkleņu mētras, "zaķu staipekņus"; eglītes dedzināšana zemnieku mājās; rotaļas; ķekatas u.c.

Priekšpadomju laika vākumos pavisam maz ziņu par eglītes dedzināšanu, kas vispār ir samērā jauna ieraža. Jūrkalne kolhoznieks Juris Friedēns (1901.) izteicās, ka eglīte dedzināta jau viņa vectēva bērnībā vectēva vecāku mājās aptuveni pagājušā gadsimta trīsdesmito četrdesmito gadu mijā vai četrdesmitajos gados. Abās ekspedīcijās pierakstītais materiāls liecina par eglītes dedzināšanas plašu izplatību mājās 19. gs. beigās un šī gadsimta sākumā šai Kurzemes apvidū. Iegūtas ziņas par svecītēm, eglītes izrotāšanu, bērnu un citu mājas ļaužu līdzdalību eglītes rituālā, bērnu apdāvināšanu pie eglītes. Vairāki teicēji uzsvēra kristiāniskas ievirzes starptautiska tipa ziemassvētku dziesmu dziedāšanu, citi norādīja, ka dziedātas galvenokārt tautasdziesmas un citas

laicīga satura dziesmas. Bērni gājuši rotaļās. Ir vērojams, ka eglītes dedzināšanas ieraža ir bijis daudz laicīgu elementu, taču tālaika dziesmu repertuārā pie eglītes nākas sastapties ar zināmu kristiānisma ietekmi.

Alsungā, Ēdolē, Jūrkalnē bija pazīstama Ipatnēja ziemas saulgriežu rotaļa "Lāča taisīšana", kurā sevišķi aktīvi piedalījās bērni. Uz galda salika pupas tā, lai, domās attiecīgi savienojot atsevišķus punktus - pupas ar līnijām, iegūtu lāča figūru ar "galvu", "ausīm", "degunu", "kaklu", "mugurkaulu", "kājām", "nadžiem", "asti". Bija jāuzmin, ko nozīmē pupu salikums; kurš no bērniem uzminēja, varēja pupas apēst.

No 10 informatoriem pierakstīti kultūrvēsturiski ļoti interesanti fakti par kāda visai seniska rituāla daļēju saglabāšanos ziemas saulgriežos 20.gs. sākumā un pat vēl 20.-30. gados (informatori dzim. laikā no 1896. līdz 1924.g.); četros gadījumos ziņas attiecas uz Alsungu, trijos - uz Jūrkalni, pa vienam - uz Ēdoli, Zlēkām, Užavu. Nakti no 24. uz 25. decembri istabā uz galda atstātas vārītas pupas, zirņi, cukas galva vai vārīta cukgaļa vispār, pirāgi (zvejnieka mājā uz galda varēja būt arī kūpināta menca) un krūze ar alu. Visu nakti dedzināta uguns - vai nu svece (uz galda), vai lampa (uz galda vai pakārta pie sienas). Šāda rituāla pastāvēšanu 20.gs. sākumā abās ekspedīcijās aptaujātie iedzīvotāji skaidroja un motivēja dažādi. Taču tālākā pagātnē tas bija saistīts ar ļoti seniem animistiskiem priekšstatiem un veļu mielošanas tradīciju. Kādreiz cilvēki ticēja, ka arī ziemas saulgriežu nakti "mirušo tuvinieku dvēseles" nāk ciemos pie dzīvajiem; lai dzīvie nākamajā gadā gūtu viņu labvēlīgo atbalstu zemkopja, lopkopja un zvejnieka darbā, veļi labi jāuzņem un jāpamielo. Šī ieraža ir liecība par ziemas saulgriežu kādreiz tik būtisko saikni ar agrāro magiju, ar zemkopja, lopkopja darba interesēm. 20.gs. sākumā minētajam rituālam vairs nebija sakara ar veļu mielošanu, taču vienam otram no ekspedīcijās intervētajiem teicējiem vēl bija ļoti neskaidras nojausmas par šādu sakaru kādreiz.

Pavasara saulgrieži: olas, to krāsošana, izmantošana, spēles ar olām, pieaugušo "pēršana" ar izplaucētiem bērza zariem lieldienu ritā Ancē, Ēdolē, Puzē, Zlēkās; šūpoles, to iekārtošana, šūpošanās; ugunsroku dedzināšana; ciema ļaužu, īpaši jauniešu sadzīve pie šūpolēm, mūzika, mūzikas instrumenti, dziedāšana; izturīgu, stipru "lielo šūpolu" saglabāšana un izmantošana pēc lieldienām (ciema un apkārtnes jauniešu satikšanās, sapulcēšanās, izklaidēšanās un izpriecāšanās vieta svētdienās pavasara un vasaras periodā).

Vasaras saulgrieži - Līgo vakars jeb Jāņi: telpu pušķošana; Jāņu zāles, vainagi, to īpatnības atbilstoši nēsātāju dzimumam, vecumam, ģimenes stāvoklim (meiteņu, jaunavu, precējušos sievietes, vīriešu vainagi); vainagu uzlikšana mājas saimniekam, saimniecei un tiem, kuriem ir personvārds Jānis; jāņuguns sagatavošana un uzstādīšana; līgotāji pie jāņuguns. Mūsdienās Ances ciemā Līgo vakaru apvieno ar kolhoza "Ance" pilnsapulci, kurā analīze un vērtē pirmā pusgada darba rezultātus, cildina labākos darba veicējus, kritizē trūkumus.

Lai visā konkrētībā un daudzpusībā parādītu latviešu ziemas, pavasara un vasaras saulgriežu specifiku un nozīmi, ir nepieciešams apkopot un izanalizēt tās ziņas par šīm ieražām, kas sastopamas 17.-19.gs. avotos, kā arī bagātīgos saulgriežu ciklu tautasdziesmu publicējumus. Taču šāds darbs ir īpašu plašāku pētījumu uzdevums.

Gan līdz šim publicētie materiāli, gan nepublicētie pirmspadomju laika vākumi liecina, ka B grupas vidū 19.gs. sevišķi populāras bijušas sešas dienas. Daudz tautas ieražu bija Metenim, pavasara Māras dienai (Kāpostu Mārai jeb Kāpostnīcai), Jurga, Miķeļa, Mārtiņa dienai, Vecgada vakaram. Ieražu bagātības un plašuma ziņā Metenis varēja sacensties ar saulgriežiem.

Vēstures institūta etnogrāfu 1980.g. ekspedīcija Liepājas raj. Nīca, Otaņķu un Rucavas ciemos noskaidroja, ka šo ciemu iedzīvotāji vairs ļoti maz ko zina par B dienu ieražām. Uz šo dienu nozīmes sašaurināšanās vai pilnīgas izzušanas fona 20.gs. gadskārtu ieražu vidū bija relatīvi pieaugu-

si vienas B dienas - Jaungada (Vecgada vakara) sagaidīšanas svinēšanas nozīme.

1981. un it īpaši 1982.g. ekspedīcijā B dienu norišu izzināšanai tika veltīta liela uzmanība.

Par daļu no šīm dienām iedzīvotāji vairs nezināja teikt neko (piemēram, Matīsa, Ģertrūdes, Bindus, Urbāna, Vītus, Brenča jeb Labrenča, Barbaras, Nikolaja jeb Niklāva, Lūcijas diena). Citas vietas atcerējās tikai sakarā ar vienu vai dažiem priekšstatiem, retumis ar kādu rituālu elementu. Zināmas kalendārās dienas joprojām skaidri saglabājušās teicēju atmiņā kā kādreizējie zemkopības un lopkopības darbu termiņi. 19./20.gs. mijā un 20.gs. pirmajos gadu desmitos kalendāro dienu reizēs tika vēroti meteorologiskie apstākļi, pēc tiem prognozēts laiks un mēģināts noteikt ražas izredzes. Senās meteorologiskās kārtulas bija stipri iesakņojušās tautas apziņā. Visos apsekotajos ciemos kā raksturīgu parādību nācās konstatēt faktus, ka vecāko paaudžu lauku ļaudis zina atsevišķas ar kalendārajām dienām savijušās senās laika paredzēšanas kārtulas, par kuru pareizumu tie parasti pilnīgi vai daļēji pārliecināti.

Par konkrētām B dienām. Ja nakti uz Zvaigznes dienu (nakti no 5. uz 6. janvāri) debesis daudz zvaigžņu, tad esot sagaidāms, ka būšot daudz ogu, riekstu, ābolu; ja apmācies, šis ražas nebūšot (Alsunga, Jūrkalne, Puze). Sveču dienā (2. febr.) puīši, meitas, saimnieki brauca uz tirgiem līgt (Piltene). Ļaudis senāk runāja: "Ja Sveču dienā saule paspīd kaut tik Isu brīdi, ka zirgam var iemauktus uzlikt galvā, būs jauks pavasaris" (Ulāva). Gada pirmajos mēnešos bijuši trīs ievērojami puteņi - Tuņņu puteņi (ap Teņa vai Tuņņa dienu 17. janvāri, Jūrkalne), Meteņa jeb Miesmešu puteņi (Ēdole, Jūrkalne; Meteni parasti svina jeb februāri), visspēcīgākais - Sveču puteņi (Ēdole). Pelnu dienā grābti no krāsns vai plīts pelni audumu mazgāšanai vajadzīgā sārma iegūšanai. "Šie pelni stāvēja kā veļas pulveris. Kad mērcā veļu, piebēra pāris sauņas klāt" (Jūrkalne). Veci ļaudis senāk runāja, ka "Pelnu dienā vajag mazgāt veļu, jo tad visu gadu

balta veļa" (Užava).

Visai trūcīgas ziņas saglabājušās par 19.gs. pirmajā pusē un otrās puses sākumā vēl rituāliem un ticējumiem bagāto Meteņa dienu. Metenis saukts par Vaslāvi (Puze, Tārgale, Užava u.c.), Aizgavēni (Alsunga, pa daļai arī Jūrkalne; sal. ar lietuviešu "Užgavēnis" - Meteņa nosaukumu liet. val.): Nosaukums Aizgavēnis - samērā jauns, formāls, tīri terminologisks katolicisma uzslāpojums, kas radies tāpēc, ka kopš vācu feodāļu un kristīgās baznīcas institūtu nostiprināšanās Latvijā pēc Meteņa - tautas kalendāro svētku dienas - laika ziņā sekoja baznīcas t.s. lielais gavēnis. Veco Jūrkalnes iedzīvotāju vidū, kas šai ciemā dzimuši un pavadījuši savu mūžu, nācās sastapties ar vairākiem Meteņa nosaukumiem - Aizgavēnis, Miesmetis, Vaslāvis. 1912.g. dzimusi puzeniece Emīlija Lorence pēc savas mātes jaunības dienu vērojumiem zināja pastāstīt kādu Meteņa rotaļu. Viens uznesis uz bērniem ūdens spaini un cūkas galvu. Otrs (kas nezina visu rotaļas norisi - J.R.) lejā turējis vaļā atvērtu maisu. Pirmais no augšas iemetis maisā cūkas galvu un tūdaļ aplējis lejā stāvētāju ar ūdeni. Ir saglabājušās tikai nedaudzas neskaidras un ļoti nepilnīgas atmiņas par to, ka Meteņa vakarā gājuši pie kaimiņu vai ciema māju logiem, dziedājuši - aicinājuši, lai laiž iekšā, dziesmā novēlējuši veiksmi ar jeriem, kazām, veselību mājas mātei (Jūrkalne). Alsundznieces V.Porziņģes māte meitai stāstījusi, ka jaunības laikā Alsungā Meteni gājuši ķekatas. Līdzīgi 1896.g. dzimusi ēdolniece Margrieta Bebre, kuras bērnība un jaunība pagājusi Gudeniekos un Alsungā, izteicās, ka Alsungā Meteni bijušas ķekatas. Tikai no diviem informatoriem iegūtas lakoniskas uz 20.gs. sākumu attiecināmas ziņas (Jūrkalne, Užava) par tādu vēl 19.gs. populāru Meteņa ieražu kā braukšana no kalna lejā ar raga-
viņām.

25. marts - laiks, kad jau sācies astronomiskais pavsaris un diena kļuvusi garāka par nakti - saukts par Māras dienu, Kāpostdienu, Kāpostnīcu. Māras dienā sēja lecektās kāpostu sēklas, lai laikus izaudzētu kāpostu dēstus (Ēdole).

Bija pieņemts kopš Māras vakara istabā vairs nededzināt uguni (Zlēkas); līdzīgu priekšpadomju laika pierakstu vidū no dažādām Latvijas vietām vairāki attiecas tikai uz vakara stundām. Kāpostnīca - pavasara atmodas diena, kad iet jau uz pavasari (Alsunga). Pēc seniem ticējumiem, šai dienā uzmosties visi kukaiņi, pat čūskas (Ēdole). Veci cilvēki teikuši, ka pirms Māras dienas "pa deviņām dienām" (domāts šāda ilguma periods) nāk stārķis mājās "no siltajām zemēm" (Užava). Stārķis atlaižoties "25. martā" (Liepājas raj. Medzes ciems; bij. Tāšu pagasts). Tautas medicīniskos vērojumus, ticību Māras dienai, t. i., pavasara saules dzīvinātājam un dziedinātājam spēkam pauž sekojošs atzinums: "Ja slimš lops sagaidījis Kāpostnīcu, tad dzīvos" (Jūrkalne). Laika paredzējumi: ja Māras nakti sals, tad salnas būs četrdesmit nakts, ne katru nakti, bet pa tik ilgu laiku (Užava, Puze); ja abas Māras naktis sals, tad ir salts pavasaris, ja ir silts, tad silts pavasaris (Ance).

Alsungā, Jūrkalnē, Ēdolē Jurga dienu sauca par Jorena dienu. Šai dienā kalpi, puīši, meitas, vaļinieki u. c. Jārgāja no viena saimnieka pie otra. Govis sāka ganīt ar Jorena dienu (Alsunga) vai pēc Joreniem (Jūrkalne). Uzskatīja - ja Jurgos tādi apstākļi, ka var laist govīs ganos, paredzams ļoti ražīgs piena gads (Ēdole). Jorena, Jurga dienā sāka gulēt dienvīdu (Ēdole, Zlēkas).

Alsungā un Jūrkalnē ieguvām ziņas par meitu dziedāšanu kādā skanīgākā vietā pavasara vakaros. Šais dziedāšanas reizēs piedalījās arī viena otra vecāka sieva. Dziedāšana sākās, "kad nages (vārdes - J.R.) sāka blaut", "kad palika siltāks" (Jūrkalne), "ieviedu laikā, kamēr nav smagie darbi" (Alsunga). Dziedātas "suiņu velkamās dziesmas" un "vec-laiku ziņas". Alsundznieces teikušas: "Iesim gavilēt". Pēc V. Porziņģes atmiņām, dažreiz dziedātājam "atdziedāja" cita grupa, kas dziedāja citā vietā. Tā skanīgajā vakarā izcēlās pat apdziedāšanās starp divām dažādām dziedātāju grupām.

Apsekoto ciemu teritorijā bija plaši izplatīts uzskats, ka Ijaba diena (9. maijs) ir sīpolu stādīšanas reize. Popu-

lārs bija ticējums par iespēju Pēterdienā (29. jūnijs) noteikt gaidāmo sēņu ražu: ja šai dienā liets, būs daudz sēņu. Šai sakarā vecākās un vidējās paaudzes ļaudis vēl tagad Pētera dienā vēro laika apstākļus. Ļoti izplatītas meteoroloģisko apstākļu prognozešanas dienas bija 27. jūnijs ("septiņu gulētāju diena") un 10. jūlijs ("septiņu brāļu diena"). Daudzi vecie iedzīvotāji vēl tagad domā, ka šais datums var noteikt laiku turpmākajām septiņām dienām (27. jūnijs) vai septiņām nedēļām (10. jūlijs). Līdz Jēkaba dienai (25. jūlijs) vajadzēja nobeigt siena vākšanu; pēc tam zāle pāraugusi, mazāk derīga (Užava). Pa Jēkabiem sāka ēst jaunus kartupeļus (Puze). No Jēkaba dienas saimnieki vairs neļāva gulēt dienvidu (Ēdole, Zlēkas). Kad nāca ap Jēkaba, Annas (26. jūlijs) dienu, teica, ka iet uz rudeni (V.Porziņģe Alsungā).

"Trīs dienas priekš Bērtuļa (Bērtuļa diena - 24. augustā - J.R.), trīs dienas pēc Bērtuļa bija jāapsēj rudzi (Užava)". Uz Miķeļdienu (29. septembris) visam bija jābūt savāktam šķūņos (Piltene), uz šo dienu vajadzēja norakt kartupeļus (Tārgale). Ap Miķeļa dienu latviešiem kādreiz sākās t.s. veļu vai garu laiks, kas ilga kādas četras vai sešas nedēļas. Tikai nedaudzi informatori atcerējās bērnībā un agrās jaunības dienās dzirdētus nostāstus, ticējumus par "garu", "gariņu" laiku pagātnē (Zlēkas, Užava, Puze). Ap Simjūda dienu (28. oktobris) mēdzot būt stiprs vējš - "Simjūdšturms" (Užava).

Mārtiņi (10. novembris) - pēdējais termiņš zemes darbiem, "zeme nāk sasalusi" (Alsunga). Šī gadsimta sākumā govis dažkārt liktas kūtiis ap Mārtiņiem (Jūrkalne, Zlēkas). Tā kā ap Mārtiņiem nereti uzsnīga sniegš, teica: "Mārtiņš atjāj baltu ķēvi (..)" (Zlēkas). Tautas teicienos, kam ir humoristisks raksturs, laiks starp Mārtiņiem un Katriņas dienu (Katrīnas d. - 25. novembris) tiek raksturots kā nepastāvīgs, Katriņas dienā liets. Uz Mārtiņiem kāva cūkas, taisīja "Mārtiņa desas" (Ance).

No B dienām Kuldīgas un Ventspils raj. visvairāk ziņu iegūts par Vecgada vakara ieražām. Tās ir tādas pašas Jaun-

gada sagaidīšanas ieražas, kādas konstatētas citos Latvijas apvidos. Kā izņēmums jāmin ķekātās iešana, kas daudzās citās vietās Latvijā 19./20.gs. mijā un 20.gs. sākumā nenotika ne 31. decembra vakarā, ne 1. janvārī.

B grupas kalendārās dienas, kā arī ziemas un vasaras saulgrieži gan vecā, gan jaunā stila kalendārā ir saistīti ar vieniem un tiem pašiem datumiem, taču pēc jaunā kalendāra šie datumi 20.gs. faktiski iestājas trīspadsmit dienas ātrāk nekā pēc vecā. Interesanti, ka šo apstākli sakarā ar laika un ražas prognozēšanu pēc tautas kārtulām apzinās tikai daļa informatoru. 77 g. vecais ūzavnieks Atvids Krafts teica: "Mēs, veci, skaitām "pēc veca", skaitām uz priekšu trīspadsmit dienas. Vecā stila kalendārs no paaudžu paaudzēm." T.Rumbergs Tārgalē: "Tagad Sveču dienas putenis iestājas divas nedēļas vēlāk." 68 g.v. lībiete Mirdza Ernestovska Tārgales Miķeļtornī: "Laika pareģojumi jāreķina "pēc veca"." 74 g.v. lībiete Milda Zēberga Miķeļtornī: "Laika pareģojumus vēl tagad ar Klāru Jurgenbergu skatāmies. Skatos gan pēc vecā stila, gan jaunā. Vairāk gadās, ka piepildās pēc vecā stila, bet kādreiz gadās arī pēc jaunā." Ir informatori, kas domā, ka kalendārie laika pareģojumi jālēš pēc jaunā kalendāra. Daži atzīstas, ka viņi nav skaidrībā, pēc kāda stila kalendāra prognozēt meteoroloģiskos apstākļus.

Viena no populārākajām un iecienītākajām kalendārajām ieražām 1981. un 1982.g. apsekotajā teritorijā 19./20.gs. mijā un 20.gs. pirmajos gadu desmitos bija teatralizēti lauku māju apmeklējuma gājieni, ko sauca par "ķekātām" (Alsungā, Jūrkalnē), "būzuļiem" (Padure, Tārgalē, Užavā, Zlēkās), gan "būzuļiem", gan "ķekātām" (Ēdole, Piltene), "Mārtiņa bērniem" (Ance), gan "Mārtiņa bērniem", gan "būzuļiem" (Po-pe). Ancē, Popē ķekātās iets Mārtiņos; Puzē - Mārtiņos un ziemassvētkos; Ēdolē, Piltēnē un Zlēkās - ziemassvētkos; Alsungā, Jūrkalnē, Tārgalē, Užavā - ziemassvētkos, Vecgada vakarā, zvaigznes dienā. Gāja visu vecumu cilvēki - spēka gados (īpaši jaunieši), bērni un pusaudži, pusmuža ļaudis, retāk - veci.

Ventspils raj. iegūts samērā plašs ziņu klāsts par Mārtiņa dienas un saulgriežu, sevišķi ziemassvētku, ēdieniem. Īpaši laba tautas kalendāro ēdienu tradīciju zinātāja bija pilteniece 88 g.v. L.Pāvelsone. Par minēto dienu ēdieniem ir pierakstītas ziņas arī Kuldīgas raj. ekspedīcijā. Atsevišķi dati ir fiksēti par dažu citu tautas kalendāro dienu (Vecgada vakara, zvaigznes dienas, Meteņa) ēdieniem.

Pierakstītas ziņas par dažām lībiešu kalendārajām ieražām Ventspils raj. Tārgales c. Lūžņā un Miķeļtornī 19./20. gs. mijā un 20.gs. sākumā. Tās liecina ne vien par radniecīgiem motīviem lībiešu un latviešu ieražās, bet arī par šo ciemu lībiešu kalendāro ieražu saplūšanu ar latviešu kalendārajām ieražām 20.gs. sākumā.

Līdz šim gaužām maz darīts, lai izzinātu tautas kalendārās ieražas Rīgā un citās Latvijas lielākajās pilsētās. Ka šai jautājumā iedzīvotāju iztaujāšana var kļūt par vienu no izziņas avotiem, to parādīja sarunas Užavas "Bangās" ar mājsaimnieci Augusti Dreimani, Užavas astoņgadīgās skolas bioloģijas skolotāja Valdemāra Dreimaņa dzīvesbiedri. A.Dreimane dzimusi 1905.g. Rīgā, kur dzīvojusi līdz 1944.g. Rīgā viņa bijusi strādniece fabrikās, kokzāģētavā un alus darītavā. Teikto materiālu viņa attiecināja uz šī gs. 20. gadiem un pēc pašas vērojumiem sniedza atmiņas par eglītes dedzināšanu Rīgā bij. Ķeizardārzā (tagad Dziesmu svētku parks), Vaslavas dienu Grīziņkalnā (tagad 1905.g. parks) un rīdīnieku mājās, par lieldienu šūpolēm Ķeizardārzā, Kundziņsalā, Vējzaķa salā, olu ripināšanu pa slīpu virsmu lieldienās Katrīndambja māju pagalmos informatores bērībā, Līgo vakaru pie Daugavas Vecrīgas un Zaķu salas rajonā, Līgo vakaru māju pagalmos, "unurkumuru" (t.i., rāpšanās sacensību īpaši šim nolūkam uzstādītā stabā) Ķeizardārzā.

Svarīgs jautājums kalendāro ieražu izpētē - vai Latvijas iedzīvotājiem tālā pagātnē nav bijuši kādi savi tradicionāli paņēmieni, pēc kuriem tie ir varējuši noteikt gadalaiku sākumu, mēnešu sākumu un beigas, atsevišķas kalendāro ieražu dienas. Līdz šim apzinātie materiāli par Latvijas iedzi-

votāju seno laika skaitīšanu ir ļoti skopi. Vai par to mūsu modernajā laikmetā - 20.gs. beigās no iedzīvotājiem vēl ir iespējams iegūt kādas papildu ziņas? Sarunas ar vecajiem Ventspils raj. ļaudīm liek domāt, ka zināmā mērā - jā. 1909. g. Užavā dzimusi Zelma Šeibe, kas dzīvo Užavā Vendzavas "Lauceniekos", teica: "Manas mātes māte zināja, kāds (gada - J.R.) mēnesis, pēc gaisa mēneša (debess spīdekļa - J.R.) ce-turkšājiem. Vajadzēja visu gadu sekot mēnesim." 78 g.v. jūr-kalniete Marija Lāce sacīja: "Augošos kokos grieza zīmes (un salīdzināja tās ar saules stāvokli - J.R.) - pavasaris, vasa-
ra, rudens, ziema. Kad saule tā lec, tad ir pavasaris. Manam tēvam viņa tēvs tā ir teicis (tēvatēvs nomira 1925.g. 104 g. vecumā). Nebija ne kalendāra, ne pulksteņa, bet zināja četrus gadalaikus." Kristis Zīgģis, dzimis 1893.g., kopš dzimšanas visu mūžu dzīvojis Zlēku Pasiles "Vecdobros": "Ir bijusi (zemnieku vidū - J.R.) tik smalka gudrība ir par laiku, ir par saules lekšanu un noiešanu, ir par mēness lekšanu un no-
iešanu, ka cilvēki bez kalendāra grāmatām zināja, kad diena sāk pieaugt, kad dilt, zināja svētku dienas un darbdienu reizes."

Abās ekspedīcijās savāktais materiāls ir noderīgs lat-viešu gadskārtu ieražu vēstures, dažu darba tradīciju petī-
šanai, kalendāro ieražu elementu teritoriālās izplatības, ar noteiktām kalendārām dienām saistītu tautas meteoroloģisko vērojumu, atziņu u.c. izpētei. Vairāku Kuldīgas un Ventspils rajons ciemu izziņas aplocē šis materiāls palīdz izgdismot dažas iezīmīgas tautas vēstures un dzīves lappuses, labāk saskatīt Rietumkurzemi, kāda tā bija 19./20.gs. mijā un 20. gs. sākumā. Šai sakarā jāpiemetina, ka ļoti svarīgi bija ie-
spēju robežās izdibināt ne tikai to, kas kalendāro ieražu laukā ir bijis, bet arī to, kas nav bijis vai vismaz infor-
matoriem nav zināms. Tādējādi arī teicēju sniegtās negatīvās liecības jāieskaita šo ekspedīciju zinātniskā darba aktivā.

J. Simsons

LATVIEŠU MŪSDIENU KĀZU IERAŽU PĒTNIECĪBA
1981. UN 1982.G. ETNOGRĀFU EKSPEDĪCIJĀS

Lai iegūtu masveida datus zinātniskam pētījumam, kura mērķis ir noskaidrot kāzu svinību norišu variantus, kāzu ieražu formas un saturu visos republikas vēsturiski etnogrāfiskajos apgabalos, kā arī citus jautājumus, kas saistīti ar kāzu ieražu funkcionēšanu attīstīta sociālisma apstākļos, Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas nodaļā 1980.-1981.g. tika izstrādāta aptaujas lapa "Latvijas PSR iedzīvotāju kāzu ieražas". Izstrādājot aptaujas programmu, tika noteikti: 1) aprobežoties tikai ar republikas lauku iedzīvotāju kāzu ieražu izpēti, jo lauku iedzīvotāju vidū tradicionālās kāzu ieražas ir noturīgākas un mūsdienu lauku iedzīvotāju kāzu ieražas līdz šim ir maz pētītas; 2) kā stacionāras izpētes objektus izvēlēties Bauskas, Jēkabpils, Rēzeknes, Talsu un Valmieras rajonus, t.i., lai katru Latvijas vēsturiski etnogrāfisko apgabalu pārstāvētu viens rajons, kura iedzīvotāju sastāvu iespējami maz būtu skārusi migrācija. Lai aptaujā iegūtu ar kaimiņtautu kāzu ieražām salīdzināmus datus, anketa tika sastādīta līdzīgi tai, ar kuru aptauju Lietuvas PSR veica etnogrāfe A. Višņauskaite.

1981.g. tika veikta izmēģinājuma aptauja Kuldīgas raj. Alsungā un Bauskas raj. Pilsrundāle. Ņemot vērā anketas trūkumus, kas atklājās izmēģinājuma aptaujas laikā, aptaujas lapa tika pārstrādāta, samazinot jautājumu skaitu un konkretizējot vairākus neskaidri formulētus jautājumus.

Aptaujas 124 jautājumus var iedalīt četrās lielās grupās: 1) vispārīgas ziņas par aptaujātajām personām; 2) jautājumi par kāzu svinību organizēšanas gaitu; 3) jautājumi par kāzu svinību norisi; 4) jautājumi par latviešu tradicionālo kāzu ieražu zināšanu un respondentu attieksmi pret tām.

Četrā no minētajiem rajoniem tika izraudzīta viena ciema padome, kuras iedzīvotāju laulības un kāzu svinības būtu

izpētes objekts. Izvēle balstījās uz sekojošiem kritērijiem: 1) ciema padomes iedzīvotāju demogrāfiskā un sociālā sastāva atbilstība vidējiem rajona rādītājiem; 2) ciema iedzīvotāju minimāla migrācija pēdējos piecdesmit gados, t.i., petāmā ciema iedzīvotāju lielākajai daļai ir jābūt apvidus pamatiedzīvotājiem. Aptaujas kopa tika veidota no tiem izvēlētiem ciema iedzīvotājiem, kuri laulības slēguši laikā no 1950. līdz 1982. gadam. Paredzējam aptaujāt apmēram 40% šajos gados salaulāto ciema iedzīvotāju. Aptaujājamās personas tika izvēlētas pēc mehāniskas atlases principa, vadoties pēc rajonu Civilstāvokļa aktu registrācijas nodaļu arhīvu datiem. No registrēto laulību kopas tika izslēgtas tikai tās laulības, kurās neviens no partneriem nebija latvietis. Šis nosacījums tika ieverots tāpēc, ka izpētes objekts ir tieši latviešu mūsdienu kāzu ieražas.

1982.g. aptauju veicām Jekabpils raj. Rubenes ciemā un Rēzeknes raj. Gaigalavas ciemā. Aptaujas realizēšanā piedalījās P.Stučkas Latvijas Valsts universitātes Vestures un filozofijas fakultātes pirmā kursa studenti, kam ekspedīcija bija etnogrāfiskā prakse. Sagatavojot aptauju, par galvenajiem ziņu sniedzējiem tika uzskatīti paši laulātie. Diemžēl darba gaitā izrādījās, ka laulātie nereti dažādu apstākļu dēļ ciema teritorijā vairs nedzīvo (miruši, mainījuši dzīvesvietu utt.). Šādos gadījumos ziņas ieguvām no citām personām (lauleto vecākiem, radniekiem, kaimiņiem, kāzu viesiem). Tas zināmā mērā apgrūtināja aptaujas rezultātu apstrādi, jo tika iegūti kāzu svinību dalībnieku dažādu kategoriju viedokļi. 1982.g. veiktā aptauja rāda, ka, sagatavojot aptaujas kopu, jau pašā sākumā jāreķinās ar 30-40% gadījumu, kuros par laulībām nevarēs iegūt nekādas ziņas. Tas sevišķi attiecas uz 50. un 60. gados noslēgtajām laulībām. Darbu, īpaši Rubenes ciemā, apgrūtināja arī vairākkārt mainījušās administratīvi teritoriālā dalījuma robežas, kā rezultātā daļa no ciema tagadējā teritorijā dzīvojošiem cilvēkiem aptaujā netika ietverti.

Etnogrāfu ekspedīcijā iegūto aptaujas materiālu sākot-

nējā (nemehanizētā) apstrāde sniedz interesantus datus par kāzu svinību saviesīgās daļas rīkošanas biežumu pēc oficiālās laulību registrācijas. Jāpiezīmē, ka šādu datu mūsu republikā līdz šim nebija. Tā Jēkabpils raj. Rubenes ciema padomes teritorijā dzīvojošie aptaujātie iedzīvotāji 1950.-

1959.g. pēc oficiālās laulību registrācijas ceremonijas kāzu svinību saviesīgo daļu rīkoja 76,75% gadījumu, 1960.-1969.g. - 76,73% gadījumu un 1970.-1979.g. - 95,66% gadījumu. Rēzeknes raj. Gaigalavas ciema iedzīvotāji kāzu svinības attiecīgi rīkoja 77,78%, 82,94% un 78,26% gadījumu. Redzams, ka kāzu svinību saviesīgā daļa visretāk rīkota sešdesmitajos gados, bet visbiežāk septiņdesmitajos gados, kas sevišķi izpaužas Rubenes ciemā. Aptaujas materiāli rāda, ka kāzu svinību saviesīgās daļas nerīkošanas galvenais iemesls nav atkārtotās laulības, to apliecina atkārtoto laulību īpatsvars attiecīgajos gados noslēgto laulību grupā. Rubenes ciemā 50. un 60. gados no visiem gadījumiem, kuros pēc oficiālās laulību registrācijas ceremonijas nerīkoja kāzu svinības, atkārtotās laulības sastādīja 10%, 70. gados - 50%, bet Gaigalavas ciemā attiecīgi 16,7%, 44,4% un 50%.

Iegūtie aptaujas dati rāda, ka visā apskatāmajā periodā vadošo vietu abu pētīto ciemu iedzīvotāju kāzu svinībās ieņem kāzas ar pilnu mūsdienu kāzu rituālu. Tajā ietilpst: 1) laulību svinīga registrācija, 2) jaunlaulāto un kāzu viesu brauciens no laulību registrācijas vietas uz kāzu svinību vietu (atsevišķi brauciena elementi - goda vārtu pārvarēšana, fotografēšanās, "isais" kāzu ceļojums), 3) jaunlaulāto svinīga sagaidīšana viesību vietā (tās atsevišķi elementi - jaunlaulāto darba iemaņu simboliska pārbaude, vecāki jaunlaulātos sagaida ar sāli un maizi), 4) svinīgais mielasts (tā elementi - tosti, uzrunas, viesu izklaidešana pie galda ar jautrajām telegrammām, "kāzu avīzēm" u.c.), 5) mičošana, 6) pūra dališana (jaunlaulātie pasniedz dāvanas saviem vecākiem, tuvākajiem radiem un palīgiem kāzu svinību organizēšanā), 7) jaunā para modināšana kāzu svinību otrajā ritā. Rubenes ciemā šis grupas kāzu svinības 50. gados notika 60,47%

gadījumu, 60. gados - 73,77% un 70. gados - 78,26% gadījumu. Gaigalavas ciemā attiecīgi 70,38%, 67,86%, 65,22% gadījumu. Arī pēc viesu skaita tās ir vislielākās. Vidējais viesu skaits šīs grupas kāzu svinībās Rubenes ciemā 50. gados bija 51,3 cilvēki, 60. gados - 73,77 un 70. gados - 82,25 cilvēki, bet Gaigalavas ciemā attiecīgi 86,21, 86,37 un 79 cilvēki. Atšķirības starp viesu skaitu kāzu svinībās abos ciemos, it sevišķi 50. gados, daļēji var izskaidrot ar Latgalē ilgāk saglabātajām garajām kāzām. Ar terminu "garās kāzas" šeit jāsaprot tradīcija kāzu svinības rīkot divās vietās (divos galos): vispirms ligavas vecāku un pēc tam ligavaiņa vecāku mājās. Gaigalavas ciemā veiktā aptauja parāda, ka garās kāzas savu dzīvotspēju saglabā arī mūsdienās. 50. gados šajā ciemā kāzu svinības abos galos rīkoja 47,36% no visām kāzu svinībām ar pilnu mūsdienu kāzu rituālu, 60. gados - 44,44% un 70. gados - 46,66% gadījumu. Garās kāzas konstatējam arī Rubenes ciemā, kur to īpatsvars bija neliels, izņemot 60. gadus, kad tas sasniedza 22,7% no visām kāzām ar pilnu mūsdienu kāzu rituālu.

Aptaujas gaitā ieguvām interesantus materiālus par seno ieražu izmantošanu mūsdienu kāzu svinībās. Rubenes ciemā konstatējam ieražu kāzu svinību pēdējā dienā jaunlaulāto vecākus kopā ar vecām, saimniecībā nederīgām lietām vest uz pirti. Ieraža kā humoristiska (spēles) izdarība tiek pamatota ar to, ka "tagad mājā radušies jauni saimnieki, vecajiem nevajag maisīties pa kājām un traucēt jaunajiem". Šī izdarība konstatēta apmēram 7% kāzu svinību, kurās pēc oficiālās laulību registrācijas ceremonijas tās vispār tika rīkotas. Līdz šim autoram nekur Latvijā nebija nācies saskarties ar šādu izdarību. Līdzīgas ieražas ir sastopamas Lietuvas PSR laukos.

Īpašu vietu latviešu mūsdienu kāzu svinībās ieņem mičošanas ieražas. Mūsdienās kāzu dalībnieku vairums mičošanu uztver kā spēli. Tas tomēr nenozīmē, ka pilnīgi zudusi mičošanas ieražu simboliskā nozīme. Atbildot uz aptaujas lapas jautājumu par mičošanas nepieciešamību, daudzi aptaujātie

norādīja, ka mičošana vajadzīga, lai meita tiktu par precētu sievu. Mičošanas īpašo vietu pārējo kāzu ieražu vidū nosaka arī tas, ka tajā aktīvi piedalās visi kāzu viesi un šī kopējā simboliskā darbība kļūst par kāzu svinību kulmināciju. Kāzu viesu kopējā darbošanās pastiprina arī rituāla emocionālo un estētisko ietekmi uz pašiem kāzu viesiem un uz jauno pāri. Par mičošanas lielo emocionālo iedarbību uz jauno pāri liecina arī tas, ka, atbildot uz jautājumu, kurš no kāzu svinību elementiem viņiem vislabāk palicis atmiņā, vislabāk palicis, daudzi respondenti, no kuriem lielākā daļa bija viens no laulātajiem, minēja mičošanu. Mičošanas ieražas līdz mūsdienām ir saglabājušās bez būtiskām izmaiņām savā formā un ir plaši izplatītas mūsdienu kāzu svinībās. To apliecina arī abos pētītajos ciemos iegūtie aptaujas dati. Gaigalavas ciemā mičošana 50. gados tika rīkota 90,48% gadījumu, kad vispār pēc oficiālās laulību registrācijas ceremonijas tika rīkotas kāzu svinības, 60. gados - 81,81% un 70. gados - 83,33% gadījumu. Rubenes ciemā attiecīgi 78,79, 66,66 un 81,81% gadījumu. Aptaujas dati liecina, ka mičošanu biežāk rīko Rēzeknes rajonā, kur senās kāzu ieražas ir noturīgākas. Pašā mičošanas norisē būtiskas atšķirības abos ciemos netika konstatētas. Arī garajās kāzās, ko biežāk rīko Gaigalavas ciemā, mičošana mūsu dienās notiek vienā galā, parasti vīra vecāku mājās otrajā kāzu svinību dienā (pusnaktī). Gaigalavas ciemā samērā plaši ir saglabājusies tradīcija līgavas galvu segt ar diviem vainadziņiem - lielo un mazo. Arī mūsdienās par galveno tiek uzskatīts mazais vainadziņš. Abu pētīto ciema padomju iedzīvotāji kā precētas sievas simbolu mičošanā izmanto gan lakatu, gan aubi. Tā Rubenes ciemā mičojot lakatu lietoja 90,1% gadījumu, bet aubi 9,9% gadījumu, Gaigalavas ciemā attiecīgi 85,42 un 14,58% gadījumu. Mičošanā galvenā simboliskā nozīme ir jaunajai sievietei. To apliecina vairākos gadījumos konstatētās kāzu svinības ar mičošanu, kas tika rīkotas, vīram stājoties atkārtotā laulībā. Vienīgais obligātais priekšnoteikums mičošanas izdarībai ir, lai jaunā sieva iepriekš nebūtu sastāvē-

jusi laulībā. Jaunā vīra iepriekšējam ģimenes stāvoklim šajā gadījumā ir pakārtota nozīme.

No kāzu svinību tiptiem pēc sava īpatsvara otro vietu ieņem norises ar dažiem kāzu rituāla elementiem. Rubenes ciemā 50. gados šī tipa kāzu svinības tika konstatētas 6,98% gadījumu, 60. gados - 13,95% un 70. gados - 10,87% gadījumu. Gaigalavas ciemā laikā no 1950. līdz 1959.g. tās netika konstatētas, 60. gados bija rīkotas 7,54% gadījumu un 70. gados - 10,87% gadījumu. Vidējais viesu skaits šīs grupas kāzu svinībās Rubenes ciemā 50. gados bija 40 cilvēki, 60. gados - 35,83 cilvēki, 70. gados - 35 cilvēki; bet Gaigalavas ciemā attiecīgi 60. gados - 41,25 cilvēki un 70. gados 35 cilvēki. Iznāk, ka otrās grupas kāzu ieražas visvairāk bijušas izplatītas 60. gados. Vērojama tendence šā tipa kāzu svinības padarīt intimākas, ko apliecina viesu vidējā skaita samazināšanās abos pētītajos ciemos.

Aptaujas gaitā iegūtie dati rāda, ka kāzu svinības bez kāzu rituāla elementiem rīko samērā reti. Rubenes ciemā 50. gados tās tika konstatētas 9,3% gadījumu, 60. gados - 11,62 un 70. gados - 6,53% gadījumu. Gaigalavas ciemā attiecīgi 7,40%, 7,54% un 2,17% gadījumu. Šīs grupas kāzu svinību rīkošanu parasti motivē ar atkārtotām laulībām, ar materiāliem apstākļiem un ar laulāto cienījamu vecumu. Šādās kāzu svinībās piedalās ļoti mazs viesu skaits. Rubenes ciemā tika konstatēts, ka 50. gados tajās vidēji piedalījušies 7 cilvēki, 60. gados - 11,6 un 70. gados - 8,66 cilvēki, bet Gaigalavas ciemā attiecīgi 5, 8,75 un 15 cilvēki. Šā tipa kāzu svinībās viesu kontingentu parasti sastāda jaunā pāra vecāki, vedēji, ja tādi ir, tuvākie draugi un radi. Šo kāzu īpatnība ir arī tā, ka tajās var nebūt vedēju.

Aptaujas gaitā Gaigalavas un Rubenes ciema padomēs netika konstatētas nevienas sabiedriskās jeb komjauniešu kāzas.

1981.g. ekspedīcijā Kuldīgas un Bauskas rajonos paralēli izmēģinājuma aptaujai tika vākti arī cita veida materiāli par kāzu ieražām un ziņas par pārējām sociālistiskajām sadzīves ieražām. Tika apzināti Kuldīgas raj. Alsungas ciemata

TDP Izpildkomitejas un kultūras nama arhīvi, kuros ieguvām ziņas par pilngadības svētku un bērnības svētku rīkošanu un par latviešu seno ieražu progresīvo motīvu un elementu izmantošanu sociālistiskajos svētkos un ieražās. Bauskas raj. materiālus vācām Bauskas novadpētniecības muzeja fondos, rajona Civilstāvokļa aktu registrācijas nodaļas, kā arī Pilsrundāles ciema TDP Izpildkomitejas arhīvos, kur ieguvām dokumentālas ziņas par sociālistiskajām sadzīves ieražām vispār un kāzu ieražām 20.gs. otrajā pusē.

1982.g. ekspedīcijā paraleli iedzīvotāju aptaujai vācām ziņas arī par kāzu ieražām 20.gs. 20.-30. gados. Interesantus datus sniedza Jēkabpils raj. Dunavas ciema iedzīvotājs J. Bružuks, kurš kā muzikants piedalījies daudzās kāzu svinībās. Ekspedīcijas darbu ļoti atbelstīja un veicināja Jēkabpils raj. Civilstāvokļa aktu registrācijas nodaļas vadītāja I. Stare, Rubenes ciema TDP Izpildkomitejas priekšsēdētāja L. Poriete, J. Raiņa kolhoza un kolhoza "Gaigalava" vadība, kas palīdzēja nodrošināt ekspedīciju ar transportu, atrisināt ekspedīcijas dalībnieku ēdināšanas u.c. sadzīves jautājumus.

1983.g. iedzīvotāju aptaujāšana par mūsdienu kāzu ieražām turpinājās Bauskas raj. Brunavas ciemā, Talsu raj. Mērsraga ciemā un Valmieras raj. Rencēnu ciemā.

U. Šabanova

NĪCAS SIEVIEŠU TRADICIONĀLO TĒRPU KOLEKCIJA
LIEPĀJAS VĒSTURES UN MĀKSLAS MUZEJA FONDOS

Nicas sievietes tradicionālo tērpu kolekcijas izpēte ir daļa no Liepājas vēstures un mākslas muzeja fondu zinātniskās apstrādes darba. Nicas tērpu kolekcija muzeja fondos skaitliski ir viena no lielākajām. Ar tās komplekšēšanu 20.-50. gados nodarbojās muzeja toreizējais vadītājs māksli-

nieks J.Sudmalis. Ievērojami panākumi fonda papildināšana gūti pēdējā laikā. 1981.g. ekspedīcijā Otaņķu c.p. (bij. Nīcas pag. teritorija) muzejs ieguva ciema iedzīvotājas I.Ruīkas (dzim. 1892.g.) Nīcas sieviešu tērpu kolekciju, kurā ietilpa 141 priekšmets. Ekspedīcijas dalībnieki pierakstīja 12 teicēju sniegtās ziņas par Nīcas sieviešu apģērbu 19.gs. beigās un 20.gs. sākumā.

Liepājas vēstures un mākslas muzeja Nīcas sieviešu tērpu kolekcijā līdz 1981. gadam atsevišķi apģērba gabali bija pārstāvēti ļoti trūcīgi, turpretim citu skaits bija ievērojams: krekli - 10, brunči - 17, pieburi - 6, jakas - 5, villaines - 2, austenes - 2, izšūtās cepures - 2, aubes - 11, vainagi - 11, cimdi - 8 pāri, zeķes - 3 pāri. Minētajām eksponātu skaita atšķirībām nevar dot viennozīmīgu izskaidrojumu.

Tos apģērba elementus, kas saistījās ar dažādām parādībām, lauku iedzīvotāji saglabāja ilgāk un darināja vairāk, līdz ar to šo priekšmetu skaits zemnieku mājās bija lielāks. Tas pirmām kārtām sakāms par krekliem, kas Nīcā ietilpa tradicionālo kāzu dāvanu skaitā. Vairākos gadījumos dāvināja arī cimdus un zeķes. Atsevišķu apģērba gabalu skaits muzeja fondos lielā mērā atkarīgs no tā, cik to Nīcā bija saglabājis līdz 20. gadiem, kad sākās muzeja tekstiliju fondu komplektēšana. No šāda aspekta raugoties, kļūst saprotams, kāpēc muzejā bija tikai divas izšūtās villaines, divas izšūtās cepures un vieni tumši zilie brunči.

Ta kā tekstiliju fondu ilgu laiku komplektoja J.Sudmalis, tad tā saturā atspoguļojas daži mākslinieka subjektīvie uzskati. Būdam tautas lietišķās mākslas objektu vākšanas entuziasts, viņš pievērsa uzmanību galvenokārt tām apģērba daļām, kuras bija bagātāk izrotātas. Iespējams, ka eksponātu vākšanu apgrūtināja arī tas, ka tradicionālo tērpu valkāšanai ikdienā izšūdot, nīcēnieces 20.-30. gados tos saglabāja kā reprezentācijas tērpus dažādiem kultūras dzīves un ģimenes sadzīves pasākumiem un tādēļ nelabprāt no tiem šķīrās.

1981.g. ekspedīcija ļāva ievērojami pilnīgot Nīcas sie-

viešu tērpu kolekciju muzejā. Šis ieguvums jāvertē ne tikai no fondu skaitliskā pieauguma viedokļa. I.Ruikas dāvinājums muzejam deva iespēju papildināt tā kolekciju ar trūkstošajām apģērba detaļām, jo dāvinātājam bija visi Nicas sieviešu 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma svētku tērpa gabali. Kolekcijas īpašniece to vairumu bija ieguvusi 20.-30. gados, pērkot no apkārtnes iedzīvotājiem, bet daļa bija izgatavota pēc viņas pasūtījuma. I.Ruika sniedza ziņas galvenokārt par tradicionālā tērpa valkāšanu un atsevišķu apģērba gabalu izmantošanu dažādās svētku norisēs. Trūcīgākas ir viņas sniegtās ziņas par tērpu darināšanu un rotāšanu. Iegūtās kolekcijas priekšmetu lielākajai daļai nav iespējams noskaidrot darinātāju un valkātāju sociālo stāvokli.

Famatojoties uz Liepājas vestures un mākslas muzeja fondu materiāliem, secināms, ka sievietes Nicā 19. gs. valkājušas tunikveida kreklus ar virsū šūtiem uzpleciem - "plecu siksnām". Krekla tips nemainījās līdz pat tam laikam, kad tradicionālo tērpu valkāšana Nicā izzuda. Nicas sieviešu krekiem rotājums izvietojās uz apkakles, aprocēm, uzpleciem, Greznos, t. s. goda kreklus vairums nīceniņu pašas nav izrotājušas - pagasta dzīvojušas sievietes, kam kreklu izšūšana pēc pasūtījuma bijis ienākumu avots.

19. gs. gaitā atsevišķiem nīceniņu apģērba gabaliem mainījās piegriezums, krāsa un rotājums. 19. gs. pirmajā pusē Nicā bija izplatīti stripaini un vienkrāsaini (melni, tumši zili) brunči - "lindruki". Liepājas muzeja fondos glabājas tikai vieni tumši zilie brunči. Tie austi no vilnas dzijas līnu diegu velko, šūti no pieciem gabaliem (katra gabala platums 60 cm) un presēti sikās ielocēs. Raksts izšūts 7 cm platā joslā brunču apakšmalā ar tumši avenesarkanu vilnas dziju ielocītā dūrienā. 19. gs. 60. gados līdz ar ķīmisko krāsvielu izplatīšanos Nicā sāka valkāt oranžsarkanus brunčus, kas kļuva par vienu no nīceniņu tērpa raksturīgākajām sastāvdaļām. Brunču platums ir 340-550 cm, garums 70-90 cm. Lai valkājot izceltos brunču kuplums, to apakšmalu atšūva ar īpašā veidā saritinātu līnu auduma strēmeli, izveidojot t. s.

stivumu.

Atkarība no gadalaika nīcnieces virs krekla gerba ģieburu vai jaku. Vasara valkāja līnu auduma ģieburu ar mudurēm - "bruslaku". Ziemas bruslakus šuva no vilnas vai pusvilnas auduma. Visplašāk muzeja fondos pārstāvēti no pelēka, brūna un melna vilnas vai pusvilnas auduma šuti ģieburi - "burstes", kas nīcniešu apģērbā 19.gs. beigās nomainīja bruslakus. Tas ir 50--55 cm garas, t. i., sniedzas nedaudz pāri jostas vietai, pieguļošas, rotātas ar samta vai plīša nošuvcu. Vasara laika nīcnieces gerba no vilnas vai pusvilnas auduma šūtas jakas - "vazzes", kā arī adītas jakas - "kamzoļus".

Nīcas sievietēšu svētku apģērbā svarīgas sastāvdaļas bija plecu segas villaines - "villānes" un no rakstā izausta līnu auduma darinātas "pamuves". 19.gs. nīcniecēm bija pazīstami divi villaiņu veidi: baltās izšūtas villaines un dubultvillaines. 19.gs. otrajā pusē izšūto villaiņu valkāšana izbeidzās. Dubultvillaiņu valkāšana bija jāievēro atšķirības ģimenes stāvokli: jaunavas valkāja baltas, bet sievas pelekas, veltas dubultvillaines.

Meskaidrs ir jautājums par Nīcas sievietēšu galvassegām. Liepājas vestures un mākslas muzeja fondos glabājas divas apaļas izšūtas cepures. Pastāv uzskats, ka šādas cepures valkājušas kaimiņos esošā Bārtas pagasta sievas, taču Liepājas muzejā esošo cepuru atrašanās vieta ir Nīcas pagasts. Dīemžēl pašlaik trūkst ziņu par apaļo izšūto cepuru valkātāju ģimenes stāvokli. Iespējams, ka šādas cepures valkājušas jaunavas, jo, uzliekot cepuri galvā, tās apmale aizsēdza dibenu un cepure galvā stāveja tieši tāpat kā vēlākā laika zīļu vainagi. Sievas tajā laikā matus sapina "ragos", bet virs tāda matu kārtojuma uzlikta cepure zaudēja savu apaļo formu. Arī arhīva dokumentos atrodams ziņas par to, ka apaļās izšūtas cepures bijušas zīļu vainagu priekšteces. Līdz pat 20. gs. sākumam Nīcā bija izplatītas aubes, kuras valkāja gan sievas, gan jaunavas. Atšķirība bija vienīgi tā, ka sievu aubēm gar ārmalu piešuva mežģīnes, bet jaunavu cepures bija

bez mežģinēm. Jaunavu krāšņākā galvasrota bija zilū vainags. Tos pēc pasūtījuma parasti gatavoja vietējie amatnieki.

Nīceniņu kāju āvumu 19.gs. un 20.gs. sākumā raksturo kāju notīšana ar sietavām - trīnīti austu tumši violetu vilnas auduma lenti (garums apmēram 220 cm, platums 25 cm). Ar sietavām kājas notina no potītēm līdz ceļiem. Uz šādi notītajām kājām vilka adītas zeķes, turīgākās sievietes pat divus pārus, iegūstot t.s. resnos lielus, kas pasargāja apakšstilbus no noberšanas ar brunču cieto apakšmalu.

Zeķes adīja no vilnas dzijām, kā arī no linu vai kokvilnas diegiem. 19.gs. pirmajā pusē Nīcā valkātas kulītes veida (bez papēža) adītas zeķes, kuras nomainīja zeķes ar izadītu papēdi. Zeķes kā jaunās sievas dāvanas ieņēma nozīmīgu vietu Nīcas kāzu tradīcijās. Tās dāvināja vīramātei un vīramāsām, kā arī t.s. alūsmeītām - sievietēm, kas apkalpoja viesus pie kāzu galda.

Cimdi Nīcā bija gan svarīgs apģērba gabals, gan ierasta dāvana kāzu un bērņu viesiem. Kāzās tos dāvināja vīratēvam, brāļiem, muzikantiem, zirgu puisiem - vīriešiem, kas kāzās pieskatīja ciemiņu zirgus. Bērēs cimdus dāvināja izvadītājam, krusta un zārka nesējiem.

Papildinātā Nīcas sieviešu tradīcionālo tērpu kolekcija Liepājas vēstures un mākslas muzejā sniedz samērā pilnīgas ziņas par tērpu darināšanu un valkāšanu Nīcā 19.gs. un 20.gs. sākumā, ļauj atainot tērpa vēsturiskās attīstības gaitu, konstatēt kopīgās iezīmes ar keīmiņu pagastu sieviešu tērpiem 19.gs. un 20.gs. sākumā.

I. Štrumfa

VENTSPILS VĒSTURES MUZEJA ETNOGRĀFISKO MATERIĀLU
PAPILDINĀŠANA 1982.G. EKSPEDĪCIJĀ

1982.g. jūlijā Ventspils vēstures muzeja darbinieku un aktivistu grupa piedalījās Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta un r/a "Dailrade" organizētajā etnogrāfu ekspedīcijā Ventspils rajona Ances, Piltenes, Popes, Puzes, Tārgales, Ugāles, Užavas un Zlēku ciemos. Ekspedīcijas gaitā muzeja etnogrāfisko priekšmetu kolekcija papildinājās apmēram par 160 vienībām. Tajā ienāca zemnieku, amatnieku, zvejnieku darbarīki (it īpaši koka, linu un vilnas apstrādes rīki), mēbeles un dažādi mājas iedzīves priekšmeti (saimniecības trauki, apgaismošanas piederumi, mēri u.c.), apģērba gabali, audumi, adījumi un to paraugi u.c. materiāls kultūras objekti, tai skaitā arī tautas lietišķās mākslas izstrādājumi.

Ieguvām arī ap 60 oriģinālfotogrāfiju, dokumentu un iespieddarbu. Starp fotogrāfijām īpaši būtu minamas tās, kurās redzamas talkas, ražas novākšana u.c. darba ainas, kāzas, bēres u.c. sadzīves ieražu norises, mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi, kultūras un sabiedriskās dzīves pasākumi. Starp dokumentiem ļoti vērtīgi ir tie, kuri atspoguļo zemnieku, amatnieku, zvejnieku sociāli ekonomisko stāvokli, darba attiecības u.c. parādības (māju nomas un pirkšanas līgumi, dažādi darba līgumi, saimniecību plāni, zemes gabalu izdališanas plāni u.c.). Iegūtie iespieddarbi (laikraksti, žurnāli, kalendāri, grāmatas par lauksaimniecības u.c. jautājumiem) papildina mūsu zināšanas par lauku iedzīvotāju dažādu sociālo grupu interesēm, par to, kādā mērā pētīto apvidu zemnieki, amatnieki, zvejnieki u.c. profesiju pārstāvji bija informēti par attiecīgajā nodarbes nozarē ieteiktajiem jauninājumiem u.tml.

Ievērojamu priekšmetu daudzumu ekspedīcija tikai apzināja un pierakstīja par tiem iegūstamās ziņas. Šie priekš-

meti pēc zināma laika nonaks muzeja fondos. Starp šiem materiālās kultūras objektiem minamas tekstilijas, rotaslietas, dažādas vāceles, tīnes, pura lādes, skapji u.c., kurus iedzīvotāji vēl lieto vai arī glabā gan varbūtējai lietošanai, gan kā mantojumu no iepriekšējām paaudzēm. Īpaši minams gandrīz pilns ratnieka darbarīku komplekts, kurš veidojies laikā no 20.gs. sākuma līdz 50. gadiem.

Strādājot ekspedīcijā kopā ar profesionāliem etnogrāfiem, muzeja darbiniekiem bija iespēja papildināt zināšanas etnogrāfisko materiālu vākšanas metodikā.

Vairums iegūto priekšmetu darināti 19.gs. beigās un 20. gs. pirmajā pusē, bet daļa no tiem var būt arī stipri vecāki, par ko liecina to formas, konstruktīvie un dekoratīvie elementi. Jaunos eksponātus darinājuši un lietojuši latvieši un lībieši. Šajā sakarā piebilstams, ka ekspedīcija vēltīja lielu uzmanību Tārgales ciema Lūžņā un Miķeļtornī dzīvojošo lībiešu nodarbošanās nozaru, materiālās kultūras un sadzīves izpētei. Tādēļ muzeja fondos nonāca vērtīgi lībiešu materiālās kultūras objekti un dokumentāli fotouzņēmumi, bet zinātniskajā arhīvā - bagātas ziņas par lībiešu darbu un dzīvi.

Sevišķi bagātu priekšmetu kolekciju savācām Popes ciema "Kalneniekos", kur no paaudzes paaudzē rūpīgi saudzēti darbarīki, mājas iedzīves priekšmeti, tekstilijas u.c. dzīvē nepieciešamais. Kolekcijas vērtību ceļ mājas iedzīvotājas 1923.g. dzimušās Rasmus Jānes sniegtā plašā informācija par priekšmetu nosaukumiem, izgatavošanu un lietošanu. Iegūtie 76 priekšmeti kopā ar pierakstītajām ziņām sniedz priekšstatu par "Kalnenieku" iemītnieku nodarbošanos, saimniecību, darbā un sadzīvē lietoto priekšmetu komplektiem pēdējo trīs paaudžu laikā.

Vērtīgu zvejnieka - lībieša darbarīku komplektu (tīkli, tīklu mērķi, tīklu ārķi u.c.), kas veidojies laikā no 20.gs. sākuma līdz 40. gadiem, ieguvām Tārgales ciema Lūžņās "Dižkāpās". No Zlēku ciema "Zušiem" muzeja īpašumā nonāca ap 30 priekšmetu, to skaitā arī 19.gs. beigās darinātie mežsarga darba piederumi - taure, tarkšķis u.c.

Iegūto priekšmetu vidū vairāki ir unikāli, piemēram, 1889.g. bij. Piltenes pagastā darinātā greznā, ar kokgriezumiem un krāsojumiem bagāti rotātā kulstikla "kulstāmdēle", visai arhaiskā no blūča izdabāta guļtīne apiņu glabāšanai, ko atradām Ances ciema "Juitiņos", u.c.

Muzeja zinātniskā arhīva papildināšanai pierakstītas ap 20 teicēju sniegtās ziņas par pētīto ciemu zvejnieku, zemnieku, amatnieku, laukstrādnieku, vaļinieku dzīves veādu un dzīves apstākļiem, par tradicionālo tautas tērpu un tā valkāšanas tradīcijām u.c. jautājumiem. Pierakstītās ziņas attiecas galvenokārt uz 19.gs. beigām un 20.gs. pirmo pusi. Tomēr vairākos gadījumos teicēju atmiņa bija saglabājusi arī ziņas par savas dzimtas locekļiem un viņu darbību pēdējo trīs un pat četru paaudžu laikā.

1983.g. jūnijā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfu un Ventspils vēstures muzeja līdzstrādnieku ekspedīcija strādāja Ances un Tārgales ciemos. Nākotnē sadarbība turpināsies.

A. Tūna

MŪSDIENU LAUKU IEDZĪVOTĀJU ĢIMENES IZZINĀŠANAS AVOTI 1981.-1983.G. EKSPEDĪCIJĀS

Veiksmīgs pētnieka darbs lielā mērā atkarīgs no daudzveidīga un pētāmājam objektam atbilstoša avotu materiāla. Risinot jautājumus par mūsdienās notiekošajām pārmaiņām etnosa dzīves veidā, tai skaitā arī lēnlības un ģimenes attiecībās, svarīgi vispusīgi izmantot jau zināmās avotu grupas, kā arī meklēt aizvien jaunus dokumentālos u.c. materiālus, kas dažādos aspektos objektīvi parāda attīstīta sociālisma periodam raksturīgās norises. Pētot laukos notiekošos etnokulturālos procesus, īgauņu etnogrāfi jau kopš 60. gadu pirmās puses izmanto saimniecību (ģimeņu) uzskaites grāmatas

(Лутс А. Об опыте изучения современной сельской жизни в Вирусском районе Эстонской ССР. - Советская этнография, 1965, №4, с.43-54), kuru vietā 70. gadu sākumā tika ieviestas saimniecību (ģimeņu) uzskaites kartītes. Mūsu republikā šo avotu izmantojusi L.Jefremova, analizējama tur atrodamos datus par lauku iedzīvotāju ģimeni Latgalē (Jefremova L. Par mūsdienu lauku darbaļaužu ģimeni Latgalē. - Grām.: Arheoloģija un etnogrāfija, 10.laid. R., 1973, 235.-265.lpp.).

Kopš 1975. gada Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas nodaļas darbinieki Kurzemes ekspedīciju laikā sistemātiski vāc saimniecību (ģimeņu) uzskaites kartītēs esošo informāciju, pilnībā to pārrakstot un tādejādi iegūstot bagātas ziņas par visiem attiecīgās ciema padomes teritorijā dzīvojošajiem cilvēkiem.

Jebkura ciema tautas deputātu padomes izpildkomitejā par katru saimniecību (ģimeni) atrodama sava kartīte. Ērtākas lietošanas labad tās sakārtotas pēc kartotēkas principa. Kartītēs ietverta šāda svarīgākā informācija: 1) ģimenes sastāvs - minēts visu ģimenes locekļu vārds, uzvārds, tēvavārds, dzimšanas gads, tautība; 2) ģimenes locekļu attiecība pret ģimenes galvu - pirmais nosaukts ģimenes galva, tad pārējie ģimenes locekļi, piemēram, sieva (vīrs), dēls, meita, māte, tēvs, znots utt. Šī aile īpaši nozīmīga ģimenes pētniekam, jo ļauj iegūt masveida skaitlisko materiālu par ģimenes sastāvu, daļēji arī par tās locekļu savstarpējām radniecības saitēm un par ģimenes galvas izvēli; 3) ģimenes locekļu izglītība, specialitāte, darbavieta un ierējamais amats; 4) iedzīvotāju migrācija, resp., uz kuriem cilvēks izbraucis vai no kurienes ieradies. Minētos datus kartītēs ieraksta par katru ģimenes locekli atsevišķi. Bez tam ir vairāki jautājumi, kas attiecas uz visu ģimeni un tās dzīves apstākļiem kopumā: 1) dzīvesvietas adrese, 2) ģimenes personīgās lauku palīgsaimniecības zemes platība, mājlopi, bišu saimes, augļu koki un ogu krūmi, ēkas, to celšanas laiks un materiāls. Pēdējā ailē parasti ieraksta arī ziņas par personīgo automašīnu, ja tāda ir.

Vēstures institūta etnogrāfijas nodaļā uzkrājies samērā plašs materiāls, kas radies, izrakstot saimniecību (gimeņu) uzskaites kartītes esošās ziņas. 1981. g. vasarā tas tika papildināts ar informāciju par Kuldīgas raj. Alsungas ciemata 932 un Ēdoles ciema 653 ģimenēm, t. i., par visiem šo ciema padomju teritorijā pastāvīgi dzīvojošajiem cilvēkiem.

Saimniecību (gimeņu) uzskaites kartītes atrodas izpildkomitejas sekretāres pārziņā, bet tās aizpilda un ierakstus divas reizes gadā pārbauda un, ja nepieciešams, precizē deputāti. Ierakstu kvalitāte un izmantošanas iespējas pētnieciskām vajadzībām atkarīgas no šo kartiņu aizpildītāju sagatavotības veicamajam pienākumam, precizitātes un rūpības. Tā, piemēram, ailēs "darbavieta", "ieņemamais amats" un "specialitāte" varētu būt plašu informāciju par mūsdienu lauku iedzīvotāju sociālo piederību un sociāli profesionālo struktūru gan kopumā, gan pa ģimenēm, vecuma un izglītības grupām vai kā citādi salīdzinājumā ar kādu citu personas raksturojošu pazīmi. Tas būtu iespējams, ja ailē "specialitāte" būtu precīzi atzīmēts, kādu lauksaimniecības vai citas nozares specialitāti cilvēks ieguvis mācību iestādē, īpašosursos u. tml. Salīdzinot ailēs "specialitāte", "darbavieta" un "ieņemamais amats" ierakstītās ziņas, varētu skaidrot lauku iedzīvotāju sociāli profesionālās struktūras izmaiņas u. c. procesus mūsdienu laukos.

Taču jāteic, ka ailē "specialitāte" aizpildīta samērā reti. Tas mudina domāt, ka laukos daudziem, it īpaši vecākās paaudzes cilvēkiem, nekādas noteiktas specialitātes nav. Tomēr, analizējot blakus ailē norādīto izglītības līmeni, redzams, ka uzskaites kartiņu aizpildītāji ir bijuši neprecīzi. Līdz ar to nefiksētas palikušas vērtīgas ziņas par lauku iedzīvotāju sociālā stāvokļa atbilstību iegūtajai specialitātei.

Materiālās kultūras, it īpaši tautas celtniecības pētnieki var izmantot saimniecību (gimeņu) uzskaites kartītes kā sākotnējo avotu darbam attiecīgajā apvidū, jo tajās uzskaitītas visas ģimeņu rīcībā esošās ēkas, vairumā gadījumu

norādot to celšanas laiku un materiālu. Šie dati dod iespēju izvēlēties fiksējamus objektus, noskaidrot dažādos laikposmos celto dzīvojamo un saimniecības ēku Ipatsvaru, uzzināt, kādas iedzīvotāju kategorijas visbiežāk dzīvo vienā vai otrā periodā celtās ēkās u.tml.

Daudzu ģimenes dzīves jautājumu skaidrošanai var izmantot arī ziņas par personīgo palīgsaimniecību, tās lielumu un sastāvu.

Izmantojot ailes, kurās fiksēta iedzīvotāju migrācija, var izsekot, uz kādām mācību iestādēm vai darbavietām dodas ciema jaunieši, uz kādām pilsētām vai citiem lauku apvidiem izbraukuši ciema iedzīvotāji, no kurienes ieradusies daļa ciemā strādājošo.

Balstoties uz ekspedīciju laikā no saimniecību (ģimeņu) uzskaites kartītēm iegūto informāciju, turpmākajā darba gaitā tika analizēts Kuldīgas raj. Alsungas ciemata un Ēdoles ciema iedzīvotāju ģimenes sastāvs, ģimenes locekļu sociāli profesionālā piederība, kā arī jautājums par ģimenes galvas izvēli lauku iedzīvotāju ģimenē.

Iegūtie dati apstiprināja, ka Alsungā un Ēdolē, tāpat kā visā republikā kopumā, dominējošais ģimenes tips ir nukleārā ģimene, kas sastāv no divām paaudzēm - vecākiem un bērniem - vai arī no bezbērnu laulātā pāra. Alsungas ciematā tādas bija 412 ģimenes (44,2% no visām un 92,2% no pilnajām ģimenēm, kurās dzīvo abi dzīvesbiedri), Ēdolē - 297 ģimenes (attiecīgi 45,5 un 89,2%). Divi laulāti pāri kopā vienā ģimenē dzīvoja un saimniekoja tikai trīs gadījumos, tie bija vecāki un viens no pieaugušajiem bērniem ar savu dzīvesbiedru un bērniem. Tādu gadījumu, kad kopā vecāku mājās vai kur citur kopā dzīvotu vairāki precēti brāļi vai māsas, nebija. Analizējot ziņas par ģimenēm, kur kopā ar vecākiem un bērniem dzīvo arī citi radi, jāsecina, ka biežāk pie šīs nukleārās ģimenes dzīvo sievas nekā vīra radi un biežāk mātes nekā tēvi. Kopā ar vīra radiem dzīvo tikai 5 ģimenes Alsungā un 6 Ēdolē, kas sastāda 1,1 un 1,8% no visām pilnajām ģimenēm jeb 14,7 un 16,2% no paplašinātajām ģimenēm, kurās kopā

ar vecākiem un bērniem dzīvo arī citi radnieki. Sievas radi dzīvo ievērojami lielākā skaitā gimeņu - 19 Alsungā (4,3% no pilnajām un 55,9% no paplašinātajām ģimenēm) un 26 Ēdolē (attiecīgi 7,8 un 70,3%).

Meklēt izskaidrojumu ģimenes galvas izvēlei var, salīdzinot dzīvesbiedru izglītības līmeni, vecumu, kā arī ģimenes struktūru. 37,8% no ģimenēm, kurās "ģimenes galva" ir sieva, tai ir arī augstāks izglītības līmenis nekā vīram, kamēr sieva ar zemāku izglītības līmeni šādu stāvokli ieņem tikai 13,3% gadījumu. Tātad izglītības līmenis sekmē sievietes vadošās lomas iegūšanu ģimenē. Turpretī gadījumos, kad ģimenes galva ir vīrs, domājams, darbojas citi kritēriji, jo vīriem - ģimenes galvām augstāka izglītība nekā sievietei ir tikai 17,7% no ģimenēm, kuru ģimenes galva ir vīrs, bet zemāka nekā sievietei - 24,1% gadījumu.

Salīdzinot dzīvesbiedrus pēc vecuma (dalot grupās pa 10 gadiem), jāsecina, ka vīra lielāks vecums varētu būt faktors, kas veicina viņa kļūšanu par ģimenes galvu, jo no ģimenēm, kurās ģimenes galva ir vīrs, 31,8% vīrs ir vecāks. Ģimenēs, kurās ģimenes galva ir sieva, vecums nav izšķirošs faktors, jo apmēram vienāds daudzums ir gan vecāku (20,9%), gan jaunāku sievu (18,7%).

Ja, kopumā ņemot, vīrs ir ģimenes galva ievērojami biežāk nekā sieva (Ēdolē 65,5%, Alsungā 70,3% pilno ģimeņu), tad īpaši raksturīgi tas ir ģimenēs, kas sastāv tikai no laulātā pāra (attiecīgi 73,9 un 82,9%). Šinī grupā galvenokārt pārstāvēti gados vecāki cilvēki, kuru pieaugušie bērni dzīvo atsevišķi. Domājams, ka tādēļ šeit var būt ieskatu par vecākās paaudzes izpratni un viedokli ģimenes galvas izvēles jautājumā.

Ekspedīcijās iegūtie dati liecina, ka ģimenēs, kuras sastāv no vecākiem un bērniem, sieva ir ģimenes galva ievērojami biežāk - 65 no 178 ģimenēm Ēdoles ciemā un 105 no 298 ģimenēm Alsungas ciematā (attiecīgi 36,5 un 35,2%). Daļa šo ģimeņu ir otro vai nākošo laulību rezultāts un tajās dzīvo arī sievas bērni no pirmās vai iepriekšējām laulībām. Ģime-

nes galvas izvēli, domājams, ietekmējis apstākļi, ka vīrs pārnācis dzīvot pie jaunās sievas, kurai jau ir ģimenes dzīvei nepieciešamie apstākļi, kā arī sievas vēlēšanās nostiprināt savu bērnu stāvokli jaundibinātajā ģimenē.

Neraugoties uz plašo un interesanto materiālu, ko sniedz saimniecību (ģimeņu) uzskaites kartītes, jāuzsver, ka tas ir tikai viens no avotiem, kas sniedz informāciju par mūsdienu lauku iedzīvotājiem un viņu ģimeni. Lai izprastu, kāpēc radusies parādība vai kopsakarība, lai noskaidrotu jautājumus, kuri kartītēs neatspoguļojas, nepieciešama saruna ar pašiem iedzīvotājiem, konkrētu ģimeņu locekļiem. Stāstīdami par savu, savu vecāku vai kādu citu ģimeni, viņi dziļāk un daudzpusīgāk skaidro mūs interesējošos jautājumus.

Tādēļ 1981.-1983.g. ekspedīcijās Kuldīgas raj. Alsungas ciematā un Ēdoles ciemā, kā arī Ventspils raj. Jūrkalnes ciemā tika aptaujāti vairāki desmiti iedzīvotāju, kas bija izvēlēti pēc mehāniskās atlases principa. Viņi pārstāvēja ciemu iedzīvotāju sociāli profesionālo un vecuma grupu, kā arī ģimenes tipu vairākumu. Sarunās iegūtā informācija palīdzēja labāk izprast un pamatot no saimniecību uzskaites kartītēm iegūto masveida skaitlisko materiālu. Piemēram, pētot ģimenes sastāvu un locekļu savstarpējās attiecības, informāciju sniegtās ziņas apstiprināja un pamatoja kartītēs atspoguļoto jauno ģimeņu cenšanos atdalīties un dzīvot atsevišķi no viena vai otra dzīvesbiedra vecākiem. Dzīvošana kopā ar vecākiem lielākajā daļā gadījumu ir nepieciešamības radīta: 1) jauniešiem nav vēl sava dzīvokļa, viņi turpina mācības vai vīrs dienestu Padomju Armijā, 2) vecāki jau ir samērā veci, un tiem ir vieglāk vai pat nepieciešams dzīvot kopā ar kādu no pieaugušajiem bērniem. Ja iespējams izvēlēties, tad mātes labprātāk gribētu dzīvot kopā ar meitas, nevis dēla ģimeni, arī jaunās sievas vairumā gadījumu uzskata, ka vieglāk sa-
prasties ar savu māti nekā ar vīramāti.

Taču dzīvošana atsevišķi nenozīmē, ka radniecības saites un sakari starp vecāku un bērnu ģimenēs kļuvuši vājāki. Daudzi aptaujātie par vēlamo uzskata tādu variantu, kad ve-

oāki un pieaugušie bērni ar savām ģimenēm dzīvo samērā netālu, vienas ciema padomes teritorijā vai pat kaimiņos, var palīdzēt vieni otriem ģimenes saimniecības darbos, bērnu pieskatīšanā un audzināšanā, tomēr saglabājot atsevišķu saimniekošanu, lai izpaliktu sīkās un nevajadzīgās ikdienas domstarpības. Laukos šāda situācija veidojas samērā bieži, jo jaunie lauksaimniecības speciālisti samērā ātri tiek nodrošināti ar atsevišķu dzīvojamo platību. Vērojama sakarība, ka jaunās ģimenes biežāk dzīvo centrālajā ciematā daudzdzīvokļu vai viengimenes mājās, bet vecākā paaudze - viensētās vai sētu grupās ārpus centrālā ciemata.

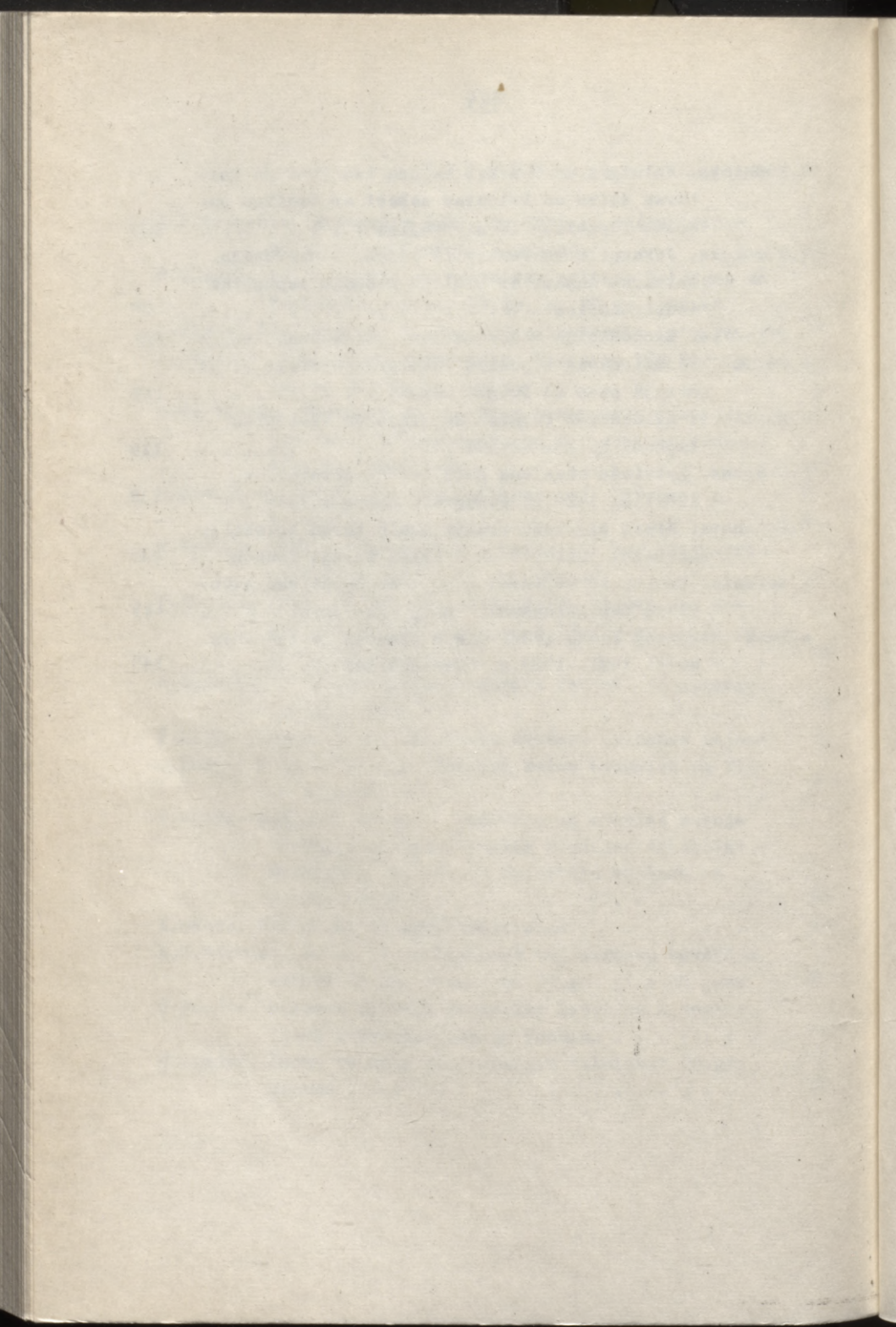
Teicēju sniegtā informācija paplašina, ilustrē un atdzīvina arī jebkuras citas dokumentos iegūtās ziņas. Tāpēc ļoti svarīgi panākt maksimālu kontaktu ar iztaujājamo cilvēku, atklātu un atraisītu sarunu.

Trešā avotu grupa, kas sniedza ziņas mūsdienu lauku iedzīvotāju ģimenes un dzīvesveida petīšanai, bija rajonu un ciemu tautas deputātu padomju sesiju materiāli, izpildkomiteju darba plāni, atskaites, sežu protokoli, kā arī deputātu pastāvīgo komisiju darbības materiāli.

S A T U R S

S.Cimermanis. Etnogrāfu 1981. un 1982.g. ekspedīcijas Kuldīgas un Ventspils rajonos	3
S.Cimermanis. Zemnieku un zvejnieku celtnes Kuldīgas un Ventspils rajonos 19.gs. un 20.gs. sākumā	9
L.Dumpe. Pētījums par tradicionālo lopkopību Letvijā	40
A.Jansone. 1981. gada ekspedīcija Lietuvas PSR Kretin- gas un Šilutes rajonos	47
M.Kravinska. Vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzi- bas aktuālās problēmas un sabiedrības līdzda- lība to risināšanā	51
M.Kreišmane. Lauku veikals Gulbenes raj. Tirzas c.p. "Grotē"	56
V.Kronis. 1981.g. ekspedīcijas materiāli par kokapstrā- di Rietumlietuvā 20.gs. sākumā	61
V.Kronis. 1961. un 1982.g. ekspedīciju vākums par kok- amatniecību Rietumkurzemē 19./20.gs. mijā un 20.gs. sākumā	64
M.Kuplais. Riju apzināšana Vidzemes Centrālajā augstie- nē 1981. gadā	69
P.Liepa. Etnogrāfisko materiālu vākšana Gulbenes rajonā S.Lūsis. Loku un slieču liekšana dažos Latgales un Vid- zemes apvidos	74
I.Madre. G.Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzeja Tautas lietišķās mākslas studijas "Atspole" darbība etnogrāfisko materiālu vākšanā un popula izēšanā	77
I.Madre. Krāsošana ar sugu krāsvielām	82
E.J.Morkūns. Latvijas un Lietuvas vējdzirnavu būvētāju sakari 19.gs. beigās un 20.gs. pirmajā pusē	87
U.Niedre. Sliperu cirtēja darbarīki Latvijas Etnogrā- fiskā brīvdabas muzeja fondiem	90
U.Niedre. Lauku veikals Vecpiebalgas "Kleivās" 20.gs. sākumā	94
	97

V.Podnieks. Kuldīgas un Bauskas rajonu iedzīvotāju kultūras dzīve un kultūras sakari ar brālīgo padomju republiku iedzīvotājiem	103
V.Podnieks. Jēkabpils un Ventspils rajonu iedzīvotāju kultūras sakari ar brālīgo padomju republiku iedzīvotājiem	108
I.Priedīte. Ekspedīcija Pededzes baseinā Alūksnes rajonā	112
R.Puriņš. Vējdzirnavas bijušajā Valmieras apriņķī 19.gs. otrajā pusē un 20.gs. sākumā	115
J.Rudzītis. Kalendārās ieražas Kuldīgas un Ventspils rajonos 20.gs. sākumā	119
J.Simons. Latviešu mūsdienu kāzu ieražu pētniecība 1981. un 1982.g. etnogrāfu ekspedīcijās . . .	132
U.Šabanova. Nīcas sieviešu tradicionālo tērpu kolekcija Liepājas vēstures un mākslas muzeja fondos . .	138
I.Štrumfa. Ventspils vēstures muzeja etnogrāfisko materiālu papildināšana 1982.g. ekspedīcijā . . .	143
A.Tūna. Mūsdienu lauku iedzīvotāju ģimenes izzināšanas avoti 1981.-1983.g. ekspedīcijās	145

Материалы отчетной научной сессии,
посвященной результатам исследований археологов
и этнографов в 1981 и 1982 гг.

Этнография

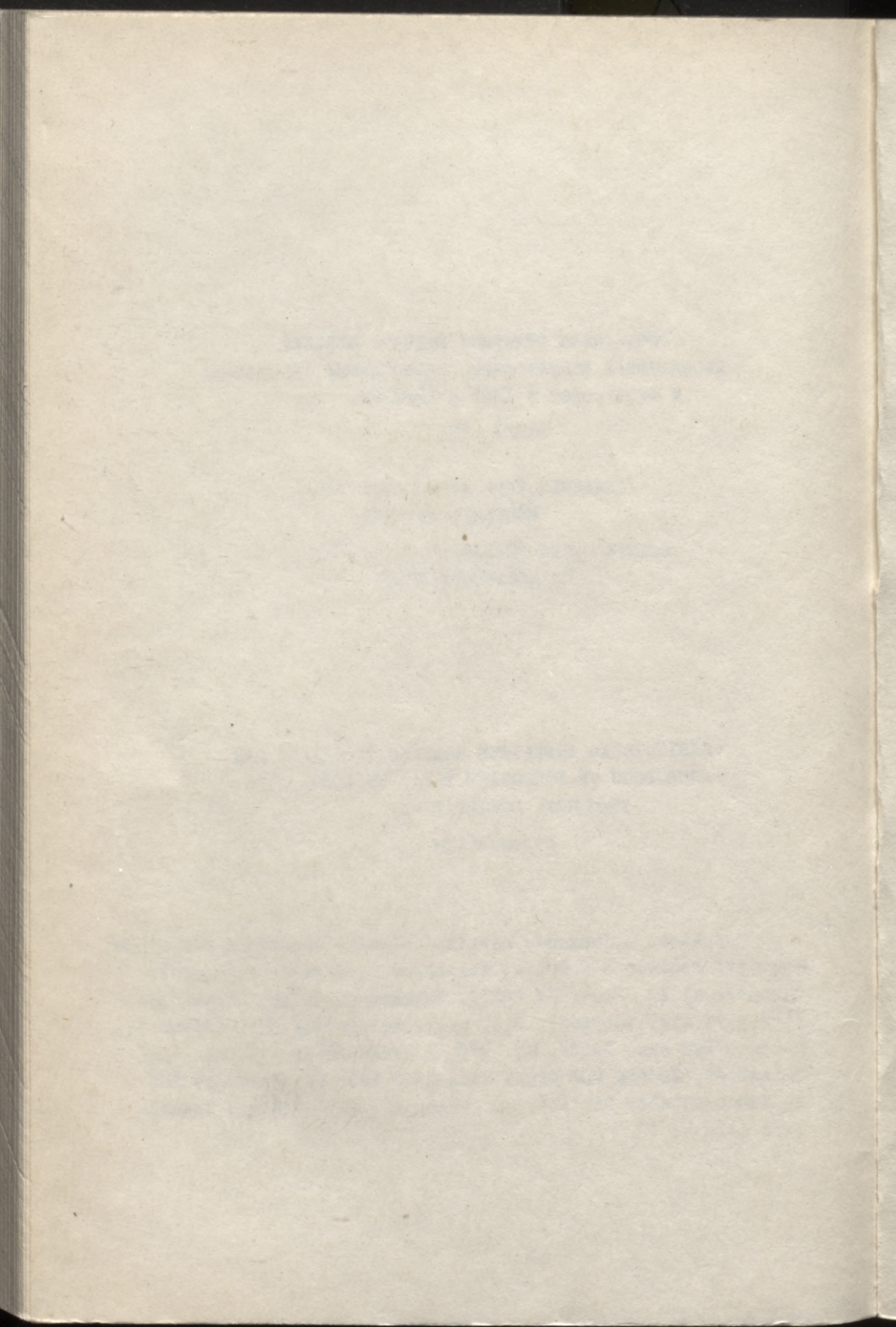
/Академия наук Латвийской ССР.
Институт истории/

Издательство "Зинатне". Рига 1984
На латвийском языке

ZINĀTNISKĀS ATSKAITES SESIJAS MATERIĀLI PAR
ARHEOLOGU UN ETNOGRĀFU 1981. UN 1982. GADA
PĒTĪJUMU REZULTĀTIEM

Etnogrāfija

Redaktore I.Jansone. Makslinieciskais redaktors G.Krutojs.
Tehniskā redaktore E.Griķe. Korektore L.Vancāne. Parakstīts
iespiešanai 12.04.84. JT 20225. Formāts 60x84/16. Ofseta pa-
pīrs. 9,75 fiz. iespiedl.; 9,07 uzsk. iespiedl.; 8,59 izdevn.l.
Metiens 800 eks. Pasūt. Nr. 60. Maksā 60 k. Izdevniecība
"Zinātne", 226530 PDP Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Latvijas PSR
ZA Fundamentālās bibliotēkas rotaprints 226047 Rīgā; Komunā-
lajā ielā 4.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306024295

50 k, 0.60